

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»az megint egy forma, hogy gyilkolni nem szabad.«

NÁDAS PÉTER

»a kőkeményiségnek is vannak határai«

T. CORAGHESSAN BOYLE

*»Hol egy jó bifokális szemüveg,
intervokális pápafül?«*

GERLÓCZY FERENC

Mcmxci Február

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

KÉT VÖRÖSMARTY

Mcmxci Február

HARMADIK ÉVFOLYAM MÁSODIK SZÁM

Kende Péter Szakítani a nemzetállamisággal 3

Lengyel László Ezerkilencszázkilencven 7

Gerlóczy Ferenc A jövő zenéje 11

Porogi András A tojásfejű – Óda 15

Tábor Ádám *Versek* 20

Payer Imre *Versek* 21

T. Coraghessan Boyle Mink vagyunk a vikingok 23

Oszip Mandelstam *Versek* 28

Vekerdy Tamás A váltott gyerek 31

Soros György Hogyan lettem alapítvány? 37

Diószegi Olga M 49

Esterházy Péter Egy közép-európai férfi keservei 50

Szerdahelyi Zoltán Nádas Péter Hajnóczy Péterről 57

Karátson Gábor A geoid és a naturalizmus, *pathavíszannyá* 63

E számunkat König Frigyes irodalmi arcképeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELEZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A TÁJFUN KFT. BUDAPESTEN. FELELŐS VEZETŐ: ORBÁN ATTILA.

1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: AZ MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY, A DOVIN KFT. ÉS AZ IPARBANK RT.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

Lázár István:

Magyarország története

„Magyarországot az 1990-es években vendégei akár keletiek, akár nyugatiak — talán gondtalanabbnak, saját polgárai talán felhősebbnek látják. Ki ítél helyesebben? Megvallom, nem tudom. De nyitott ország vagyunk: bárki eljöhet személyes tapasztalatokat szerezni. És jönnek is. Magyarországnak ma 10 és fél millió lakosa — és évente közel ugyanennyi külföldi vendége van. Így vagyunk itt, Kelet-Közép-Európában, a Kárpát-medence közepén, a magyar honfoglalás 1100. évfordulója előtt, amelyet követ majd az időszámításunk szerint 2. és 3. évezred fordulója; ez nekünk egyben a Szent István megkoronázásától számított magyar államalapítás millenniuma” — írja a szerző könyvének záró soraiban.

A kötet föleleveníti a magyar történelem sorsfordulóit a homályba vesző kezdetektől egészen a jelenig.

MEGJELENT NÉMET, FRANCIA ÉS ANGOL NYELVEN.

CORVINA

Szakítani a nemzetállamisággal

KENDE PÉTER

Lehet-e a mostani európai, kelet-közép-európai konstellációban szakítani a nemzetállamisággal, s ha igen, hogyan? Mielőtt erre vonatkozó „téziseimet” kifejténém, hadd indokoljam meg, miért *sürgető* erről a kérdéstről gondolkodni, s hogy tulajdonképpen miből adódik a szakítás *szükségessége*.

A kérdés történelmi előzményeit egyetlen megállapításban összegezném, mely is így hangzik: térségünk az elmúlt háromnegyed évszázadban a nemzetállami koncepció tévelygésének, elvadulásának és – végső elemzésben – ismétlődő kudarcainak volt a színhelye. Kezdődött ez a sorozat 1918–20-ban egy olyan térképátszabással, amely legalább annyi problémát teremtett, mint amennyit megoldott; folytatódott 1938 és 1944 között a náciizmushoz kapcsolódó szörnnyettekekkel, amelyeknek *mindegyike* mögött így vagy úgy a nemzetállami ábránd kergetése állott; s lezárult ideiglenesen 1945-ben, mely is (témánk oldaláról nézve) a kitlepítések, a tömeges elűzések, az etnikailag igazolni próbált határ-visszaállítások ill. annexiók éve volt. Természetesen messzebbre is visszamehetnénk, hiszen a modern államiságra vágyó nemzetek rivalizálása Európának ebben a térségében a múlt század közepén kezdődött; ettől lett a Balkán „puskaporos hordó”, s Trianon végső soron úgy is elemezhető, mint az integrális magyar nemzetállam fenntartásának (helyreállításának) megsemmisítő veresége.

Ezt a kudarcos történetet 1947 óta elfedte, sőt-egy idő után el is feledtette, a *pax sovietica* másképp nyomorúságos tapasztalata. Az ún. „lenini nemzetiségi politikából” nem lehet tanulságokat leszűrni, minthogy ezt a politikát – épp-úgy, mint a kommunista nemzetfelettséget – igazában soha nem alkalmazták. A szovjet birodalmi térségben bevezetett kormányzat nem volt internacionalista, de nemzetállami sem volt (pedig ezt mímelte), s talán éppen ezzel, vagyis a meghirdetett elvek és a gyakorlat között kialakult feszültséggel magyarázható, hogy Kelet-Közép-Európa nemzetei 1990-ben ott folytatják, ahol az 1945 utáni átrendezés a helyzetet befagyasztotta. S ebben a félmánézikus állapotban úgy tesznek, mintha a bajok csak 1945 után kezdődtek volna, vagyis a boldoguláshoz elég volna, hogy visszatérünk az azt megelőző állapothoz.

A szovjet rendszer összeomlása után mi sem természetesebb, mint a „nemzettel” kapcsolatos érzelmek fellobbanása. A nemzetkulturális nemcsak reakció az elmúlt évtizedek megálátatásaira vagy hamisításaira, hanem – sokak számára – az egyetlen biztos fogódzópont a kommunizmus által hátrahagyott értékűrben. Magyarok, szerbek, litvánok lenni tartalmasabb, mint talmi értékekkel közösséget vállalni. Ez azonban nem feledtetheti, hogy a nemzetállamnak Kelet-Közép-Európában nemcsak sikertörténete nincsen, de használható hagyománya is alig. Saját házunk tájáról maradva, vegyük például személyre a legkézenfekvőbb,

a leghálásabb hivatkozást: a liberális reformnemzedéket. Ez a nagyszerű nemzedék, amely Széchenyit, Kossuthot és Eötvös Józsefet adta, végül is nem tudott megbirkózni az integrális Magyarország nemzetiségi problémájával, nem tudott a románokkal, szerbekkel stb. való együttélésre olyan megoldást találni, amely amazok nemzeti igényeit és a történeti Magyarország integritását egyidejűleg kielégítette volna, s voltaképpen máig is ennek a *non possumus*nak a büntetőkamatait fizetjük. S itt nemcsak a magyar problémáról van szó. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a *kelet-közép-európai térségben egyetlen nemzet sincsen, amelynek „nemzetállami” múltja zsákutcás előzményektől mentes volna, s ennél fogva példás hagyományként szolgálhatna a jelennek.*

A kérdés fölvetése azért időszerű, sőt sürgető, mert a térség fő hatalmának meggyengülésével hosszú idő óta először sok minden lehetségessé vált. Ez a „sok minden” a legkülönbözőbb látenciákkal terhes, köztük olyan nyugtalanítókkal is, mint amelyek a romániai magyar kisebbség helyzetével kapcsolatban jelentkeznek. Miközben a térség a maga egészében talán még soha nem volt olyan elesett és kiszolgáltatott, mint ma (a gazdasági-technikai szintkülönbség a nyugati világhoz képest nagyobb, mint valaha), elvileg térségünk minden egyes országa szuverénebb, azaz szabadabban rendelkezik jelenéről és jövőjéről, mint 1938 óta bármikor. Szuverenitásukat legfeljebb az új európai biztonsági rendszer korlátozza: ennek pontos keretei azonban még nem alakultak ki. A térség nemzetei (államai) előtt tehát, időtlen időket óta először, a bel- és külpolitika alakítása nem úgy vetődik fel, mint kényszerű alkalmazkodás valamilyen külső hatalmi igényhez, hanem mint szuverén döntés. A kérdés csak az (*éppen az!*), hogy mit fognak kezdeni ezzel a döntési lehetőséggel: szabad és önálló belátásból a régi, zsákutcás kényszerpályákra térnek-e vissza, vagy számot vetnek azzal, hogy Kelet-Közép-Európában a nyugatról átvett hagyományos nemzetállami sémák nem alkalmazhatók, illetve csak ugyanoda vezethetnek, mint 1918 előtt és után?

Ebben a szellemben ajánlom megfontolásra az alábbi téziseket:

Tézisek a kelet-közép-európai nemzetekről *

1. A politikai nemzetfogalom befogadó, a kultúrnemzet fogalma kizáró, etnikailag egységes „nemzet” pedig nem létezik sem Európában, sem másutt. A törzsi vagy nyelvi alapokon kialakult népcsoport mint morfológiai jelenség nem tévesztendő össze a nemzettel, amely *politikai* közösség (és újkori fejlemény).

* E tézisek *előzetes szövege* magyarul megjelent a pozsonyi Nap 1990. nov. 2-i, franciául pedig a párizsi *La Nouvelle Alternative* 1990. decemberi (20.) számában.

2. Az államnemzet francia („jakobinus”) gyakorlata ki akarta küszöbölni az államon belüli regionális vagy nyelvi alkultúrákat. Csak az elmúlt évtizedekben kezdte elismerni létezésüket, s elfogadni, hogy kultúrájuk a nemzetállamival párhuzamosan – de csak mint regionális másodkultúra – állapították. Ettől azonban a francia nemzet nem lett „kizáró” jellegű, ellenkezőleg, e nemzetfelfogásban az állam minden polgára tökéletesen egyenlő jogokkal bír.

3. A kultúrnemzet német földön kimunkált fogalma egyetlen történeti-politikai közösség tagjainak tekinti mindazokat, akik egyazon nyelvi-etnikai csoporthoz tartoznak. Ez tendenciálisan az egynyelvűek állami egyesítése felé mutat, ami már a német esetben is nehézségeket teremtett, a Németországtól keletre eső területeken azonban lehetetlen célnak bizonyult és szinte feloldhatatlan („etno”-politikai) konfliktusok alapját fektette le.

4. Illúzióknak bizonyult az a nézet, hogy – területátszabásokkal, ill. áttelepítésekkel – a kelet-közép-európai térségben német típusú nemzetállamok alakíthatók. A francia modell elvben nyitva állt, de ebből a térség államai csak államnemzeti dominanciát vették át, kihagyva belőle a legfontosabbat: az állampolgári egyenlőséget. Franciaországban a korzikaiak, bretonok stb. soha semmiféle hátrányban nem voltak a „tisza” franciákkal szemben (amely fogalom egyébként nem is létezik!). A kelet-közép-európai államok, akárhogy szabják és gyúriák magukat – vagy mások őket –, mindig újból arra ébrednek, hogy van a nyakukon egy-két idegennek tekintett kisebbség: a legújabb példát erre a horvátországi szerbek szolgáltatják.*

5. A kultúrnemzeti szemléletből fakadó kibékíthetetlen vetélkedés az – elméletileg kínáló – föderalista lehetőséget is igen szűk határok közé szorította (szerb–horvát–szlovén, cseh–szlovák), s még ezeken belül sem bizonyult stabil együttélési formának. A föderatív képződményeken belüli konfliktusoknak ugyan nemcsak „nemzeti” jellegű okai vannak, de közismert, hogy minden más problémát is átsző a nemzetiségi féltékenység (rivalizálás, uralkodni vágyás, irigység).

6. Kelet-közép-európai sajátosságnak tekinthető az is, hogy minden nyelvi, vallási vagy (néprajzi értelemben vett) etnikai kisebbséget az államok okvetlenül valamilyen „nemzettel” azonosítanak. A „nemzetiség” fogalma ma már úgyszólván nem különíthető el a „nemzet”-étől. Ez 20. századi fejlemény, mert a múlt században még nem volt oly általánosan elfogadott az a nézet, hogy minden kisebbség potenciálisan „nemzet”, ill. hogy egy már létező nagyobb nemzet potenciális része. A 20. század végén ez evidenciának tűnik, sőt, minthogy a „nemzet” többnyire állam is, a nemzetiségben való gondolkodás hallgatólag minden kisebbséget valamilyen külső állam politikai közösségéhez sorol. (A cigányok „nemzetiségi” bizonytalansága éppen abból fakad, hogy nekik ilyen külső vonatkoztatási közösségük nincsen.) Ebből következik, hogy minden kelet-közép-európai állam valamilyen – még ha ezzel ellentétesen cselekszik is – a kisebbségek megszűntetésében érdekelt, mert hiszen ezek fogalmilag idegen testet jelentenek az államnemzetben belül.

* **Emlékeztetőül néhány statisztika:** a balti körtársaságok közül csak Litvániában van a főnemzet abszolút többségben; Szovjet-Moldáviában az oroszok és az ukránok a lakosság több mint negyedét teszik ki, és ott vannak még a gagauzok is; az ötvenmillió Ukrajnában 11 millió orosz él; Horvátország 4,5 millió lakosából 600 000 szerb nemzetiségű; Szlovákiában a magyarok aránya hasonló; az erdélyi számarányok közismertek.

7. Kultúrnemzeti (s pláne fajnemzeti) alapon ebből a bővös körből nincsen szabadulás. Kiútnak kínálkozik viszont a politikai nemzet koncepciójához való visszatérés, illetve ennek a kelet-közép-európai adottságokhoz való alkalmazása.

8. A megoldás kiindulópontja annak tudomásulvétele, hogy Kelet-Közép-Európában – talán az egy Lengyelország kivételével – nincsenek nyugat-európai típusú nemzetek, vagyis olyan közösségek, amelyeket egy hosszú történelmi múlt kovácsolt össze, s amelyek ezt a kontinuitást az adott földrajzi keretekhez kapcsolják. (A magyar nemzet tudat problémája éppen az, hogy a földrajzi jelennel nem egyeztethető össze. De ugyanez mondható a román, ukrán, albán stb. nemzet tudatról is.) Hanem akkor mi van Kelet-Közép-Európában? Egyrészt *népközösségek*, amelyeket összekapcsol a közös nyelv, kultúra s részben (de nem mindig) a közös történelmi múlt, másrészt vannak *államok*, amelyeknek jelenlegi területi rajzát többnyire külső diktátumok fektették le (részben, de csak részben, bizonyos történelmi, földrajzi vagy etnikai adottságok figyelembevételével). *Sem a népközösségek, sem – kevés kivétellel – az államok nem alkotnak „nemzetet”*. Az államok politikai közösségtudata bizonytalan, s ezt nem lehet azzal elintézni, hogy „fiatal nemzetek”.

9. Az európai kontinensen, amely a hidegháború végzetével hosszú békekorszaknak néz elébe, az államhatárokat gyakorlatilag véglegesnek kell tekinteni. Kétoldalú megállapodásból születő igazítások ugyan elvben elképzelhetők, de ezek egészen marginálisak lesznek, ha ugyan lesznek (földrajzi, közlekedési stb. megfontolásokból). Az államhatárok által szétszabdalt népközösségeknek tehát be kell rendezkedniük arra, hogy „nemzeti” egyesítésre nem számíthatnak. Vagyis hogy népközösségi kapcsolataikat csak a mindenkori inter-nacionális keretek között ápolhatják (a „nacionális” itt *államot* jelent). Ezek a keretek fejlődhetnek, de a közigazgatási határok maradnak.

10. Az államoknak is tudomásul kell venniük, hogy (a) csak részlegesen „nemzetállamok”, (b) kultúrnemzeti egységesülésüknek határt szab igazgatási területük etnikai-nyelvi-vallási megosztottsága. A maximális cél, amelyet ilyen körülmények között maguk elé tűzhetnek: hogy *„nemzetközösségé” alakulnak*. A „nemzetközösség”, amely voltaképpen területi közösség, s ha úgy tetszik „államközösségnek” is nevezhető, a politikai nemzet kelet-közép-európai formája: „nemzet” a politikai szuverenitás és önkormányzat értelmében, „közösség” pedig azért, mert vegyes népösszetételű. Két hallgatólagos konvenciót feltételez: az egyik a területi közösséggel való politikai azonosulás, a másik az államnemzeti dominanciáról való lemondás. A „nemzetközösség” ill. államközösség egyenértékű tagja mindenki, aki az adott igazgatási területen él, akár a többségi népcsoport tagja, akár egy regionálisan határolt kisebbség része, akár egy olyan népcsoport szülője, amely a határokon túra kiterjedő „népközösség” része.*

11. „Népközösség” és „nemzetközösség” tehát nem szükségszerűen fedi át egymást. De egyik sem zárja ki a másikat, sőt fogalmi keretet kínál arra, hogy a kettő párhuzamosan

* **A „nemzetközösség”** tehát az állampolgári közösség szinonimája. A javasolt fogalom pár németre fordítása nem támaszt nehézséget: Volksgemeinschaft–Nationsgemeinschaft. Franciául a „communauté ethnique”–„Nation-communauté” szópár fejezné ki a megkülönböztetést (a második kifejezés az én kreáció). Angolul az „ethnic community”-val a „political nation” állítható szembe. A megfelelő szláv változatokat is meg kellene találni.

legyen megélhető (minden jogi biztosítéktól függetlenül). E fogalmi rendszerben a székely ember tehát a magyar népközösség része, egyszersmind a romániai „nemzetközösség” tagja. A román „nemzet” tagja nem lehetne, minthogy az kultúrfogalom, s székelyünk a magyar kultúrához tartozik. De a magyar „nemzet” tagja sem lehet, mert politikailag az nem terjed túl a magyar államhatárokon; annak tagja székelyünk csak áttelepülés árán lehetne. Amíg ezt nem teszi, a romániai „nemzetközösségbe” tartozik, miközben joggal tekintheti magát a magyar „népközösség” részének.

12. A fenti fogalom párt mellett nincsen helye annak a gyűjtőfogalomnak, amelyet a „nemzetiség” szó jelöl. A különféle – nyelvi, vallási, etnikai – kisebbségeket nem szükséges és nem is célszerű ebbe a közös dobozba beleszorítani. E kisebbségek egy része lehet tagja valamilyen transznacionális népközösségnek, más része azonban talán csak helyileg létezik (vendek, szorbok), s nem is tart igényt arra, hogy valamely kiterjedtebb népcsoport alkotóelemének tekintse. A „nemzetiség” fogalmát azért is el kell vetni, mert az a nemzeti különállás tartalmával töltődött meg, márpedig – a harmonikus együttélés érdekében – el kell ismerni minden meglévő kelet-közép-európai állam jogát arra, hogy egységes politikai közösség kialakítására törekedjen. Ebben helye kell hogy legyen mindenféle kisebbségnek, még a nyelvi-kulturálisnak is, de ezek csak akkor lehetnek a politikai közösség szerves részei, ha nem a centrifugális „nemzetiség” pozíciójából szervezkednek.

13. A „nemzetközösség” fogalmának bevezetése több, mint szóbeli újítás: azt hirdeti meg, hogy a kelet-közép-európai állam etnikailag, de történetileg is heterogén alkotóelemekből áll, amelyet a politikai összeötvözés sem hagyhat figyelmen kívül. A homogén nemzet fixa ideája (Románia) ugyanúgy katasztrófa program, mint a népközösség szétszóró részeinek állami egyesítésére való törekvés. Ez utóbbról 1990-ben a németiség is ünnepélyesen és véglegesen lemondott: a két német állam egyesítéséért fizetett vételárhoz ez is hozzátartozott. A „nemzetközösség” politikai-területi meghatározása nem zárja ki az etnikai szolidaritást vagy a nyelvi-kulturális kapcsolatok ápolását, de azt transznacionális alapokra helyezi, s ezzel elejét veszi annak, hogy „nemzeti”, ill. államlojalitási konfliktusok származzanak belőle. Megjegyzendő végül, hogy „nemzetnek” és „népnek” ez a szétválasztása nem csupán Kelet-Európát érintő recept: az egységes nemzetállam modelljét Nyugat-Európában is mindinkább egyfajta, a regionális és etnikai különbözőségeket figyelembe vevő „nemzetközösségi” szemlélet váltja föl.

Néhány ellenvetés

Tisztában vagyok azzal, hogy a fenti tézisek érzelmi ellenállást fognak kiváltani mindazokban, akik a „nemzet”-nek nevezett politikai közösséget csak nyelvi-kulturális tartalommal megtöltve tartják élhetőnek és valóságosnak. Ez az ellenállás nagyon is érthető, hiszen a természetes közösség közelebb áll a szívhez, mint a mesterséges, márpedig a fenti értelemben vett „nemzetközösség” mesterséges konstrukció. De hadd hívjam fel a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyeket a politikai közösség és a nyelvi közösség összemossása rejteget. Ha Kelet-Közép-Európa népei továbbra is megmaradnak annál a természetes képzetüknél, hogy a politikai állam az egynyelvűek közössége, akkor föl kell készülniük arra, hogy a más nyelvűek sorsa végső soron csak az asszimilálódás vagy a kitelepülés lehet, hiszen „kilög-

nak” a „természetes” (többségi) közösségből. Az itt kifejtett „nemzetközösségi” koncepció a másság jogának a védelme.

Ez az alapvető megfontolás azonban nem fedheti el, hogy a javasolt koncepciónak igenis vannak nehézségei.

Az első és legnagyobb nehézség a kelet-európai államhatárok mesterséges és esetleges jellegével függ össze. Ahhoz, hogy élhető legyen, a politikai közösség földrajzi kiterjedése nem lehet akármilyen. Összetartozás-tudat – felengzősen szólva: „sorsközösség” – csak egy olyan területi képződmény lakosai között alakulhat ki, akik a területet eleve sajátjuknak (hazának) tekintik: vagy azért, mert régtől fogva létezik, vagy más történeti okokból. Kelet-Közép-Európa egyik legérzékenyebb politikai problémája, hogy területi fejlődése soha nem jutott konszenzuális nyugvóponttra; ezért – a határterületeken – az összetartozási érzés bizonytalan. A területi sorsközösséget megelőzi illetve kiszorítja az etnikai közösségtudat. Szilárd területi összetartozás híján persze bajos a politikai nemzetet másképp, mint etnikailag összekovácsolni. S nehéz elkerülni, hogy újból és újból ne virágozzanak ki a történeti ihletésű vagy képzeletbeli „hátha mégis úgy lehetne” államközösségek...

Erre az ellenvetésre nincs mit válaszolni, legfeljebb azt lehet ellene felhozni, hogy a jelenlegi európai államhatárok jogosságát kétségbevonni – akár etnikai, akár történeti alapon –: szélmalomharc. Ez a reálpolitikai argumentum azonban, sajnos, nem szünteti meg azt a lelki gátoltságot, amiről itt szó van, s amely a kelet-közép-európai népek harmonikus együttélésének valószínűleg a legkeményebb gátja.

Egy második nehézség az „államnyelvvel” kapcsolatos, s idősebbé azok a viták teszik, amelyek e kérdés körül például Szlovákiában és Romániában kibombantak. Az egységes és oszthatatlan államnyelv hivatkozási országa egyébként Franciaország, pontosabban a már említett jakobinus elv, amely a népet és a nemzeti kultúrát csak egynek és oszthatatlannak tudja elképzelni. De igaz-e, hogy politikai nemzet csak nyelvközösségekben létezhetik? Az ellenpéldák szaporodnak, s – a maga nemében egyedülálló – helvét köztársaságon kívül a többnyelvű államiségre ma már olyan modernebb, megegyezésszerű (tehát mesterséges) fejlemények is felhozhatók, mint a föderalizált Belgium, a regionalizált Spanyolország, a svéd kisebbséget respektáló Finnország, a kétnyelvű Kanada és a hivatalosan ugyanerre tartó USA. A két- vagy többnyelvű állam működése nem problémamentes, de technikailag kivihető és politikailag is, feltéve, hogy a kisebbségi nyelv nem elszakadási tendenciák hordozója.

Ez a nehézség tehát a határok problémájához és egy olyan hallgatóságos ellenvetéshez vezet vissza, amely az etnikai nacionalizmus alaptéziséből* fakad, abból, hogy népek és nemzetek egybe kell esnie. E felfogás szerint lehetetlen az erdélyi (vagy a felvidéki, vagy a kárpátaljai, vagy a délvidéki) magyarokat kirekeszteni a magyar nemzetből, mint ahogy a horvátországi szerbek is a szerb „nemzethez” tartoznak stb. Az itt előterjesztett tézisek ezzel szemben arra épülnek, hogy népek és nemzetek nem feltétlenül kell egybeesnie. Magától értetődik, hogy a népből senkit sem lehet kizárni, vagyis hogy például a szabadkai magyar, ha magyarnak érzi magát, ak-

* Lásd Ernest Gellner: *Nations and Nationalism* (Oxford,

kor magyar. Ehhez még az sem kell, hogy a népszámlálás „nemzetiségi” kérdésére ebben az értelemben válaszoljon. Ez a „lelki magyarság” azonban nem jelenti azt, hogy nincs köze a Vajdaság dolgaihoz, hogy mint polgárnak, munkavállalónak, újságolvasónak csak a határon túli dolgokon jár az esze, vagy hogy politikai képviselőjének a budapesti miniszterelnököt tekinti... Ezzel nem akarom kétségbevonni, hogy szép számban vannak kisebbségi magyarok, akik lelkileg a magyar nemzethez (nem csak a néphez) sorolják magukat. Ennek ellenére fenntartom, hogy ez a két dolog szétválasztható és sokak fejében valószínűleg szét is válik. Hadd jegyezzem meg, hogy a nyugati nemzetek gyakorlatában megszokott képlet az, hogy a nyelvi határ eltér az államhatártól. Hogy csak a francia példánál maradjunk: Belgiumban több mint négy millió, Svájcban másfél millió francia ajkú – azaz népiségű – személy található. De ebből jelenleg senki sem vonja le azt a következtetést, hogy a vonatkozó területeket Franciaországhoz kellene csatolni. S ami lényegesebb: sem a belgiumi vallonok, sem a délnyugat-svájci franciák nem tekintik magukat a „francia nemzet” tagjainak.

Az előbbi ellenvetés árnyaltabb megfogalmazása a nemzeti önbesorolás és az állami lojalitás közti különbségtétel. Ez így hangzanék: „A területi hovatartozás ténykérdés. A szabadkai magyar számára tehát adva van, hogy ő a vajdasági (vagy a szerbiai, vagy a jugoszláviai) politikai közösséghez tartozik, s állampolgári érdeklődését, sőt érdekeit ez határozza meg. Senki sem várhatja tőle, hogy ne legyen lojális az életét igazgató államhoz. Ettől azonban még szent joga marad nemzetileg magyarnak vallani magát, hiszen csak az államhűség politikai elhatározás kérdése, a nemzeti önbesorolás spontán lelki aktus.” Én az ellenvetés lényegével egyetértek, amennyiben magam is úgy gondolom, hogy senkit sem szabad lelkileg megerősözkölni, például megakadályozni abban, hogy Romániában magyarnak, Szlovéniában szerbnek, Moldvában ukránnak tekintse magát. De pontosan erre szolgál a népiség és a nyelviség elismerése. Csak arról kellene leszokni, hogy a népiséget mindjárt „nemzeti illetőségnek” nevezzük, ill. azzal azonosítsuk.

Utolsó ellenvetés: „egy nemzetállami elit nem mondhat

le a nemzettestet olyan részeitől, amelyeket külső erők szétválasztottak le a törzsről”. Már csak azért sem, mert a lemondásnak, de még a csendes belenyugvásnak sincsen jó sajtója a nemzeti irányultságú közvéleményben.

A valóságban ez a kérdés fel sem merül. A területi rendezés fölött Európa napirendre tért, és Magyarországot senki sem kérdezi arról, hogy belenyugszik-e vagy sem a határok mai állapotába. Pontosabban: ezt a szándékot csak azok feszegetik, akik román, szerb vagy szlovák részből Magyarországot titkos határrevizionizmussal vádolják, a magyar kisebbségekben pedig ennek „ötödik hadoszlopát” látják. E vádakra vagy félelmekre Magyarország hivatalos politikája eddig alapot nem adott. Ennél fogva az országnak minden erkölcsi joga megvan arra, hogy a szóban forgó kisebbségek érdekében teljes tekintélyt latba vesse, egyezsersmind visszautasítsa a kisebbségvédelem és a terület-visszahódítási szándék közti amalgámot. Egészen más volna a helyzet, ha a hivatalos magyar politika ismét azt kezdené hangoztatni, hogy a nemzettest elszakított részeire igényt tart. Egészen bizonyos, hogy ennek mindenekelőtt az érintett kisebbségek látnák kárát. Aztán pedig Magyarország, amely egyszerre fekete báránnyá válna, pontosan úgy, mint kisantant idején. Döreség volna azt hinni, hogy ez a képlet belátható időn belül megváltozhat.*

A magyar kisebbségek mentésének jelenleg egyetlen járható útja van: olyan kelet-európai államrend kimunkálásán működni, amelyben a meglévő államok által igényelt lojalitás nem zárja ki a közigazgatási többnyelvűséget és a kulturális másság jogát. A fenti tézisek ebben a szellemben íródtak.

Párizs, 1990. december

*Mint ahogy ezt például az ungvári Balla D. Károly gondolja:
 „... a két Németország küszöbönálló egyesítése feljogosít minket az óvatos kérdésre: vajon a tizenötmilliónyi magyar részből nem fogalmazható-e meg az az igény, hogy bizonyos érdekszférák újra-rendeződése esetén egységes, saját nemzeti formációban éljen? Ha e lehetőséget nem tartjuk többé eleve kizártnak, máris több bizakodással nézhetünk az ezredforduló elé.” (*Hatodik Síp*, Ungvár, 1990. 3. szám, 26. lap.)

Ezerkilencszázkilencven

LENGYEL LÁSZLÓ

Ae történelem elfelejtett bevégződni. 1990-ben harmadszor kattant üresen az orosz ruletthez használatos revolver. Nem rossz. Megúsztuk. Ezerkilencszázkilencven is egy évtizedes év volt. Napjainban és heteiben hónapok és évek sűrűsödtek. Az év 1989 novemberében kezdődött, és ki tudja mikor fejeződik be 1991-ben. Az egymásra torló német, csehszlovák majd román változások – forradalmak, fölkelések, puccsok, hatalomátadások –, és a mögöttük megbúvó szovjet birodalmi stratégia új helyzetet teremtett Kelet-Európában. A térség országai a hosszú 1990-es évben kétfelé váltak. Ennek kiindulópontja azonos. 1989 november–decemberében a kelet-európai kis országokban a „hagyományos” gorbacsovista reformkommunizmus, reformszocializmus megbukott. Vagy teljesen el kellett tűnnie a színpadról, vagy új arculatot kellett öltenie. A fejlettebb, Európa-közeli kis országokban – főként Magyarországon és az NDK-ban, de Cseh-Szlovákiában, Szlovéniában és Horvátországban is – nemcsak megszűnt a reformszocializmus korábbi felhajtó ereje, de önként vagy nyomásra el is hagyta a politikai színpadot. Ellenben a kevésbé fejlettekben, a szovjet típusú rendszertől inkább érintettekben – Bulgáriában, Romániában, Szerbiában és a Szovjetunió néhány tagköztársaságában – megkezdődött a népi, a nemzeti szocializmusok szervezeti és intézményi rendszereinek kialakítása, a tekintélyelvű gorbacsovizmus „laboratóriumi kísérlete”.* A gorbacsovi reformszocializmus demokratikus és tekintélyelvű ágai egyaránt igénylik az állami beavatkozást, akár a piac, akár az adminisztratív rendszer érdekében. A reformszocialista demokratikus elképzelések azon buknak el, hogy immár hiányzik az az állam, amely felvilágosultan képes lenne az eseményeket befolyásolni, a gazdaságot és a társadalmat megfelelő összhang alapján a piac felé terelni.** Az állam tekintélyi visszaerősítéséhez pedig nem volt társadalmi-erőlcsei tőkékük.

A magyar reformszocialisták novemberben megtudhatják, hogy a hatalomban való túléléshez nincs esélyük. Drá-

mai felismerés. November elején a Németh-kormány még hároméves gazdasági tervet nyújtott be az országgyűlésnek, Pozsgay Imre pedig elindult az elnökválasztáson. De az Európai Közösség küldöttsége nyíltan a kormány tudomására hozta, hogy csak abban az esetben segít, ha a kormány megállapodásra jut a Valutaalappal. Az IMF szűkítő politikát követelt, amivel választásokat nyerni nem lehet. A Németh-kormány, ha nem akart fizetéképtelenséget, vagy azonnal lemondani, nem tehetett mást, mint a szűkítő politika elfogadását. Ezzel elkötelezte a gazdaságpolitikát 1991-re, majd a hatalom mellé, félreállt.***

Valójában a reformszocializmus bukásával párhuzamosan, a társadalom meghatározó erői, a Kádár-rendszer alapjai – a nagyvállalati menedzseroligarchiák, az állami szakértők, a kettős jövedelmű középrétegek –, elhagyták, magára hagyták az államot. A kihűlő állam mellett önálló életet kezdtek élni. A kádári szisztémában a nagy jövedelemtulajdonosok éppúgy, mint a kisegisztenciák százezrei, az állammal folytatott alkukban, egyezkedésekben juthattak többletjogokhoz, kisebb és nagyobb privilégiumokhoz, többletjöveldelmekhez. A reformszocialisták jól-rosszul lehetővé tették az árak, a bérék, az import liberalizációját, behunyták a szemüket a spontán privatizáció felett, a legfontosabb rétegeknek adópreferenciákat teremtettek. De ezzel eljutottak a gyengülő, érdekegyeztető állam határára. A klasszikus Kádár-rendszerben az volt a jó, ha valaki közel ült az állami tűzhöz, most a spontán privatizáló, az árakkal játszó, a preferenciát zsebre tevő, de egyszersmind az adót kerülő középrétegek, alkupartnerek távolodnak az államtól. A „vedd el és fuss” mozgalom, a saját élet megszerzésének kötelezettsége, az alkufeleknek egymás közti megegyezése az állam kihagyásával, mind-mind a gazdaság sajátos államtalanodására mutatnak. A menézserek a tulajdonnal, a szak-

szervezésének egyetlen biztosítéka. Jól vagy rosszul csinálja, egyedül ő van.

** **Németország keleti felén** egyszerűen elveszett a központi állam, bármiféle keleti, konföderatív reformszocialista államnak megszűnt a reménye. Szlovénia és Horvátország fölött a gyenge jugoszláv szövetségi kormányzat lebeg, az önálló államok még kialakulatlanok.

*** **A késő Kádár-kor szakértői** elhúzódtak a politikai hatalomtól, tudásukat és kapcsolataikat a gazdaságban értékesítették. A vesztesek a reformszocialista politikusok, elsősorban Pozsgay Imre.

A Németh-kormány három komoly és gyakorlati hagyatékot is hagyott. Az egyik a népszerűtlen, de megkerülhetetlen lakáskamatadó, amit az Alkotmánybíróság megvétőzött. A második a KGST-export kemény adminisztratív visszafogása. A harmadik: jelentős ár-, bér- és importliberalizáció.

* **A népi, nemzeti szocializmusok** eszméire a fejlettebb kelet-európai országok már korábban érzékenyek voltak, csak elfedték a szovjet, a jugoszláv internacionalista szocializmusok világa. A zárt gazdaság és társadalom, amely ugyanakkor példát mutat környezetének, felvilágosítja a nála fejletlenebbet; amely egyszerre antiliberalis és antikommunista, antikozmopolita és antiinternacionalista; amely védelmezi a nemzeti ipart és mezőgazdaságot, a munkahelyet, a korábbi iparosítás „eredményeit”; és amely mindeközben reformot, privatizációt és piacot, az utazás szabadságát is hirdeti, új, tekintélyelvű szervezeteket és intézményeket szül. Ion Iliescu vagy Slobodan Milošević szakítani látszanak a régi párttal, támogatják a többpártrendszert. Ugyanakkor megvalósítják, ami minden eszménél fontosabb: ezekben a kelet-európai országokban a gazdaság és a társadalom főszereplője továbbra is az erős állam marad. Az állam a munkahely, az elosztás, az élet meg-

értők a tudás monopóliumával, a kettős jövedelmük a második jövedelmükkel menekültek az állam elől, hátrahagyva a gyenge és tehetetlen kormányzatot. Mindennapi működésük megszervezését, stratégiájuk egyeztetését nem hagy rábízták volna az államgépezetre, ellenkezőleg, mindent megtettek, hogy kizárják belőle. A Kádár-korszak valamennyi politikai ereje – a hatalomtól a radikális ellenzékig – arra számított, hogy a kulcspozíciók megszerzésével a hatalom, a gazdaság irányítható. És hol vannak ezek a kulcspozíciók? Természetesen, amíg állt, az állampártban, az MSZMP Politikai Bizottságában. Annak eltűnte után, a diktatórikus pártállamban, a kormányban és apparátusában. Aki ezeket elfoglalja, az irányít, s végre jóra használhatja a hatalmat. De a hatalom, mire odaérték, ellillant. Az irányításnak, a felvilágosult beavatkozásnak csak az illúziója maradt. * 1990 az államtalanodás éve. Ennek egyenes következményeként a politikátlanodás éve is. Hogy is van ez? hiszen az év tele fantasztikus politikai eseményekkel. De ezek a politikai események jóval kisebb hatást gyakoroltak a gazdaság, a mindennapi élet folyamataira, mint akár 1989-ben. Az államtalanodás nem piacosodás, de felszabadulás a politika uralmának egy fajtája alól. Természetesen megzavarja az új politikai elitet, de a társadalmat megtartja húsz éve megkezdett útján. A politikai elitnek állami receptjei vannak, lejárt gyógyszerekre. Az Antall-kormány kormányzati politikájának már csak két elfogadási – legitimációs – forrása van: az egyik, hogy biztosítani tudja-e a kádári kisemberek százezreinek túlélését, megegyezésre jut-e velük; a másik, hogy kellő manőverezéssel megnyeri-e az átmenetnek a Nyugat támogatását, illetve biztosítja-e hátunkat Kelet felé. Ezért szavaztak rá a tavaszi választáson.

Ma már tudjuk, hogy a választóknak csalódnuk kellett. Mikor romlott el az 1990-es év? Valamikor június-júliusban. Baj volt, hogy a középbjobb kormány nem volt programja. Még nagyobb baj, hogy elriasztotta a szakértőket. Antall József még a körülményekhez képest is gyenge és színvonalatlan kormányt hozott össze. Ugyanakkor a kormányfő saját koncepciója szerint átalakította a kormány felépítését, a minisztériumok szerepét és egymáshoz való viszonyát. Az MDF-SZDSZ paktum lehetővé tette a kormányzást. De ehhez bizony kormányozni is kellett volna. Két hónap alatt sokat tenni nem lehet, de a júniusi nem döntésekkel elúszott az év. Négy fontos kérdésben mulasztott a kormány és ellenzéke.

* **Erről mondott le először** kinnal és keservvel, majd egyre nagyobb kéjjel Németh Miklós és csapata. Egy puha, bajban lévő állam miniszterelnökének vagy pénzügyminiszterének lenni nem üdvöztető. Jót kitalálni nem lehet, és azt a kevés jót végrehajtani ugyancsak nem lehet. Az ellenzék nem érzékelte, hogy mennyire felpuhult állammal van dolga.

** **A költségvetési beszámoló** parlamenti vitájában mindez fel sem merült. A pénzügyminiszter azzal foglalkozott, hogy előkészítse és modellezze a „D-napot”, azt a fordulónapot, amikor egy csapásra bevezetik a teljesen szabad árat, béreket, importot és teljesen vagy majdnem teljesen konvertibilissé válik a forint. A „D-napig” mindent fagyasztani kell.

*** **A mai adószabályok valójában preferenziaszabályok**, egyes társadalmi rétegek kivételeztségét fogalmazzák meg. Közteherviselés helyett privilégiumrendszer. Kinek akarunk hozzányúlni a privilégiumához? Hozzá akarunk-e egyáltalán nyúlni?

**** **Az apparátusok mozgatója idét igényel.** Amikor a kormány Gazdaságpolitikai Titkársága októberben új adójavaslatokkal állt elő, amelyek csak vázlatok voltak, már késő volt. A no-

Először: az 1990-es költségvetési beszámolókor újra kellett volna gondolni a költségvetési és adópolitikát. Meg kellett volna határozni az elfogadandó törvények helyes sorrendjét – az élen az államháztartási törvénnyel –, és el kellett volna kezdeni az 1991-es új adószabályok kidolgozását és modellezését. ** Természetesen ez az egyik legsúlyosabb politikai döntés, hiszen az adórendszeren keresztül lehet a társadalmi csoportokat előnyben részesíteni vagy hátrányba hozni. Így a kormánynak és az ellenzékének arról kellett volna határozniuk, hogy mely társadalmi csoportokkal kívánják elviselteni a válságot, melyeket akarnak többé-kevésbé mentesíteni. *** Ha nem kezdenek hozzá ilyen irányú munkálatokhoz már júniusban, képtelenség az 1991-es évet befolyásolni. **** Az ellenzék felelőssége abban áll, hogy csipkelődések után hagyták elúszni az 1991-es költségvetés előkészítését. Amikor decemberben magukhoz tértek, már csak a végeredményen vitázhattak. *****

Másodsor: a tulajdoni feltételek, a privatizáció programját kellett volna végiggondolni. Mi is az az állami tulajdon, hol is található, mit kell tenni a spontán privatizációval? Elképzelést kellett volna kialakítani a kincstári, az önkormányzati vagyonokról, megosztásukról, a földről. Infrastrukturális stratégiákat és hitelkonstrukciókat a tulajdonosi fordulat megalapozásához és összehangolásához. Minderre még az önkormányzati választások előtt lett volna szükség. A pártpolitikai csatározások, a parlamentáris sakkjáték lehetetlenné tették a fentieket. *****

Harmadsor: a szovjet és a kelet-európai kapcsolatok stratégiájáról kellett volna határozni. A magyar politikai elit, megelégedve az ország geopolitikai helyzetéről, nem a hosszú távú és békés egyezkedést, hanem a rövid távú és veszélyes ellenségeskedés politikáját választotta. A következmény: hónapokkal később, hátrányos helyzetből kell visszamenőleg korrigálnunk, nem nagyon sikeresen.

Végül negyedsor: a kormányzó és az ellenzéki pártoknak az első fenyegető árnyak feltűntekor – vagyis a gazdaság júniusi számbavételekor és a kormányzat első áremelő akcióinál – el kellett volna kezdeni építeni a konfliktuskezelés találkahelyeit. Ehelyett a pártok meddő politikai és ideológiai vitákkal lerombolták a parlament tekintélyét, nem vették komolyan az érdekképviseletek és az érdekegyeztetés szerepét, a politikai és a gazdasági nyomás és be-

veber végi, december eleji újabb Matolcsy-tervezetnek pedig csak politikai gesztusértéke van. Mindez nem újdonság. Hasonlóképpen vesztegette el az időt 1989 júniusa és novembera között Németh Miklós csapata.

***** **1989 nyarán és őszén az ellenzéki pártok** és szervezetek a kereszttal-tárgyalásokon nem voltak hajlandók gazdasági kérdésekről érdemi vitát folytatni. Amikor Németh Miklós november végén eléjük tett egy kényszerítő költségvetést, nem volt ellentétes, alternatív költségvetésük. El kellett fogadniuk a kormány „zsarolását”: vagy ez a költségvetés, vagy nem frunk alá megállapodást az IMF-fel. 1990-ben az ellenzék nem dolgozott alternatív költségvetési javaslaton, és a kormány alkalmazta az IMF-megállapodás presét. Az ellenzéki pártokon nem segít, hogy nem szavaztak a költségvetés mellett.

***** **Egy tulajdoni reformnak** is vannak kárvallottjai és előnyt élvezői. A politikai pártoknak el kell határozniuk, kinek akarnak tulajdont adni és azt biztosítani, és kiket akarnak a tulajdontól távol tartani. Az MDF vezette kormány még önmagán belül sem jutott dűlőre. A kormányának sikerült megvalósítania a lehetetlent: egyetlen tulajdon nem biztos.

folyásolás szinte egyetlen fórumává az utcát léptették elő. És ezt akkor tették, amikor a konfliktuskezelés szervezeti és intézményei elsőrangú fontosságúvá váltak. A társadalom mintha júniusig bízott volna, a nyáron kiábrándult, az ősszel feldühödött. Őszre beértek a társadalmi konfliktusok. A politikai pártok veszekedései és egyezkedései nem tudták elföldni a bajt, azt bizonyították a társadalom szemében, hogy az új politikai elit legalább annyira alkalmatlan a válság kezelésére, mint elődje. A vállalati és lakossági kiscsoportos válságkezelési technikák – a véd- és dacszövetségek, maffiák és ellenmaffiak, baráti és rokon hitel-, munka- és árukapcsolatok stb. – csiszoltan működtek egymással, de nem tudták kivédeni a kiszámíthatatlan állományt. A középrétegek számára a politikai elit hozzá nem értőnek és főként ellenségesnek tűnt fel. Folytatódott a „kettős társadalom” szétválása: a politikai elit és a meghatározó középrétegek. De amikor a Kádárban, majd a poszt-kádári Grószban csalódott középrétegek letaszították korábbi hőseiket a trónról, majd a Pozsgay-féle reformszocialistákat nem engedték felülni rá, ezzel egyben a „királycsinálók” hozzászóltak akarataik nyilvánításához is. Évtizedeken át elképzelhetetlen volt, hogy a rendszert és vezetését a társadalom erői megkérdőjelezzék. Három éve a váltás vált természetessé. Ha nem tetszik a kormány – menjen. 1990 tavasza óta a dolog másként fest. A parlamentáris demokrácia feltételei között az MDF–FKgP–KDNP koalíciónak biztos többsége van, méghozzá egy választási ciklusra. Ha önmagukat nem verik szét, akkor kitölthetik a többéves ciklust. Parlamenti úton nincs politikai erő, amely megbukathatná őket. Marad tehát az elégedetlenség kifejezésére a pártokon belüli felhajtó erő, vagy a parlamenten kívüli törvényes, illetve „törvénytelen” fellépés.

Egy kis párttan

Valamennyi parlamenti párt megtanulta a választási csatározásokból, hogy mi a sorsa az ún. töredék- vagy parlamenten kívüli pártoknak. Foggal-körömmel ragaszkodniuk kell a parlamenti jelenlétnek. Ebből következik az első szabály: *a párt egyben maradásának szabálya*. Minden párt szembenézett és szembenéz a pártszakadás veszélyével. A Kisgazdapárt hétről hétre, az MDF a parlamenti választás után, majd a téli országos gyűlése előtt, az SZDSZ a parlamenti választási vereség után, majd a frakcióvezető leváltásakor, ill. azutáni konferenciáján, a Fidesz tavaszi kongresszusán és az őszi kongresszus előtti budapesti lázadásakor, az MSZP vezetői összejutkozásakor, a KDNP a parlamenti választások után, a vidéki képviselők benyomulásakor. A belső ütközések, utálatok sokszor nagyobbak, mint a pártok közöttiek. De szakadásra mégsem kerül sor. Ki lehet lépni, ki lehet valakiket zárni, jönnek az önkéntes és a kevésbé önkéntes lemondások, de pártszakadás nincs. Új párt sincs. A pártvezetők megtanulták, hogy milyen nehéz a pártszervezés, mennyi kínt és keservet jelent az újrakezdés. A társadalmi hangulat nem kedvez a pártszakadásnak. A pártok valamennyien középre tartanak, és a párton belül is a centrumot hangsúlyozzák. Az egybenmaradás feltétele a párton belüli szabad beszéd. Mindenki azt mond, amit akar, csak a végén szavazzon úgy, ahogy a párt kívánja. Csurka István, Csoóri Sándor vagy Csengey Dénes nyilatkozhatnak bármit, Antall József tudomásul veszi. Ennek fejében viszont a nyilatkozók úgy szavaznak, ahogy Antall jónak látja. A szavaknak ez a szabad áramlása olyanokat is egy pártban tart, akiknek kevés közük van egymáshoz. Szabály, hogy

Kis János nem határolja el magát Tamás Gáspár Miklóstól vagy Tölgyessy Pétertől, a Kisgazdapárt vezetése Torgyán Józseftől vagy Zsíros Gézáttól. Szabály a pártegység hangoztatása minden fél részéről, és a többi párt vagy a sajtó megelégedése, ha a pártegységet megkérdőjelezzük.* Mindazok, akik mégis szóvá teszik a párton belül a pártegység problémáját, azok csupán egyes személyek, azok kivételek, akiket gyorsan el kell és el lehet távolítani.

Szabály a *párt következetes útjának, sajátos történelmének hangoztatása*. A pártok kiigazított párt- és üdvtörténetet adnak elő saját történelmükről. Szabály: ne szembesülj korábbi ellentétes állásfoglalással, nyilatkozattal. Szabály: bizonyítsd a másik pártról, hogy az még akkor nem tette, amit tenni kellett volna, és azóta is következetlen. Az MDF immár nemcsak az egész nemzet mindenkori ellenzékét gyűjtötte be a lakiteleki sátor alá, de az ún. nemzeti liberalizmus százados hagyományait is. A szabad demokraták a demokratikus ellenzék következetes radikalizmusának emlegetésével írják történelmüket. A kisgazdák a földprogrammal operálnak.

Szabály a *centrumpolitika*. Se jobbra, se balra – középen. Megfontolt és következetes kétféle harc. Az MDF-ből egyszerre kell mennie a baloldali nemzeti populista Bfő Zoltánnak és a nemzeti liberális Kiss Gy. Csabának. A centrumban minden van. Az SZDSZ-ben egyaránt vissza kell lépnie a liberálkonzervatív Tamás Gáspár Miklósnak és a másik oldalon álló Solt Ottlíának. A Fideszben munkamegosztást alakítanak ki a napraforgó-politika szerint: ha a szabad demokratákkal alakul ki szövetség, a centrum egyik fele fordul, ha elfordulnak, akkor a centrum másik fele, a „szélsőségeket” be sem engedik. A centrumpolitikát erősíti, hogy minden párt fontos értéknek tekinti saját kiszámíthatóságát (még ha teljesen kiszámíthatatlanok is). Folyamatos tárgyalások és egyeztetések, taktikai harc csak erős centrumpolitikával lehetséges.

Szabály a *tagság háta mögötti politika*. A politika túl komoly dolog ahhoz, hogy akár saját tagjaink elé vigyük. Az események túl gyorsan zajlanak ahhoz, hogy állandóan demokratikusan szavazgassunk. Ezt nem lehet az időt húzva egyeztetni. A pártokban a vezetők a professzionisták túlterheltségével és mindentudásával ingerlékenyek, a párttagok a laikusok mit sem tudásával, beavatatlanságával dühösek. A vezetőségek ügyesen vagy kevésbé ügyesen söpriek szőnyeg alá a „kellemetlen ügyeket”.**

Szabály az *egérút biztosítása és a paktumzándék a pártközi magatartásban*. Minden harc és veszekedés ellenére a pártok végső soron megegyezéskeresők. Részen valamennyien egyetértenek bizonyos alapértékekben, részben kölcsönösen félnék egymástól, félnék teljesen sarkba szorítani a másikat. Ez a Kádár-kor öröksége. Ennek van pozitívuma és negatívuma. Pozitívuma, hogy a politikai elit a Kádár-rendszerben megtanulta: az ellenfélnek mindig kell annyi egérutat hagyni, hogy ne szánja el magát kétségbeesett lépésekre, hogy ne váljon élő mítosz. A negatív konszen-

* **A pártokat belülről összetartja** a külső, közös ellenség képe. „Csak nem az SZDSZ-szel értesz egyet?” „Képzeld, hogy örülnének az MDF-ben, ha látnák, hogy mi hogy veszekszünk, hogy mi is megosztottak vagyunk!” „Ne vigyük ki a pártügyeket az utcára, ellenfeleink elé!”

** **A kormányzó pártok állandó problémája**, hogy a miniszterelnök úgy hoz személyi döntéseket, hogy nem egyeztet a pártvezetőségekkel sem, hogy a kormány döntéseit úgy kell a párttagoknak az utcán képviselniük, hogy ők is ott értesülnek róla. ►

zust biztosítani kell. Kádár és „csapatai” tudták, hogy az ellenfél nem győzhető le teljesen, erre nem is szabad törekedni. „Egyezünk meg, alkudjunk meg, hogy mindketten megtaláljuk a számíttásunkat!” – ez a kádári jelszó tovább él. Nincs közvetlen erőszak. A hátrány: az alkura való kacsintás, illetve hogy minden pártvezető tudja, hogy a másik pártban is létezik alkudozási szándék, gyanús kompromisszumokat hoz. A fehér asztalos megegyezések eredményeit felmérhettük a Kádár-kor eredményeiben.

Szabály a *passzív játék*. A pártok folyamatosan egymás reakcióira várnak és játszanak. Ha te előállsz valamivel, akkor én megkontrázom. A kölcsönös kiegyenlítés, a játék-ellenjáték, a taktikai csaták negatív kampányokhoz vezetnek – egymás ostobaságainak bizonyításához –, stratégiaileg pedig általános benuhátsághoz. A stratégiák hiánya, egymást bénítása érdektelenné teszi a politikai felhőjátékokat.*

Parlamenten kívül

A politikai intézményrendszerben két viszonylag erős és egy puha ellenhatalom alakult ki. A parlamenten kívüli erők közül lehetőségeik szerint komoly súllyal és erővel bírnak az ún. nemzeti intézmények, másrészt a tömegkommunikáció. Puha és tehetetlen az érdekképviselők rendszere, akár munkáltatói, akár munkavállalói oldalon.

1990 politikai vívmánya a nemzeti intézmények kialakulása. Jogokkal és felhatalmazásokkal bír, a Parlament által ellenőrzött szervezetekről van szó, amelyek ellenőrizhetik a kormány, a gazdálkodó szervezetek működését, befolyásolhatják a társadalom mindennapos életfeltételeit. A nemzeti intézmények nincsenek politikai pártok befolyása alatt. Az Alkotmánybíróság, a Legfelső Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, az Állami Számvevőszék, a Televízió, a Rádió, a Magyar Nemzeti Bank (ha elfogadják a jegybank-törvényt), mind sajátos alkotmányos függetlenséggel bírnak. Az állam szervezetei, de nem a kormányé, nem a végrehajtó hatalomé. Olyan döntéseket hozhatnak, amelyeket a kormány nem kerülhet meg, amelyek befolyásolják a törvényhozás folyamatát éppúgy, mint a törvények alkalmazását. Az Alkotmánybíróság már két fontos döntéssel vétette észre magát: az év elején alkotmányellenesnek minősítették a kamatadót, majd ősszel alkotmányellenesnek a föld reprivatizációját. Az Állami Számvevőszék kétszer szalasztott el fontos alkalmat: követelhetne volna a 90-es költségvetés felülvizsgálatát júniusban, és szóvá tehetne volna a 91-es költségvetés előkészítésének problémáit. A Legfőbb Ügyészséget két kellemetlen politikai ügybe is bevonták: az egyik az ismert „hordóügy”, a másik a taxisblokádi büntetőjogi megítélésének kérdése. A Magyar Nemzeti Bank titkon a gazdaság egyik fő irányítójává lépett elő.** A Magyar Televízió és a Magyar Rádió megkezdte hosszú menetelését a független és pártatlan műkö-

dés felé. Mint a tömegkommunikáció két legnagyobb hatalma, folyamatosan konfliktusban álltak a politikai elitel. Azon a keskeny ösvényen kell elindulniok, amely a párt- illetve kormányzati tömegtájékoztatás és a kereskedelmi adás között húzódik. Tényközlés, pártatlanság, kritikai megfogalmazás és egy sajátos „fordító program” megvalósítása a politikai elit és a társadalom között – mindössze ez a feladat áll előtűk. A magyar politikai élet paradoxona, hogy ezen nemzeti szervezetek jogosultságai, lehetőségei sokkal kiterjedtebbek, mint akár az európai demokráciákban. A gyenge államban ők képviselhetnének – átmenetileg – némi erőt.

A tömegkommunikáció általában is ellenhatalommá lett. A miniszterek nem az ellenzéki politikusoktól, hanem a másnapi laptól félnek, igyekeznek szellemesek és a sajátoknak megfelelőek lenni, nem a helyzetnek és a polgár várakozásainak akarnak megfelelni. A tömegsajtó az 1990-es év politikai győztese – még ha rosszul is érzik benne magukat, akik csinálják.

Az érdekképviselők nem bírnak azzal a nehézséggel megküzdeni, hogy a Kádár-rendszer vállalatokra, műhelyekre, szakmai elitekre tagolta az érdekkifejeződéseket. A szakszervezetek ágazatokban, nagyvállalatokban gondolkodnak és cselekszenek. A munkáltatók ugyanígy. Eközben a szakmai elitek, műhelyek szervezeten lépnek fel: blokádot csinálnak a taxisok, a magánfuvarozók, a „magánfarmerek”; sztrájkolnak a repülésirányítók, a mozdonyvezetők. Füttyülnek a szakszervezetre, a nagy ágazati vagy szakmai szolidaritásra.***

A parlamenten kívüli erők így inkább csak ellensúlyozni tudják a kormányzati politikát, de a terelésen kívül nincs több eszközük. A magyar parlamenti élet arra van ítélve, hogy így működjön. A kettős társadalom épül tovább.

Remény és reménytelenség

Nem mondhatom, hogy nincs remény. 1990-ben a gazdaság nem omlott össze. Nem voltak véres politikai konfliktusok. Még nem csukódott be a nyugati kapu. Sőt, sajnos a többiek tönkrementele árán javultak Magyarország nyugati reményei. Még lehetséges a korrekció Keleten. A kádári polgárosodás folytatódott.

Nem mondhatom, hogy van remény. A tulajdonosi reform, a privatizáció egy lépést nem haladt előre. A költségvetés rossz. A politikai konfliktusokat a politikai elit nem tudja kezelni, és számíthatunk a végtelenségig a társadalom józan eszére. A nyugatiak elfordultak Kelet-Európától. Csalódtak bennünk, csalódtak saját illúzióikban. Keleten polgárháborús és menekültövezetbe kerültünk. Szorongat minket a tekintélyelvű nacionalista országok gyűrűje. A kádári polgárosodás maffiajellege erősödött. Nőtt a szomorú és visszavonhatatlan szegénység.

Nem mondhatom...

A szabaddemokraták úgy kötötték meg az MDF-fel a paktumot, hogy saját tagjaikat meg sem kérdezték. Az SZDSZ vezetése úgy váltotta le Tölgyessy Pétert a frakcióvezetésről és nevezte ki Pető Ivánt, hogy nem várta meg a párt konferenciáját, nem szavaztatta a frakciót sem. Mécs Imre nyílt levelét a pártvezetés nem vetette fel a pártkonferencián. Az MSZP-tagok a sajtóból értesültek arról, hogy vezetőik nem viselik el egymást.

* **Kit érdekel, hogy fölülről nézvést megvan az ország?** Kit foglalkoztat, hogy ki a jobb polgármesterjelölt, ha egyikük sem beszél az önkormányzati vagyronról, nincs városrendezési terve, de bizonyítja a másikkól, hogy az sem rendelkezik vele.

** **Természetesen amennyiben egyáltalán irányította valaki a gazdaságot.** Mert 1990-re a nem irányítás a jellemző. Ebben a nem irányításban az MNB jelentős szerepet játszott, mint amely közvetlen kapcsolatot tart az IMF-fel és megpróbálja mérsékelni a kormány szakmai butaságait.

*** **Ezért nem lehetséges a kormány és az érdekképviselők egy évre szóló nagy megállapodása:** sem a kormány, sem az érdekképviselők nem rendelkeznek erővel ahhoz, hogy szavukat megtartsák: „Ha ennyi az áremelkedés, nem sztrájkolunk”. A szakszervezetek ellenére is lesznek sztrájkok. És a kormány sem garantálhatja az áremeléseket.

A jövő zenéje

AVAGY GÖRÖGSÉG ÉS PLURALIZMUS

GERLÓCZY FERENC

Eszter Blankának

Invocatio

És kérdem én – folytatta Kovács János, a méltatlanul mellőzött magyar származású képzőművész –, mit tegyen szegény igazhívő, ha más hitvallások is hatnak rá?

Hirdesse kisdeden tovább az „alázd meg magad!”-at, az „olvadj fel a Létben!”-t és társait, miközben dogma-, credo- és hagyomány-homokzsákokkal bástyázza körül önmagát, netán löje tönkre Bejrútot egy „i” betű miatt?

Ó, Múza, miért van az, hogy a római pápa és a dalai láma nem tartanak rendszeresen csúcstalálkozókat? Miért nem megy el sem a Krisztus által kijelölt közziklának, sem a világ legnagyobb hegyeinek képviselője Mohamedhez? S Mohamed őhozzájuk?

Ami az „i” betűt illeti – hogy egylényegű (homousziosz), vagy csupán hasonlányegű (homoiusziosz) a Fiú az Atyával –, nem abban rejlik-e a válasz – és így a kérdés is –, hogy *mind a kettő*? Egyszerelmű-e vajon a férfi és a nő, avagy csupán hasonlószerű?

És mondd, Múza, legyél bár Zeusznek vagy bárki másnak a lánya, nem örvendezel-e, hogy nem is mind a kettő, de *mind a sok*? Hogy Kaliforniától Kamcsatkáig, Havannától Hawaii-ig egyetlen kommunikációs csatárlánccá lesz a világ? Hogy úgy lesnek az emberek a Földön, mint a sejtek az agyban: egyetlen, világméretű integráció?

Miért, hogy az anyag, a hideg matéria, tűrékenyebb olykor, mint a szellem? Hogy az agysejtek átengedik egymáson az oxigént, a szellem emberei azonban útját állják egymás eszméinek?

Miért olyan lassú a ráébredés: bal és jobb, Észak és Dél, Kelet és Nyugat, Zenit és Nadír nem lehetnek meg egymás nélkül?

Bocsánat, hogy ezt kérdezem, de nem tudom megállni: vajon miért nem tanítanak *janginológiát*? Miért nem jár még gyermekcipőben sem az *interreligiológia*? Túlságosan megerőltető lenne a sok kötelező hittan, muszaj-buddhizmus, kényszer-vooodoo, obligát iszlámoktatás után?

Magam is bejrúti vagyok, láttam a nyájörsegeket, a dogmavédelmi különítményeket, a legkülönfélébb vallási és félvallási szervezeteket, amint elszántan lötték egymás templomait. Láttam a kerek, kereszt, csillagos és félholdas hadakat, amint vasba öltöztek, hogy egymást kardéltre hányják.

Nem sok már a vasból?

Múza, Muzsika, mondd, igazán kíváncsi vagyok: *mi jön a vaskor után?*

I. Vas és arany

A vaskorral mint jelennel szemben (jelképe a kétélű kard) a nem jelenvaló aranykor, az imaginárius jobb világ áll. Ez

a jobb világ a múltban volt – tartja a legtöbb hagyomány. A zsidó–keresztény–muszlim tradíció szerint a teremtés után, de még a bűnbeesés (az alma) előtt minden ember (mind a kettő) paradicsomi állapotok között élt. Az indek és a görögök egyaránt úgy hitték: az aranykor „kezdetben” volt. Akkor, az idők kezdetén folytak tejjel-mézrel a folyók; akkor, a messzi múltban teremték maguktól a földek, volt boldog és munkátlan az ember, hogy később, a boldog aranykor után majd egyre silányabb idők – előbb az ezüst-, később a réz-, végül a vaskor (páncél-, bilincs-, pallos- vagy kardkor) – következzenek.

A vas vagy támad (kard, puskacső), vagy védekezik (vért, páncélautó), de mindenképpen szétválaszt és szembeállít (vasfüggöny). A kor hőszei vassal próbálják integrálni az egymástól különböző (a vaskorban ez azt jelenti: egymással szemben álló) közösségeket. A vaskor nagyjai, a hadvezér-diktátorok – a karddal hódító Alexandrosztól és Caesartól, Napóleontól át, a tankkal előrenyomuló Hitlerig és az acélnak, a vasak vasának még a nevét is felvevő Sztalinig – mind világbirodalmakról álmodoztak – nemcsak hatalmi mámorból, hanem azért is, mert belátták: a Glóbusz lakossága valóban és feltartóztathatatlanul az egységesülés felé tart. Azt azonban elvakultságukban már nem vették észre, hogy ez az integráció sem monolitikus, sem monopolisztikus, sőt, szigorúan véve még monoteisztikus sem lehet.

Hacsak... Hacsak nem foglalják szentírásba – hasonlóan az egyes vallásoknak az egyének számára előírt parancsaihoz – a más vallásokkal szembeni alázat parancsát, hogy a vallásos ember tiszta szívvvel mondhasa: „Hiszem, hogy a Te hited az én mégoly forró hitemnél is erősebb, forróbb, igazabb, hogy Istent Te látod jobban!” Mindez nem jelentené a monoteista meggyőződésű ember vallásosságának kiélessítését, csupán relativizálását. (Egy napon igazságszámba megy majd: a „relatív” nem pejoratív!)

„Egy az Isten, Allah” – vallja a mohamedán. „Hiszek egy Istenben” – tartja a keresztény credo. Ha a monoteizmus valóban integráló hatású volna, ha a mohamedánok és a keresztények (és a zsidók és a szikhek) egyistene ugyanaz (valóban egyetlen) isten volna, akkor ehhez képest több mint érthetetlen, amit egymással Pandzsábban, a Karabah hegyvidéken, Libanonban és másutt vasdorongjaikkal, törökkel, löfegyvereikkel művelnek.

Egy az Isten, persze, de ennek az istennek már a zsidók sem véletlenül nem mondták ki a nevét. Isten addig volt Egy, ameddig nem lehetett megnevezni, amíg a Logosz nem erodálódott szavakká. Hogy mikor? Hát Babel előtt. Babel óta azonban, amióta az emberek nem egy, hanem sok törzshöz tartoznak, amióta más és más nyelveken beszélnek, más és más ünnepeket ülnek, azóta egyisteneik is mások és mások.

Csak egyetlen parabola: Móríckának egyszer iskolai dol-

gozatos kellett írnia „Anya csak egy van” címmel. Fogalmazásában a következő – itt most lényegére rövidített – történetet beszélt el: „Vendégség volt nálunk, sok rokon, barát és ismerős; elég jól fogyott a vörösbor, még jobban a fehérbor, a legjobban azonban a szódavíz. Le is küldött édesanyám a pincébe, hozzak fel két üveggel. A pincébe lementem, s láttam, mi a helyzet. Felhoztam az egyetlen üveget, amit ott találtam, s közöltem anyámmal: Anya, csak egy van!”

Móricka, mint minden gyermek, apját és anyját nemcsak szemtől szemben szólítja „Mamá”-nak és „Papá”-nak, de másoknak is így említi őket. „A Mama most nincs itt-hon.” „A Papa horgászni ment.” A felnőtt ember azonban már többnyire így fogalmaz: „Anyám neve Rohoncz Etelka”, „Apám nem él már”.

Az Egyistenről a zsidók úgy képzeltek, hogy – bár az egész világ teremtője – azért az *ővék*. Jogos volt tehát a bíráló, amely a zsidókat a keresztények részéről érte: Isten nemcsak a zsidóknak az atyja, hanem éppúgy a görögöknek, örményeknek, rómaiaknak is.

Éppen úgy jogosak voltak azok a bírálókat is, amelyek az önmagát egyetemesnek (katholikus) nevező egyházat érték; hiszen az Isten azoknak is éppúgy az atyja, akiket Róma kiközösített. S – folytassuk csak a sort – a protestánsokat, sőt az úgynevezett szabadegyházakat érő bírálókat szintúgy jogosak: Isten a közösségeken kívül rekedteknek is atyja: nemcsak a reformátusoknak és a karizmatikus keresztényeknek, de Kovács Jánosnak, a vallásosság független képviselőjének is. Ejtsük el végre a kiválasztás önző doktrínáját: Istennek egyformán tetsző a százezeres tömegek vallása (religio) és a magányos vándorok vallomása (confessio).

Istennek (Gottnak? Deusnak? Jahvének? Allahnak? Bognak? Elohimnak? Kinek?) minden igaz gyermeke egyformán kedves.

A vas már nem meleg, ne üssük tovább. Az emberiséget általa integrálni amúgy sem lehet. A vas a dezintegráció fémje. Az integráció fémje az arany. Integráló hatású ez a fém már azért is, hogy mindennek ellenértéke: pénz. Aligha van bármi a Földön, ami annyira egyesítené az embereket, mint éppen ez. Hány ember fog kézbe egy pénzdarabot, amíg az végképp elkopik? Az arany fejti ki a földlakókat integráló hatását a marsinak szelídített, békés és mintaszűrű szublimált fájában, az úgynevezett sportban is. A sportolók kardokkal – vassal – vívnek ugyan, de védőruhában és sisakban teszik ezt, sportszerűen, fair play-re törekedve, vagyis lovagiasan – az arany-, ezüst- és bronzéremért.

Integrálja az emberiséget minden hajdani aranykor feltevézése is. Általános felfogás szerint gyermeknek jobb lenni, mint felnőttnek, s az emberiségnek is jobb volt azelőtt. Vannak, akik egyenesen úgy vélik: a sok-sok *azelőtt* előtt volt egy aranykor; akkor volt a legjobb – azóta semmi sem a régi már.

A vaskor dekadensnek tudja magát, s Jorge Manrique spanyol költővel vallja: „Qualquier tiempo pasado fue mejor” (minden elmúlt kor jobb volt). Ezzel a nosztalgiával lehet szembeállítani azt a véleményt, amely egyesíti magában a realizmust (amely azt nézi, ami Van) az idealizmussal (amely azt tekinti, ami Kell), oly módon, hogy – igaz, önkényesen – egyenlőséget tesz a *Lesz* és a *Kell* közé. Ehhez csupán egyetlen dologra van szüksége: az aranykort nem *hajdani*, hanem *majdani* aranykornak kell tekintenie. Hogy keressük azt az aranykort, amely nem volt, hanem csak ezután *lesz* majd?

II. Róma és a szelek

Europé – vagy Aeropé – főnőcsai királylány volt, akit Zeus Kréta szigetén elrabolt, s magával hurcolta északnyugat felé. Az Euros szó a széles arcú királylány nevében nem is jelent mást: „délkeleti szél”. Ez nem okvetlenül uralkodó széljárás. Róma más. A hét dombra épült várost hasonló emberek lakták, mint Korinthoszt, Megarát, Türoszt, Massiliát vagy Pompejít – mégis: Róma lett Róma. Lehetett volna Karthágóból is Róma (akkor persze ezt most így mondanánk: lehetett volna Rómából is Karthágó), de végül is Róma bizonyult a legerősebbnek a hegemoniáért vetélkedő városok között, s legfőbb vetélytársának földjét (végre engedve az idősebb Cato folytonos unszolásának) sóval hintette be. Rómát az tette Rómává, hogy ő szántotta be sóval Karthágót, nem pedig Karthágó őt, s hogy ettől kezdve minden út belé vezetett.

Europé sohasem akart az egyetlen szél lenni, mégis uralkodó széljárás lett. Róma kizárólagosságra törekedett, s az eredmény: több is lett belőle. Bizánc második Rómának, Moszkva harmadik Rómának nevezte magát.

„Európa” is több van: Rómával mint a mindenkori – és mindenholi – birodalmi központtal szemben máshol – és máskor – is mindig fennállt az amerikai pénzeket és cigarettásdobozokon olvasható „e pluribus unum” eszméje és gyakorlata.

Már a régi görögök is ismerték. Sőt, talán nem jár messze az igazságtól, aki kijelenti: ők ismerték a pluralizmust igazán. A görögök éppúgy megkülönböztették magukat a nem görögöktől – összefoglalóan barbároknak nevezvén őket –, mint később a rómaiak (akik egyébiránt, ugyebár, a görögök szemében még barbároknak számítottak), ám ellentétben Rómával, amely a város határait az ismert világ határáig igyekezett kiterjeszteni, a görögök megelégedtek azzal, ha városaik határai városaik határainál húzódtak. S mivel így volt, városokat alapítottak a görögök mindenfelé, a Krím-félszigettől Szicilián és Észak-Afrikán át Massiliáig – birodalmat azonban nem hoztak létre. Arisztotelész makedón tanítványa, Alexandrosz kiépítette ugyan a maga birodalmát (csakúgy, mint a korzikai Napoleon a maga francia, az osztrák Hitler a maga német, vagy a grúz Sztalin a maga orosz impériumát), de az a birodalom sose volt hellén, csak hellenisztikus, nem volt görög, csak görögös. Ellenben ami római, az eleve római.

Nem szabad összetéveszteni Rómát a görögöséggel. Ez utóbbiak közül az előbbi monolitikus-monopolisztikus-monoteisztikus kísérlet a „mi törzünk” és „a világ” fogalmainak összemosására, az utóbbi azonban pluralisztikus és megengedő. „Európa” is az. „Rómával” ellentétben, amely azonos önmaga centrumával, sem a görögöségnek, sem Európának nincs középpontja. És senki sem tudja, hogy valójában hol húzódnak Európa határai. Nem véletlen: Európa nem is kontinens, csupán Ázsia egy szépen tagolt félszigete.

III. Földrész és egész

Manapság a csapok is európaiságról csöpögnek. Ám veszélyes gondolati csapdába csöppennek mindazok, akik – még ha csupán képletesen is – úgy képzelik: a világ csak Európából, e szépen tagolt félszigetből áll.

A világok száma végtelen, s hasonlóképpen végtelen a világrészeké is.

Európaiságról papoló laikus politológusok – és persze mások – figyelmébe: sem Magyarország, Csehszlovákia

vagy Lengyelország, sem az Európa és Ázsia „közötti” Málta, sem az Európa és Ázsia „határán” fekvő Törökország, sem az Európán „kívülinek” tekintett Marokkó nem Európába kér felvételt (köszöni szépen, miért is tenné?), hanem a határok nélküli, szabad, átjárható, barátságos, gazdag, sokszínű, mégis egyetlen világba, amelynek nemcsak kontinensek, de országok, városok, híres emberek, arany mezők, ezüst folyók, a Nap, a Hold, a csillagok, az összes eszmék és istenek – éppúgy, mint e sorok írója és olvasói – *hasonlányegű* (mert hasonlóképpen létező) részei.

A rész *egylényegű* az egészsel: az állampolgár az állammal, a vallomás a vallással, a provincia Rómával, a sejtekből álló agykéreg az emberek lakta kultúrateremtő földkéreggel.

Egyetlen Egy van: az Univerzum, az Egész, amely egyszerre azonos a világgal, az Egyistennel, s foglal magába végtelen világot, istent, személyt; részecskét és elemet, vasat és aranyat egyaránt.

A vaskor végét már milliók remélték és jósolták, de voltak olyanok is, akik el sem hitték róla, hogy egyáltalán létezik. Ők ahelyett, hogy a kor szokása szerint vasba öltöztek s háborúztak volna, hogy minél több aranyat zsákmányolhassanak, inkább titkos termeiket zárkóztak, s – Istent, Sátánt, az elemeket, a csillagokat, egészen fiatal lányokat és vénséges vén hagyományokat segítségül hívva – egyenesen aranycsinálással foglalkoztak. Álruk a bölcsék köve, vagyis az integráció volt, de csak az analógiáig jutottak; viszont felfedezték a kémiaiát.

A kémia – Mengyelejev – volt a vaskornak a tudományos kegyelemadója; a periódusos rendszer ugyanis az alkímistákat igazolta: bármely elem bármely elemmé átváltoztatható; a vas nem vész el, csak arannyá alakul.

„De hát az arany előállítása vasból drágább, mint amennyibe az arany kerül!” – fortyan fel a vaskor minden értéket elinfláló gazdaságossági szemlélete. – „Nem éri meg!”

Nos, akinek nem éri meg, hogy áldozatot hozzon az aranykorért, az nem éri meg az aranykort. Az aranykort – a Pozitív Utópiát, Isten Országát, a jövő zenéjét éppen az érte hozott áldozat teszi jelenvalóvá.

Ecce Deus: Isten – nagyobb és erősebb létére – fel tudta áldozni magát a nálánál gyöngébb és kisebb emberért. Nietzsche pongyolán fogalmazott, amikor az Istenről – hidd el, olvasó, nem az Egyetemes Jóról, hanem csupán az átkos monolitikus-monopolisztikus-monoteisztikus szemlélet Istenéről – kimondta: meghalt, hogy helyét az emberebb embernek (és a kevésbé isten isteneknek) adja át. Hőséül a perzsa Zarathustrát választván elhallgatta a tény: Isten önmagát áldozta föl, halasztotta meg a keresztfán. Azóta halott.

Nem Nietzsche a nihilista, hanem azok, akik Istenben még mindig a törzsrehajló paternalista Patert látják, miközben az isteni lényegű embert vagy ellenségnek vagy – „jó” esetben – javíthatatlan bűnösnek tekintik.

A buddhisták például élből istentagadók: nem hisznek sem isten, sem istenek létezésében, „csupán” abban, hogy bárki buddha lehet, istenivé válhat. Vajon értéktagadók-e ettől? Értéktagadóbbak-e azoknál az embertagadóknál, akik minduntalan egy halott Isten halott igéjét hirdetik?

Az ember előbb-utóbb kinövi a bölcsőjét, kicsi lesz neki a barlang. Akkor rá kell jönnie, hogy nem növény; legyen a törzse bármilyen vastag, immár nem elegendő a saját gyökereiből táplálkozni. Az embernek ki kell lépnie saját mikrokozmoszából, amelyet isteni eredetűnek vélt, s rá kell jönnie: más mikrokozmoszok is vannak, nem kevésbé isteni eredetűek (valamelyik felmenője mindnek a Makrokozmosz volt biztosan).

A totem és a tabu korából a glasznoszty, vagyis a globális kollektív pszichoanalízis korába lépve törzsi szemüveget most már mindenki nyugodtan dobja el. Az emberáldozat korával együtt az istentisztelet kora is véget ért, hogy helyét az embertisztelet – és istenáldozat – korának adja át.

Isten – ha valaha jogot formált erre – már régen lemondott arról, hogy „Úr” legyen, akinek – mert Úr – csak szolgálói vannak. *Társakra* vágyik. Bizonyára nem fog megbánótódni, ha mi ezentúl csak a Jót fogjuk benne tisztelni, s őhelyette inkább egymást, embertársainkat urazzuk majd.

A Pantheon meglehetősen tágas: jut benne hely minden valaha élt istennek, valaha megigazult embernek, valaha érzett örömmek. Elfér benne minden valaha volt – vagy leendő – isteni pillanat, ihletett perc és boldog óra – és még mindig végtelen hely kiadó.

A marsall-, pásztor- és gumibotokat, a jogarokat a Pantheon előszobájában ki-ki tegye le. Hiszen minden ember – kivált, ha költő, vagyis olyan személy, aki a legkevésbé hódol be bármely úrnak, maga is a legkevésbé úr, viszont a leginkább testvér – a tarsolyában hordja az istenével egyelőnyű botot, a teremtés pálcáját.

IV. A jövő zenéje

*Da-da-dadogni se szégyen,
ha, ha, ha az ember rájön,
m-m-mennyi csillag van az égen!
S ho-ho-hogy dadog az ember, ha még azt is
tu-tu-tudja, hogy az égen
mi-mi-minden aprócska pöttyben
egy-egy komplett szféra
ezer féle-s-fajta zenéje dadog!
S há-há-hát még akkor ho-ho-hogy dadog a dálnok,
hogyha hallja, éles fülével mind,
hogy p-p-pattog a tűz,
hogy csepp-csöpp-cseppben a tenger,
hogy bé-beee-béget a nyáj s
hogy dú-dú-dúdol egy leány
a szomszéd házban.
(Talán fészülködik.)*

*Bőghet a dálnok,
ríhat a kobzos,
búsulhat bárd, hogy, jaj, ó jaj,
hogy siralmas őneki, meg
elhagyta őt, meg
elmúlt és véget ért, be kár! meg
hol vagytok ti régi emlékek, hol, ti régi társak.
Cs-csa-csak ráncikaikat nyerhetik
– cserébe egy egész világot veszíthetnek –
kiknek csak hátul van szemük.*

*A bárd csak eldalol,
a lant csak felidéz,
a rhapszódosz éneke mind csak utalás.
A dálnok mind olyanról énekel,
amely már ismerős, csak éppen így
talán még nem volt elbeszélve.*

*A hősök (istenek? halandók?) ismerősök!,
akikről dálnok-s-bárdok ezt-azt elregélnek
a jövőben – majd, ezentúl, ezután –
mértékadók lesznek, mint régi társaik,*

de nem úgy, hisz ők már
nem gyökér-héroszok, hanem
a jövő képzelt s ezért eszényi hősei.
A költők maguk teremtik újra, hozzák létre őket
– megannyi új és újabb Íliást és Aeneist,
(hőseit s azoknak tetteit is ők maguk csiholva)
megannyi Ossziánt s Odüsszeiát,
meg annyi más, szebbnél-szebb éneket.
Homéroszt, bár tagadták, hogy élt,
azzal vádolták, hogy pantheonját s hőseit
maga konfabulálta ki.

Hm.

Pont így tesz majd a jövő minden dalnoka.

A majdani bárdok

– lantnokok, látnokok –

mind az arany jövőt zenélik,

sőt, mind egyre aranyabbat.

A többi vas és elrozsdásodik.

M-m-meg szeretném mondani

o-o-oly időket él hess suk sük

midőn azt, mi az

„imádkozás” és „áldozás”,

ki mi magunk, költők kell, hogy süssük.

(„Túlterhelt a papság”?)

– túl terhelt igazság,

visszavonom máris!)

Ámde mégis,

azt vajon ki mondja meg:

mi az, hogy szakrális?

Bizonyos: nem lehet megmondani.

Amit lehet: esetleg megmutatni:

„Né, ott – látod? – szent ember lakik”.

Ám itt a bökkenő

igen nagyot bökken:

A szenteket nem lehet megmutatni!

Elég meghökkentő

(de senki meg nem hőkken):

miközben az álpróféták száma égbe szökken,

a szenteket nem lehet meg se látni.

Olyik barlangjába bújlik,
más meg talán tényleg ott van, szemben veled.

De ha kérded a szomszédot

(például a lányt, aki dalol és fésülködik),

ez az inkvizíció már nem működik,

mert ő csak ennyit mond:

„Nem tudom. Egy család. Valakik.

Egyszer volt ott egy légyott”.

Oly korban élünk itt, e Földön,

mikor azt: az Égből érkezett,

bárki mondhatta.

Ezért az, ki

tényleg ott járt,

azon van, hogy eltitkolhassa.

Csiholjon bár számtalan csodákat,

a dicsőséget átengedi másnak:

négerben adja elő.

Mire szentségét felismerik

– annyira korán kel ő –,

magát a szentet meg sem ismerik.

(Ám a költő mindezeket látja,

s da-dadogva felmutatja: íme!

Ám azt, hogy valójában

„ím”-e avagy „úm”,

a legbárdabb költő se látja.

Om mani pad me um)

Zárójel bezárva.

Oly nagyon profán korunkban

minden trónon egy pápa ül.

Hol egy jó bifokális szemüveg,

intervokális pápafül?

Ki mondja meg, mi lesz most,

hogy a Tanár az osztályból kiment?

hogy karmester nélkül hangol zenekar,

tábornok nélkül harcol regiment?

Ki fogja egybe mind a hangokat?

Megannyi költői kérdés.

Sapienti 's a' t.

A tojásfejű

POROGI ANDRÁS

Dezső bácsinak tojásfeje volt.

Rajta minden, amire szükség lehet: orr, fül, száj, szemüveg; a tetején pihe. Mi több, némi szürkés haj a tarkóján, ami elégséges indokul szolgált arra, hogy Dezső bácsi délelőttönként hajhálóban ingázzék fürdőszoba és hálószoba közt – gyerekként sokszor tanúja voltam ennek.

Egyébiránt a tojásfej nálunk családi vonás, be kellett látnom, amint abba a korba értem, amikor az ember már és még elfogultság nélkül szokta szemlélni a családi fényképeket.

Dezső bácsi tojásfejűsége azonban ennél mélyebb jelentéssel is bírt. Igazi entellektüel volt az öreg, családkban az egyetlen. Még a háború előtt filozófia szakot végzett az egyetemen, amiért méltán megillette őt a filozófus nevezet. Pályafutása – most már tudom – nem volt mentes a buktatóktól, karrierjét hosszú időre visszavetette Lukácsnak egy megjegyzése: „ja kérem, az egy szubjektív idealista”, mondta állítólag Dezső bácsiról Lukács, és legyintett volna hozzá a szivaros kezével. Lili néni szerint ennek a megjegyzésnek a bélyege miatt, mások szerint másért – hiszen oly korban élt Dezső bácsi, amikor számos ok forgott fenn –, jó két évtizedig nem tudott filozófusként elhelyezkedni, apám szerint fordításból, anyám szerint inkább Lili néni keresetéből élt.

Azért a család mégis filozófusnak tartotta, bár erről a szüleim mások előtt valami szégyenlős, kicsit rosszálló tisztelettel hallgattak. Hiszen szép dolog a filozófia, de vajon szüksége van-e az országnak ennyi filozófusra? Az ellentmondásos érzéseket Dezső bácsi lekezelő magatartása csak erősítette, ámbátor előfordulhat, hogy ez a gög csak az udvariatlanság egy neme volt, amely oly gyakori a szellem embereinél, és amelynek forrása az empatikus képesség hiányában keresendő; szüleim azonban „dolgozó emberek” lévén nem értek rá ilyesmit keresni, gondolom.

Én viszont büszke voltam rá, bár nem tudom, honnan vettem, hogy a filozófusság büszkélkedni való dolog lenne. Még azt sem tudtam, vajon mit csinál egy filozófus azon kívül, hogy csíkos fürdőköpenyében, a már említett fejfedővel a fején keresztülcsoszog a nagyszobán, hogy naphosszat a mosdóban szöszmötöl, ahová ezért a gyerekek belépni tilos, mégha fontosabb és főleg sürgetőbb dolga lenne is; hogy egész nap otthon van, ahelyett, hogy dolgozni menne, hogy folyton morog, dörög és mazsolát rágszál.

Az a később kézenfekvőnek bizonyuló válasz, amit apám adott, hogy a filozófusok gondolkodnak, egyáltalán nem elégitett ki. Túlságosan soknak, egyszersmind kevésnek látszott, hiszen gondolkodni én, a gyerek is tudtam és szoktam is, ha éppen szükségét éreztem. Másfelől a hivatásszerű gondolkodás számomra hihetetlennek, természetellenesnek, főként pedig gusztustalannak tűnt, hacsak nem eredményezett valamilyen találmányt, mint mondjuk a tévé vagy a telefon. Valami ilyesmit vártam el akkoriban Dezső bácsitól is, ez lett volna előttem az egyetlen mentsége.

De hát mivel is akart ő elbűvölni, nem is sikertelenül? Az orrom alá dugta szőrös kezeit, és szép lassan elszakította az egyik hüvelykujját, majd ismét visszacsúsztatta a helyére, anélkül, hogy valami nyoma maradt volna ujján a műveletnek. Megdöbbenésemet látva többször megismételte a mutatványt, ami olyan kétségtelennek látszott, hogy néhány pillanatig azt hittem: tényleg; és akkor ez varázslat, vagy maga a találmány. Szóval másodpercekig csodáltam őt, ahogy még senki embert; ő meg mosolygott, és elégedetten simogatta fénylő fejébujját.

Még egy imponáló dolgot tudott, az összes magánhangzóval megnevezni a szellentést a következőképpen: alfarhang, hátvágánygáz, seggszellet, végbéllég, popótromb; az ő-re nem emlékszem; pu és ürügyűfütty. És az i? – volt a kérdés. Hát fing!!! És nevetett, nevetett...

A nevetésén pedig megint csak meglepődtem, a szemérmetlenül föltáruul fogsorán – nagy és öreg fogai

voltak –, és kicsit meg is ijedtem, mert ettől olyan idegen lett, mint a szelíd pofájú kutyusuk, amikor egyszer nem ismert fel, és rám vicsorogva először mutatta meg a metszőfogait.

Ettől az esettől eltekintve nevetni sose láttam, ami hozzájárult ahhoz, hogy alakja előttem titokzatos hőmályba vonódjék. A gyerekek számára, persze, mindenki titokzatos, akit teljes szívvel szeretni nem lehet. Dezső bácsit nem lehetett. Csak Lili néni szerette, előttem ugyancsak rejtélyes okokból. Ez a szeretet viszont meghaladta a családban tapasztalt és általam elfogadhatónak tartott mértéket; feltétlen volt és mesebe illően szolgálai. Eleinte azt hittem, játszanak; Lili néni olyan komikus alázattal kényeztette Dezső bácsit, hogy az gyakorta gúnynak tetszett. Dezső bácsi persze nem vette annak, és jogosan – jól megvoltak hát. Továbbá, a gyermekség előjogaival mit sem törődve, mindig Dezső bácsi kapta a jobb falatokat, a májat és a zúrát, nem én; és az sem jutott az eszükbe, hogy egyszer is megkínáljanak a Dezső bácsi mazsolájából. Sőt, Lili néni kifejezetten rejtegette a mazsolás zacskót, nehogy elegyem Dezső bácsi elől, mert a mazsola nálunk a Dezső bácsi előjoga volt.

Vajon ki gondolta akkor, hogy Dezső bácsi egyszer bűncselekmény részesévé válhat? Bizony még én sem, aki pedig annyi mindent gondoltam vele kapcsolatban.

Mindez jó néhány esztendővel később történt, közben Dezső bácsi még állást is kapott. Előbb a balettintézetben taníttotta a világnézetünk alapjai elnevezésű tantárgyat, majd bekerült az egyetemre, a dialektikus materializmus tanszékre. Megjelent két írása is, egy néhány lapos elő-, valamint egy hasonló terjedelmű utószó. Mindkettőt többször elolvastam. Korrekt tényszerűség jellemezte az írásokat; születési, kinevezési, halálozási és főként bőszes bibliográfiai adatokkal. Viszont egyáltalán nem derült ki belőlük, hogy Dezső bácsi miket gondol magában a világról – még az sem, hogy valóban szubjektív idealista-e. Kamaszkorom vége felé jártam akkor, éppen a világnézetünk alapjaival ismerkedtem egy másik intézményben, így nem voltak idegenek számomra az ilyesfajta kifejezések. Mégis akadt néhány szókapcsolat, sőt egy egész mondat is, amit sehogyan sem értettem. És ez adott némi reményt is. Esély mutatkozott ugyanis, hogy valamiféle nagyobb szabású kézirat lapulhat Dezső bácsi dolgozósobájának mélyén – lehetne-e más értelme a dolgozósobának? (Az igazsághoz tartozik, hogy ezt a mondatot azóta se tudta megfelelőképpen értelmezni egyetlen ismerősöm sem, pedig akad köztük nem egy entellektüel, még filozófus is.)

Végül, évekig tartó szünet után, elmentem hozzájuk terepszemlére, a bűneset előtt alig két héttel. A „terep” Dezső bácsi lett volna; érdekelt, hogy miféle szellem lakozhat ebben a tojásfejű, szöszmötölős bácsi-matériában. Kiprészelt feketeribizli-masszát szállítottam neki, anyám csinált a ribizliből szörpöt, Dezső bácsi meg elkérte a maradékot, hogy bort készítsen belőle. Az öreg láthatóan örült, olyan elégedetten simogatta fejének a csúcsát, mint valami katona a fényes fegyverét, de egyben óvatos gyengédséggel is, ahogyan a gyermekarcot szokták simogatni azok a felnőtt férfiak, akiknek szokásuk az ilyesmi.

– Dezső bácsi bort fog belőle csinálni – bizonygatta Lili néni udvarias hitetlenkedésemre, az öreg meg csak bólogatott. Aztán viszonzásul elmesélt egy viccet, amire nem emlékszem már, csak hogy Lili néni igen hálás közönségnek bizonyult, és én is megtettem minden tőlem telhetőt. A poén azonban olyan egyszerűnek tűnt, hogy joggal feltételezhettem valami mögöttes jelentést. Ezen törtem a fejem, amikor Dezső bácsi kérdéssel fordult hozzám:

– Ugye, jó poent volt?

Bólintottam, mi más tehettem?

– Tudod, miért mondom, hogy poent és nem azt, hogy poén?

Nem tudtam.

– Mert a poén, franciául point-nek írják, azt jelenti, hogy pont, aminek, ugye, itt semmi értelme. A poent pedig, amit úgy írnak, hogy pointe, azért kell mondani a végén a tét, a néma 'e' miatt; szóval a poent azt jelenti, hogy csúcs, tudniillik a vicc csúcsa; a csattanója, ugye. Helytelen tehát azt mondani, hogy a vicc poénja, mert annak csak poentja van. Azért kérdeztem, hogy jó volt-e a poent?

Ezzel Dezső bácsi be is fejezte a társalgást, Lili néni kérdezett még a szüleimről, aztán ittam egy pohár vizet; szóval ettől a látogatástól sem lettem okosabb.

Nem telt bele két hét, és jött a hír, hogy Dezső bácsit letartóztatták, méghozzá gyilkosság gyanújával. Azzal vádolták, hogy megölte az egyik kollégáját. Az esetet később Lili néni mesélte el nekem részletesen, ő első kézből értesülhetett mindenről. Dezső bácsinak az egyetemen közös szobája volt ezzel a bizonyos kollégával. Ez az ember szegről-végről Lukács-tanítvány volt, legalábbis azt mondják, egyébként nagy melák ember, olyan rinocérosz-forma feje volt neki, és igen szemtelen dolgokat művelt.

Például meglopta Dezső bácsit. Elsikkasztotta azt a száz forintot, amit Dezső bácsi adott a koszorúra, egy kollégájuk temetésére. Mert közben kiderült, hogy nem is kell a pénz, mert a koszorút a tanszék szakszervezeti pénzből vették, vagy valami ilyesmi, Lili néni nem emlékezett pontosan. Szóval, Dezső bácsi hiába várta, hogy ez az ember visszaadja neki a pénzt. Egyszerűen zsebre tette. Hiába nézett Dezső bácsi többször is jelentősegteljesen a szemébe, hiába dúdolgatta, hogy száz forintnak ötven a fele, ez a lukácsista úgy tett, mintha semmire sem emlékeznék. De hát te ismered Dezső bácsit, sóhajtott Lili néni, gondolta, jobb a békesség, és nem emlegette föl a dolgot. Pedig ha előbb leleplezi, talán nem történik meg mindez, ámbátor amilyen elvetemült volt ez az illető... Szóval azon a bizonyos napon betelt a pohár. Mialatt Dezső bácsi egy pillanatra kiment a szobából, a szemtelen ember ellopott egy könyvet a Dezső bácsi íróasztaláról. Dezső bácsi, amikor visszament, rögtön észrevette, hogy hiányzik a könyv. És más nemigen vihette el, mert Dezső bácsi csak a vécére ment, a vécé pedig szomszédos a szobájával. Ráadásul elég értékes könyv volt. Dezső bácsi túrtöztette magát, és célozgatni kezdett finoman, hogy a kommunizmus, meg a magán- és személyi tulajdon; szóval mintha csak filozófiai kérdéssel beszélne. De ez az elvetemült természetesen nem akarta érteni a célzást, és persze iszkolt is volna el. Dezső bácsi akkor szépen megkérte, hogy előbb mutassa meg a táskáját. Persze hogy nem akarta, majd bolond lesz, amikor ott van benne a könyv. Ráadásul amikor Dezső bácsi megpróbálta szépen, kultúremler módjára elmagyarázni a dolgot, ez a szegyetelen ember fogta magát, hátat fordított, és Dezső bácsi orra alá brummantott egyet. Ettől a szemtelenségtől aztán Dezső bácsit is elfutotta a méreg, jól beolvasott neki, az a lukácsista meg mindenféle trágárságokat vágott Dezső bácsi fejéhez, olyanokat mondott, amit művelt ember szégyellene kimondani. Sőt, meg is akarta ütni Dezső bácsit, aki természetesen védekezett; az csak természetes, hogy nem hagyja magát. Hiszen igaza is volt. De ez az ember, ez a lukácsista állítólag szívbeteg ember volt, szóval a pulykaméregtől fölmondta a szíve a szolgálatot. Az végzett vele, az orvos is megállapította. Most meg nyilván a barátai akarnak bosszút állani, azért tartják fogva Dezső bácsit. Mert az ilyenek mindenhol vannak jó emberei, nyilván a rendőrségen is. Hát így valahogy.

Lili néni inkább sértett volt semmint szerencsétlen, ezért aztán nem is látogattam meg többet magányában, pedig megígértem neki. Egyetemre jártam akkor, nagyon elfoglalt az életem, Dezső bácsi ügye pedig sokáig húzódott, amíg végül elítélték néhány esztendőre. Azt hiszem, az ember hajlamos elfeledkezni azokról az ismerőseiről, akik éppen börtönben vannak, talán mert kiesnek a mindennapi kombinációkból. Így voltam Dezső bácsival is, mígnem egy unalmas házibuli-féleségen egy hosszú hajú lányról véletlenül kiderült, hogy ismerte az öregot. Titkárnök volt a dialektikus materializmus tanszéken, és ami fontosabb: szemtanú. Beszélgetésünk idején már filozófushallgató (kissé ittas), így felvilágosíthatott, hogy az ominózus könyv, amiért a verekedés kitört, Gilbert Ryle oxfordi filozófiaprofesszor *The Concept of Mind* című munkája volt, amit egyébként most ő őriz, hihíhi. Az események idején a szomszéd szobában tartózkodott, de biztosíthat róla, hogy a nyitott ajtón keresztül mindent jól megfigyelt. Tehát ő nyugodtan olvas, amikor hallja, hogy Dezső bácsi rikácsolásba kezd, de nem nagyon lehetett érteni. Annál inkább a másikat, aki nem túrtöztette magát, ilyeneket kiabált: a kurva anyád a tolvaj, hülye bunkó; meg: kinyalhatod te a seggemet! Csak így letegezte Dezső bácsit, pedig egyébiránt szigorúan magázódtak. Amire aztán Dezső bácsi is visszavágott: a te anyád a kurva, te szemét! Hát ilyeneket mondtak egymásnak, nevetgéltek a filozófus lányka.

Továbbá megtudtam tőle, hogy Dezső bácsi valóban el akarta venni a másiktól a táskáját, de rövid hazakodás után gyengébbnek bizonyult. A kollégája belökte őt egy sarokba, rá a papírkosárra, és Dezső bácsinak csak arra maradt ereje, hogy magával rántsa a fogast. Amikor pedig megpróbált kikászálódni, a másik még le is köpte Dezső bácsit. Igazán professzionális köpés volt: hegyesen, mégis bő nyállal, telibe a képét; részletezte a lány.

Felhőtlen kedvvel mesélt, és a történetnek ezen a pontján a bizalmába is fogadott. Elmondta nekem azt, amit a bíróság előtt elhallgatott, nehogy súlyosbítsa Dezső bácsi helyzetét; nevezetesen, hogy Dezső bácsi, mielőtt a döntő támadásra indult volna, szóról szóra ezt sziszegte: Most megdöglesz, te szemét! És hát igaza is lett. Mert a következő pillanatban úgy lendült előre, olyan energiával, mint egy rakéta, fejfel a másik mellkasának. Az meg annyit se szólt, hogy nyekk, csak összerogyott, és már vége is volt neki.

Ahalált egyébként – a szakértők szerint – a szívcsúcsra mért erős ütés okozta, amely valamilyen tompa tárgyól származhatott. A rendőrség is kérdezgetett erről a tárgyról, nem sok eredménnyel. Végül persze kiderült, hogy Dezső bácsi fejébúbja volt a vétkes, annak a csúcsa mérte a szívre a halálos ütest, mert hogy olyan tojásfeje volt szegénynek, nevette el magát a lány.

Óda

Zefír se mozdul.

Amire a színtelen nap rásüt, mind ismerős ócskaság: a terézvárosi mellékutca töredezett bérházai, a járda mellett álló tűzforró autók, maszatos Trabantok, rozsdafoltos Wartburgok és Skodák, szélvédőiken por és guánó; a foltozott járda repedései, a repedésekben fölhalmozódott piszok, a járdaszínűre szürkült szemét; csikkek, csutkák és kupakok; szétkent kutyaszar, kosszá foszló verébszárny.

Augusztus van, vasárnap délután. A spaletták közti résen ebédzag, edénycsörömpölés és könnyűzene szűrődik az utcára (Mélodie d'Amour), egy földszinti lakásból magyar nóta felesel halkan. Tulajdonképpen csend van, troli és villamos ilyenkor ritkán jár, de messze is, a nagyobb utcákban. Csak valami madár csipog monoton egyhangúsággal, ahogy a csap csepeg.

Az utcán senki, senki.

A kislíú nyolc év körüli. Atlétatrikót és barna virágmintás klottnadrágot visel. Ahogy a kapu alól kilépve szembetalálja magát a mozdulatlan hőséggel, egy pillanatra megtorpan. Aztán percekig semmit sem csinál.

A felnőttek alszanak ilyenkor, a napsütésben unalom és szabadság szürcsölni való édességgé olvad. A test ragacsos, ám a lélek kalandvágyó. A kislíú elindul végre; széles, ritmusos léptekkel megy, ahogy – állítólag – a matrózok: „Áll a ház, / Rajta máz, / Áll a ház, / Raj-ta máz, / Áll a ház, / Raj-ta máz, / Raj-ta máz...” A járdán félbetört parafadugó hever. Egy szokellő lépésváltás következik: „és Garrincha!!! ...” A grundot, amely jó fél méterrel húzódik az utca szintje alatt, vaskorlát választja el a járdától, a dugó a korlát belső oldaláról pattan a gólvonal mögé: „... hát, kedves hallgatóim...” A kislíú a korláthoz lép, rákönyököl, bal lábát fölteszi a térdmagasságban húzódó keresztrúdra. Köp egyet. Nem hegyesen, inkább csak kicsorogtatja szájából a nyálat; a célként szolgáló hangya épp alatta araszol. Most fölbúg halkan, mint valami bombázó, még egyet köp, de többet nem. Lehajtja a fejét. Talán azt figyel, miként próbál továbbevickélni az igyekvő hangya, vagy a grund pora mint issza be a köpéseket, miközben a tiszta buborékok apránként szétpattannak. Talán a térdét figyel, meghitt figyelemmel, a barázdált bőrt, a sötét és kemény vart, amely lassan érettnak mutatkozik a lekaparásra, de oly különös alakot öltött, hogy nehézség nélkül szigetnek képzelhető.

Annyi bizonyos, a kislíú akkor sem fordul hátra, amikor az autó mögéje érve hangtalanul megáll. Nagy, pezsgőszínű amerikai kocsí, Buick Rivera (8 hengeres, 6572 cm³ lökettérfogatú, 330 SAE LE teljesítményű V-motorral). A volánnál maga Marilyn ül, hófehér nyári ruhában. Ezt a ruhát viselte 1954-ben a *Hét év vágyódás* forgatásán is, ezt lebbentette magasra a New York-i földalatti szellőzőnyílásából kiáramló szél, valahányszor lent elhaladt egy szerelvénnyel, morajló gyönyörűséget okozva a közönségnek; hogy azután Marilyn világhírű mozdulatát – amellyel a szárnyaló szoknyát igyekezett legalább elöl a combjaihoz szorítani – megörökítse a Times Square fölé magasló harmincméteres neonsziluett.

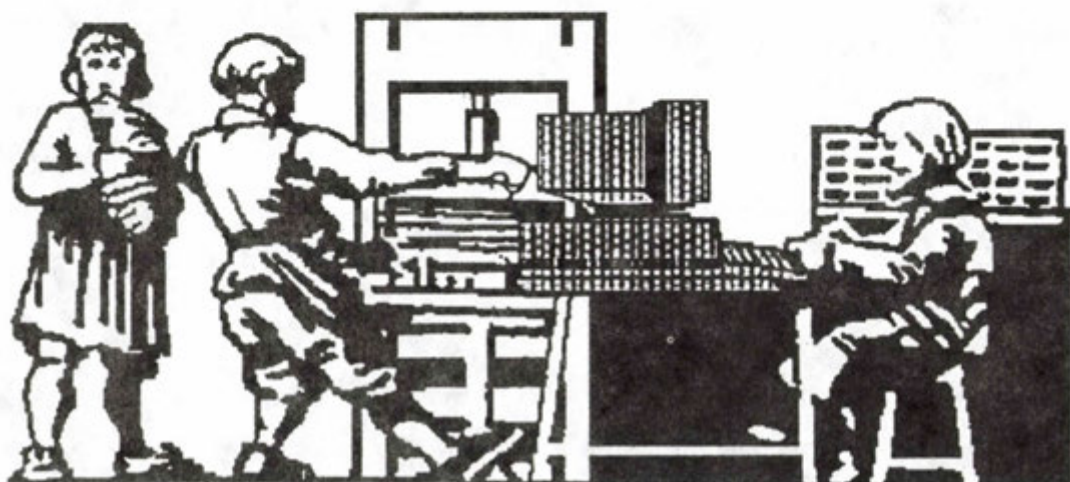
A kislíú háttal áll, nem sejti, hogy figyelik; nem érzékeli a pillanatot, amikor megrezzentek Marilyn Monroe milliók által sóvárgott testének lágyabb részei. Egy szívdobbanás volt az oka, mert amikor Marilyn Monroe szólni akart volna, csak ez a dobbanás sikerült. Másodszor meg sem próbálta, nehogy kiugorják a szíve, amire fenyegető esélyt érzett. De meg amit mondani akart, az nem volt jó, mert nem lehetett mit mondani. Ezért csak nézni tudta, szótlanul csodálni a kislíú hitvány kis testét, komoly tarkóját, vállát, feszülő térdhajlatának halvány H betűjét – mígnem a tehetetlen vágtyól egyszerre lett nedves a szeme és a bugyija.

Más nem történt. A kislíú föltekint, és megpillantja még az utca végén gyorsan távolodó kocsit. A Buick alig 15 másodperc alatt elérte a 100 mérföldes sebességet. A tempót egyre fokozva suhant keresztül a kihalt utcákon, a városon, majd más városokon, országokon és országhatárokon át, hogy a valamennyi testnyílásából nedvedző és váladékozó utasát mielőbb eljuttassa Hollywoodba, Helena Drive utcai villájába. Olyan volt ez az eszeveszett száguldás, hogy az autó végül a magasba emelkedett, és úgy viharzott keresztül mindeneken, jeges örvényeket kavarva, akár a Boreász.

Áll a ház, rajta máz.

TYPOQYT

A korábban csak nagyértékű, speciális nyomdai eszközökkel megoldható kiadványkészítést olyan számítógépes eszközökkel váltjuk fel, amelyek segítségével különösebb számítástechnikai és nyomdai előképzettség nélkül, rövid idő alatt, alacsony költséggel állíthat elő nyomdakész kiadványokat.

ASZTALI KIADVÁNSZERKESZTŐ RENDSZER

- ◆ Ventura laptördelő
- ◆ nagy teljesítményű alapgép
- ◆ kitűnő minőségű, álló A4-es monitor
- ◆ PostScript elvű nyomtató
- ◆ hatékony szövegszerkesztő
- ◆ grafikus kezelői környezet és munkaszervező

Részletes tájékoztatást ad a rendszerről:

SZKI COMPUTER MEDIA Rt.

1011 Budapest, Iskola u. 8. Levélcím: 1251 Budapest 11, Pf. 43.
Telefon: 115-3204 Telefax: 115-5087 Telex: 22-5381 szkid

**COMPUTER
MEDIA**

Tábor Ádám

SZÉP KRÍZISEM

szép Krízisem el ne feledjelek
rohantunk együtt az aszfaltmezőkön
a felszabadító ellenszélben
és kinyitottuk az éjszakát
izzón áramlott be az ismeretlen
torkunkon lefolyt énekelt
mellétünk menekültek az autók
fölöttünk menekült a hold
a gondolat ugrált az utcán
szót szültünk sírt és kérdezett
ruhát adtunk rá válaszolt
egy kép égett az éjszakában
a láthatárnak arca volt
és megtértünk a nemző házba
vetetlen vágyban hevertünk hajnalig
és fölkeltem más nap a világra

TÁBOR

ártatlan vaníliás magzatomérgezés
bölcsoimet őrző hatalmas kutya
anyám-zugok apám-ligetek
a lejtős somodi kecskeréteken
lövővirágharc rákoshegyen
leszáll elszáll lepke lány barát
beavatás a béla király útján
budakeszi szentendre szellemébe
örök családi titoktársaság
cédrus utakból legjobb nyaraktól
fent a családi olimpián
építs hajót a szabadsághegyen
és meséld el lányodnak fiadnak
új nyarakon őszökön téleken
mert árad a víz és hajónk úszni fog

Payer Imre

ÁTJÁRÓHÁZ

Két utca közt
ma már szívesebben választom az átjáróházat.

A mindennapi iszonyat úgyis
menetrendpontosan érkezik,
akár reggel a munkakávé.

Ahogy átsétálok
a két kapu között – a rogyant gangok,
lepusztult boltívek, vizeletszagú falak,
kósza röhejek, nyugdíjas csoszogás –

néhányperces kikötő kifosztott szigeten.

EGY-KÉT ÉRZÉKENY DAMIL

az Apokalipszisnek vége
a jelenések elmúltak
ez már nem a Föld

riadt bensőnk sem emberi már
ott benn az egy-két érzékeny damilt
maga Isten pengeti

ALKAIOSZI

Bentről, dobogtat a koponyádon az
Új. Alkony. A Tér: ablaküvegszerű.
Halk kattanás. Lehet? Megállsz. Vagy
mégsem az ablaküveg repedt meg?

Ez év február 8-án lesz 5 éve annak a Duna-kör által szervezett Bős–Nagymaros elleni tiltakozó sétának, amelyet a rendőrség szétvert. Igaz ugyan, hogy az elmúlt időszakban többpártrendszer és parlamenti demokrácia alakult ki Magyarországon, ám a lakosság széles tömegeinek várakozásával szemben a hatalmon lévő kormány továbbra sem vette és veszi figyelembe az ország rövid- és hosszútávú környezet- és természetvédelmi érdekeit, ezzel növelve a lakosság egészségi kockázatát is.

**CSAK A NYILVÁNOSSÁG ÉS A SZÉLES
TÁRSADALMI ÖSSZEFOGÁS SEGÍTHET!**

Mivel a vízügyi lobby továbbra is Bős–Nagymaros és más síkvidéki vízierőművek (Gyurgyevác, Csongrád) felépítésére számít, valamint köztudott, hogy nap mint nap folyik az agyamosás a Paksi Atomerőmű 2x1000 MW-os blokkal történő bővítése érdekében, miközben országunk energiapazarlás tekintetében előkelő helyet foglal el Európában,

**A DUNA-KÖR ISMÉT
TILTAKOZÓ SÉTÁRA HÍV**

minden, a környezet és természet védelméért aggódó állampolgárt.

Öt év és egy nap után 1991. február 9-én délelőtt 10 órakor a Battfay téri től indul a Bős-Nagymaros építése és a Paksi Atomerőmű bővítése elleni, az energiagazdálkodás racionalizálása melletti tiltakozó séta.

A Duna-kör

Mink vagyunk a vikingok

T. CORAGHESSAN BOYLE

Mink vagyunk a vikingok, kőkemények és merészek. Hősi, prima hajóinkon meglovagoljuk a hullámokat, úgy megyünk portyára. Mink vagyunk a vikingok, kemények, mint a szikla. Legalábbis egy páran közülünk. Én például skald vagyok – vagyishogy költő. Thorkell fia Kajla Thorkell és a Vakarcs Kolbein oldalán járok, mikor kardélre hányják az egész ír partvidéket, erőszakoskodnak az ír gyerekekkel, nőkkal, kutyákkal, lábasjósággal, fölperzselik az ír házakat, és a felbecsülhetetlen ír kéziratokat a tengerbe zúdítják. Akkor aztán ezt megénekelem. Ilyesforma klapanciákban:

*El nem esék, nem tántoríta el
Hars csataszó, ám süvöltő
Pengeszájamból véres,
Durva dal, vad eszme tört elő.*

Vetted a szóképeket? Ez a skald költemények trükkje: legyen ezoterikus, és teli kell rámolni szóképekkel. Lényeg, hogy meg lehet belőle élni.

De nem azért vagyok itt, hogy a skaldok életéről lökjem a vakert. Azért vagyok itt, hogy művészetet alkossak. Hogy mesét szőjek az utókornak. Hogy megfonom a titkok pókfonalát.

Abban az évben a tél úgy csapott le ránk, mint egy kard, októbertől májusig. Ismered az ilyet: zegernyítő szél, rekordhidegekkel. A hóforrásokat jégkéreg lepte, a madarak röptükben fagytak meg, és úgy csapódtak a földre, mint megannyi kődarab. Öreg Thorkell odafagyott a kereszttrúdhhoz a reteráton. És ez még semmi: csikasz ordások orgonáltak a küszöbünkön, és egyszer – egy havas éjjelen – elcsörták a Kis Thorkellt. Hát ez egyszerűen eszméletlen volt. A tűz körül kuporogtunk, szivárgott a zsindegy, és lefagyott mindenünk. A nappal rövid volt, a mézsörös hordó mély. Ittunk, vacogtunk, cubákat sütöttünk, meséket mondtunk. A tűz lángja kirajzolta vöröses-arany és borostyánszínű arcunkat, amint csüggtünk a regélő hangján, mint uszadékfa a sötét tengeren; már-már önkívületben, magunkba merülve; a lágy kádenciák átröpítettek a hullámokon, megvilágítva a partvonalat, a csatateret, a hegyekké tornyosuló prédát. Sajnos ez a hang a legtöbbször az én hangom volt. Én mondom, az ilyen teleken a skald megszolgalja, amiért tartják: hat hónapon át, heti hét napon keresztül, a közönség meg csupa megátalkodott, zúmarás szakállú kritikus. Az éjszakák tovább vánszorogtak.

Egy szürke reggelen fölfigyeltünk rá, hogy sárga növényсарjacskák szurkálják át a ténepotyadékat az udvaron. Nyújtózkodtunk, ástottunk, és hozzáláltunk, hogy hajóinkat feltöltsük a marta-lóccájjal. Berámoltuk a csatabárdokat, a hajtóbárdokat, a koncolóbárdokat, súlyos kaszaboló szablyáinkat, kibebelezőláncsáinkat, pár darab napon szárított cubákat meg egy rocska vizet. Mondom: kőkemények voltunk. Páran közülünk kétszarvú harci sisakot vettek föl, aminek láttán áldozataink és ellenségeink életfunkcióikat is felfüggesztik, és magas fekvésű vibratóban törnek ki. Mások viszont a fagypontra körüli hőmérsékletek és a hullámok hátát fehérre borzoló, zord szelek előérzetében úgy gondolták, hogy a kőkeménységnek is vannak határai. Én egy hiúzprém főveget öltöttem magamra, amely méltóképp gondoskodott a füleimről.

Átküzdöttük magunkat a kavicsos partszakaszon, hogy rettentő, fúrge hajónkat vízre bocsássuk. Az orkán kirabolt sírokról üvöltött rémhistoriát, az ég olyan volt, mint egy kihűlt tűzhely. Jeges tajték áztatott bennünket derékig. Aztán útra keltünk, laza, vikingos tempóban húzva az evezőt, a hajó meg bukdácsolva haladt át a sziklás hullámtörőn, hol fölágaskodva, hol visszacsapódva. A vízcsöppek apró tűket szurkáltak a

---

A novella (*We Are Norsemen*) a szerző *Descent of Man* című kötetében jelent meg (Penguin, 1987, 25. oldal).

szemünkbe, az evezők kiemelkedtek és elmerültek. Egy óra múlva a szárazföldet már a feledés borította a tenger és az ég sötét takarója mögött.

Tizenhárman voltunk: Thorkell fia Kajla Thorkell, Kurta Thorkell, Thorkell Thorkellson, Macska Thorkell, Turcsi Thorkell, Karvaly Thorkell, Serissza Thorkell, Öreg Thorkell, Nagy-eszű Thorkell, Ofeig, Skeggi, Morc és én. Kőkemények voltunk. Elszántak. Merészek.

Az út viszont kész katasztrófa volt. Az északkeleti orkán úgy bömbölt ránk, mint egy berúgott bálnacsorda, és messze eltérített a pályánkról. Elvettük a célunkat, Írországot, méghozzá legalább kétszáz mérfölddel: a szél messze kivitt bennünket az Atlanti-óceán nyílt vizére. Nyolc hétig hajóztunk szárazföldet keresve. Öreg Thorkell pecázott egy délután, és három menhadenhal került a vödrébe. Megettük őket nyersen. Én leláncsáztam egy albatroszt, és a nyakamba akasztottam. Mit mondjak, nem volt egy nép-ünnepély.

Aztán egy éjszakán meghallottuk, hogy a sötétben sirályok vijjognak, mint sorsüldözött lelkek. Az éles szaglász Serissza Thorkell beleszimatolt a szélbe. – Szárazulat van a közelben – jelentette ki.

Reggel a kelő nap új partvidékre vetette árnyékunkat – sárgásbarnásan, zöldesen, helyenként szürkésen nyelte el a láthatárt.

– Áldott legyen Balder neve! – fakadt ki Öreg Thorkell.

– Hála Friggnek! – tettem hozzá én.

Kerültgettük a partot, megsarcolható települést kerestünk. Nem volt egy se. Egy pusztaságot fedeztünk föl. A Thorkellek azon voltak, hogy szálljunk partra, kiegészíteni a készleteinket, és áldozatot hozni az isteneknek. (Azokban a primitív időkben még nem tanultunk meg ostyát nyelni, sem a homlokunkat hamuval bekenni. Tök primitívek voltunk.) Hősi, prima hajónkat egy fövényes öbölbe futtattuk, és partra zúdultunk, bőszen, mint a megkorbácsolt démonok. Fölösleges erőfitogtatásnak bizonyult, mivel a vidék teljesen kihalt volt, de azért valahol belül jót tett nekünk.

Abban a pillanatban, hogy a lábam talajt ért, elkapott a költészroham, és ezt a verset rittyentettem:

*Új föld, újlag lelt, túl az
Órjás hullámokon,
Ádáz hal-emberek által, kiket
A hadi erény cserben nem hagyott.*

Nem egy Edda, szó se róla, de hát mit lehet várni hatheti gályázás után? Odafordultam Thorkell fia Kajla Thorkellhez, s az agyam teremtő lázban égett.

– Hé! – ordítottam –, legyen e hely neve újlag lelt föld, Új-Found-Land! – A többiek odasereglettek.

Thorkell fia Kajla Thorkell lenézett rám (százkilencven centi volt, vörös szakáll a derekáig csüngött).

– Legyen a neve Új-Found-Land! – harsogtam.

Csönd lett. Thorkell sisakjának két tülle belefűrődött az égboltba, a szeme olyan volt, mint két kődarab.

– Thorkell-föld – mondta.

Szavaztunk. A Thorkellek 9-4-re nyertek.

Két és fél héten át vacakoltunk a part mentén; üregi nyulakat fogdostunk, szarvasra vadásztunk, tábort ütöttünk a szigeteken vagy a védett hegyfokokon. Meg kell mondjam, hogy fantasztikus volt – aranyló naplementék, szűzi erdők, a felfedezés izgalma, meg minden –, de ha az embernek rablás és fosztogatás a szakmája, a szűzi erdőkre kíváncsi a legkevésbé. Keserűen zúgolódtunk. Hanem Thorkell fia Kajla Thorkell az istennek se akarta beismerni, hogy lakatlan a föld, amelyhez a nevét adta, következőképp hasznavehetetlen is. Nyomultunk tovább. Aztán Thorkell fia Kajla Thorkell egy reggel a kormányrúd melletti helyéről harsány kiáltást hallatott.

– Hah! – így fakadt ki, és egy sziklás meredélyre mutatott, úgy száz méterre előttünk. A köd úgy terült szét a víz fölött, mint egy birkanyáj. Nyújtogattam a nyakam, hunyorogtam, nem láttam semmit. Aztán hirtelen, mintegy varázsütésre, észrevettem őket: három magas oszlop a földbe ágyazva, emberi és állati figurákkal megfaragva. A látvány könnyeket csalt a szemembe és dalt az ajakamra (de semmi értelme most versekkel elvonni a figyelmet; ez itten most úgyis egy csúcspont).

Partra szálltunk. Fölsettenkedtünk a faragványokhoz, óvakodva és ravaszul, hangtalanul, mint a sziklák. Kiderült, hogy az elővigyázatosság fölösleges: a hely néptelen. A faragványokon kívül (agyasas szörnyeket, szarvasbikákat, kígyókat, egy ismeretlen faj egyedének vigyorgó orcáját ábrázolták) emberi jelenlétnek semmi más nyomát nem találtuk. Még egy lábnyomot se. Lehorgasztottuk a fejünket: már megint egy szajré

nélküli nap. Ofeigre, a tombolóra rájött a vikingötperc, az északiak jellegzetes dührohama, aminek az lett a vége, hogy súlyos kaszaboló szablyájával szilánkokra hasogatta a három oszlopot.

A Thorkellek arra a véleményre jutottak, hogy be kéne nyomulnunk a szárazföld belsejébe, fölprédálható települést keresendő. Na most álltam volna oda vitatkozni? Már nyomultunk is a szárazföld belsejébe, kőkeményen és merészen, hegyre föl, völgybe le, keresztül a tüskön-bokron-bozóton, rovarok felhőin, akik beröptek az ember orrlyukába, és le a gégéjén. Semmit se találtunk. A hajóhoz visszafelé már nagyobb mázlink volt. Karvaly Thorkell az ösvényen belebotlott egy árnyba, s mikor az árny talpra szökkenve eliramodott a fák között, úzóbe vettük. Jó kis tüdőziháltató hajsza után el is fogtuk: kiderült, hogy egy tizenegy-tizenkét éves fiú, a bőre rézvörös, a hajában madártollakat visel. Akár az frek, ez is zagyvaságokat beszélt.

Thorkell fia Kajla Thorkell a homokba rajzolt valamit, aztán addig püfölte a fiú bordáit, míg bele nem egyezett, hogy a népéhez vezet bennünket: azokhoz, akik a faragványokat csinálták. Mink voltunk a vikingok, mindig elértük, amit akartunk. Mind föl villanyozódtunk a zsákmány lehetőségétől, már indultunk is egy másik csapáson. Magunkhoz vettük kurta szablyáinkat és kibelezőlándzsáinkat – csak a biztonság kedvéért, mert a fiú alkatából (nyiszlett volt és csupas; a szeme mély és fekete, mint a csillagok közötti űr) arra következtettünk, hogy a fajtájától nincs mit tartanunk.

Igazunk is lett. Vagy félórát tipródtunk az alj- és feljnövényzetben, mire egy faluba értünk: gőzölgő fazekak, girhes ebek, alacsony és rusnya bennszülöttek, a hajuk teljesen olyan színű, mint az ürülék. Hat darab, gallyakból és sárból összeábdált kunyhót számoltam össze – az ilyenfajta hajlék a hódokat hozhatja izgalomba. Mikor kiléptünk a tisztásra – marconán, kőkeményen és merészen –, a vadak eszeveszett óbégatásban törtek ki, és iszkoltak a fegyvereikért. Hanem azok a fegyverek – egy vicc! Ofeig elkapott egy nyílveeszt a levegőben, megnézte a hegyét, és fetrengett a röhögéstől: a nyílhegy kovakőből volt. Kovakőből! El bírod képzelni? Idehajóztunk, csak Frigg tudja, hány mérföldet tettünk meg a zsákmányért, erre mit tudunk fölmutatni: egy rakás kőkorszaki szerencsétlent, akik még mindig ott tartanak, hogy a kutya fogakból fűzött nyaklánc a divat csúcsa. Hú, de vágyakoztunk a jó fej frek után, az arany ékszereikkel meg az ezüst berakású serlegeikkel. Na, mindegy, leigáztuk ezeket a rikácsolókat – mert így neveztük el őket –, egy csomót fölálodtunk az isteneknek (szerintem ezzel még a barmoknak tettünk szívességet), aztán nehéz szívvel visszamentünk a rettentő, ferge hajónkhoz. Nem volt többé helye vitának: Írország, vigyázz!

Ahogy a hajó orrát keletnek fordítottuk, a lemenő nap reánk vetette az új föld árnyékát. Öreg Thorkell a vállá fölött hátranézett, és undorral megrázta a fejét. – Ez a hely sose fog egy marék babot se érni – mondta.

Aztán eltűnt a föld.

Napok keltek föl a vízből, és a hátunk mögött merültek el. Mink, a rettenthetetlen vikingok meglovagoltuk az áramlatot, a sós szél biszsergette orrcimpánkat, és pocakosra duzzasztotta a vitorlát. Turcsi Thorkell volt a navigátorunk. Két hollót tartott madzagon. Őt és fél hetet töltöttünk a tengeren, mikor elengedte az egyiket; a holló fölrepült az égbe, és eltűnt – de egy óra se telt bele, és észrevettük, hogy már jön is visszafelé, egyre növekszik, míg végül leszállt az orrban, és odatartotta a lábát a madzaghoz, hogy megkössék. Három nap múlva fölbocsátotta a második hollót. A madár fölszárnyalt jó magasra, és délkelet felé fordult, míg végül a láthatárra karcolt apró, fekete írásjellé változott. A nyomába eredtünk a telehold fényében; a csillagok olyanok voltak, mint a mennybolt üstjébe fröccsent tej. A tenger süvöltött az orrnál, a tat mögött sziszegett a kormánylapát. Serissza Thorkell hirtelen felkiáltott: – Föld! – Bőszek voltunk, ádázak és kiéhezettek. Néztük az ír partvidék fekete szalagját, és vicsorogtunk, mint a farkas. Vállunk az evezőnek feszült, hasítottuk a tengert. Egy óra múlva partra szálltunk.

Ofeig azon volt, hogy szimatoljunk ki egy lakott települést, törjünk-zúzzunk, tegyük a földdel egyenlővé. Viszont lopakodott már a hajnal; Thorkell fia Kajla Thorkell emlékeztette, hogy mi, vikingok csak a sötétség leple alatt támadunk, sebesen és némán, mint egy rémes álom. Ofeig ezt nem fogadta valami jól: megint rájött a vikingötperc, a szája habzott, a saját nyelvét rágta, és üvöltött, mint egy vadállat, akit nyúznak. Feszült pillanat volt. Visszább kellett húzódnunk, mert a csatabárdjához kapott, és pörgetni kezdte a feje fölött. Szerencsénkre megbotlott egy gyökérben, és a földet agyabugyálta tovább hebegve-habogva; a föld alatt megbúvó kövekről szikrafelhő csapott fel, mintha a talaj lángot fogott volna. (A vikingötpercesekkel köztudomásúlag nem könnyű az élet, ha viszont a szíveket borzadállyal kell eltölteni, vagy trollokkal, démonokkal, istenekkel kell megküzdeni, nincs párjuk.)

Tébolygását gyorsan és egyszerűen reagáltuk le: vagy kétszáz méterrel odább mentünk a parton, és leültünk pihenni egy kicsit. A magam részéről elnyúltam a vadvirágos fűben, és néztem az eget. Ofeig üvöltése

szállt a szélben, mint valami mennyei ária, a hullámok nyaldosták a partot. A Thorkellek állva aludtak. Már majdnem kivilágosodott, mire elnyomott az álom, s fejünkben prédáról szóló látomások járták táncukat.

Bárd és fenőkö hangjára ébredtem: félelmetes harci fegyvereink élet csiszoltuk. Késő délután volt. Napok óta nem ettünk. Karvaly Thorkell és Skeggi pucéron állt a parton, és a közeli mosásból merített fekete sarat csapkodták egymásra. Csatlakoztam hozzájuk. Besötétítettük lencsőke hajunkat, rémisztő fekete csíkokat húztunk a szemünk alá, és csatadalokat gajdoltunk. A nap a tengerbe zuhant, mint egy félbevágott gyümölcs, aztán eltűnt. A homokdűnék közül fülesbagoly röppent elő. A bokrok között tücskök csikorogtak. Eljött az idő. Egymás nyakán és vállán doboltunk egy ideig („Yeah! Yeah!” – ordítottuk közben), fölcsatoluk a sisakot, és kígyófejú hajónkkal nekirentottunk a hullámoknak.

Pár mérfölddel odább a tenger redői között pislá fényt pillantottunk meg. Ahogy közelebb értünk, kiderült, hogy a fény forrása nem a parton van – talán egy szigeten? Érverésünk felgyorsult, ínyünk kivillant a mohó várakozástól. Rablás, fosztogatás – végre-valahára! És ráadásul egy szigeten – lehet-e ennél kedvezőbb? Tiszta, néma dühünk előtt nem lesz menekvés, nem lesz kincsek rejtegetése, nem lesz remény, hogy az álomba merült környékről sebtében összetrombitált erősítés érkezik. Haha!

Bizony, sziget volt: aprócska földdarab, kísérteties sziklák csinosították, tetejét egy kolostorrom koronázta. Körülhajóztuk: árnyak a sötétlő vízben. A fény a legmagasabb bérc tetején álló kőépületből szüremlett ki – valami könyvmoly szerzetes szánthatja orrával a papírt, a tűz utolsó lobbanásainál körmöli a kódexmásolatot. Meglepetésnek néz elébe. A tenger hátán lovagolva vártuk, hogy kihunyjon a fény. Öreg Thorkell hirtelen motyogni kezdett.

– Ez Inishmurray lesz – harákolta. – A legzsírosabb kolostor az egész nyugati parton.

Felragyogott a szemünk. Öreg Thorkell belepökött a habokba.

– Mindjárt ismerős volt – jelentette ki. – Én is segítettem Bendő Thorirnak, mikor kifosztotta, még hetvenötben. – Aztán kialudt a fény, éjszaka borult a világra.

Lelei szemeinkkel figyeltük a szerzetest, amint megcsókolja a szöveget, aztán fölteszi a polcra, szétkotorja a tüzet, a cellájába csoszog, a hideg, sűrű szalmaszákhoz. Míg vártuk, hogy a vén csuhás álomba merüljön, gyújtó hatású verset mondtam:

Vérszemű barát,
Vészed ez éj.
Homály leplezi
Tenger sebét,
A nagy lehull,
A nagy kihül.

Előadásomat széles taglejtésekkel zártam; megremegtek a hatalmasok, mint a mennydörgéstől. Aztán le-sújtottunk.

Gyerekjáték volt. A csinos, kísérteties sziklák mint a hullámzó mező; a külső fal akár egy gallyacska az utunkban. Se őrszem, se őrzőeb, se riasztás. Leugráltunk az udvarra: meztelenül, fekete tere festett testtel, kezünkben a rettenetes halálosztó fegyverekkel. Árnyak voltunk; szorongások, egy rossz álom töredékei.

Thorkell fia Kajla Thorkell belopózott az egyik templomba, és egy égő fáklyával tért vissza. Aztán lángra lobbantott két-három vesszőfonatú cellát és egy halom uszadékfát. Ettől kezdve elszabadult a pokol: Ofeig kőkereszteket döntött le, a Thorkellek ágyukban öldösték a szerzeteseket, Skeggi és Öreg Thorkell nőket hajkurászott, Serissza Thorkell birkacombot és söröstülköt lóbált. Az írek védekeztek, ahogy bírtak; két-három szerzetes szakállas lándzsával meg vándorbottal jött ráink, de rövid úton elláttuk a bajukat. Végül is mink voltunk a vikingok.

Ami engem illet, ide-oda cikáztam a füstben, a törmelékek között, valami pusztító örület hatása alatt; rusnya fekete ábrázatommal riogatva a nőket meg a juhokat, szajkóként átkozódva. Egy hebegő szipirtyót le is vágtam az arany kitűzőjéért – kedvesem, Thorkella jutott eszembe. És mégis, hiába a mámor, a káosz, az anarchia édes illata, nem veszítettem el fejemet, sem költői látásomat. Egy riporter pontosságával figyeltem a főbb Thorkelleket, megjegyezve minden jelentősebb suhintást, döfést, s a hő skald versek már formálódtak ajkamon. Ám hirtelen elterelődött a figyelmem: a szirttetőn álló kis kápolnában ismét fellobbant a fény. Megszámoltam a Thorkelleket (ami nem volt egyszerű, ha tekintetbe vesszük, micsoda kavalkád volt ott karokból, lábakból, hangokból, szagokból, és hozzászámítjuk a pánikban gomolygó bir-

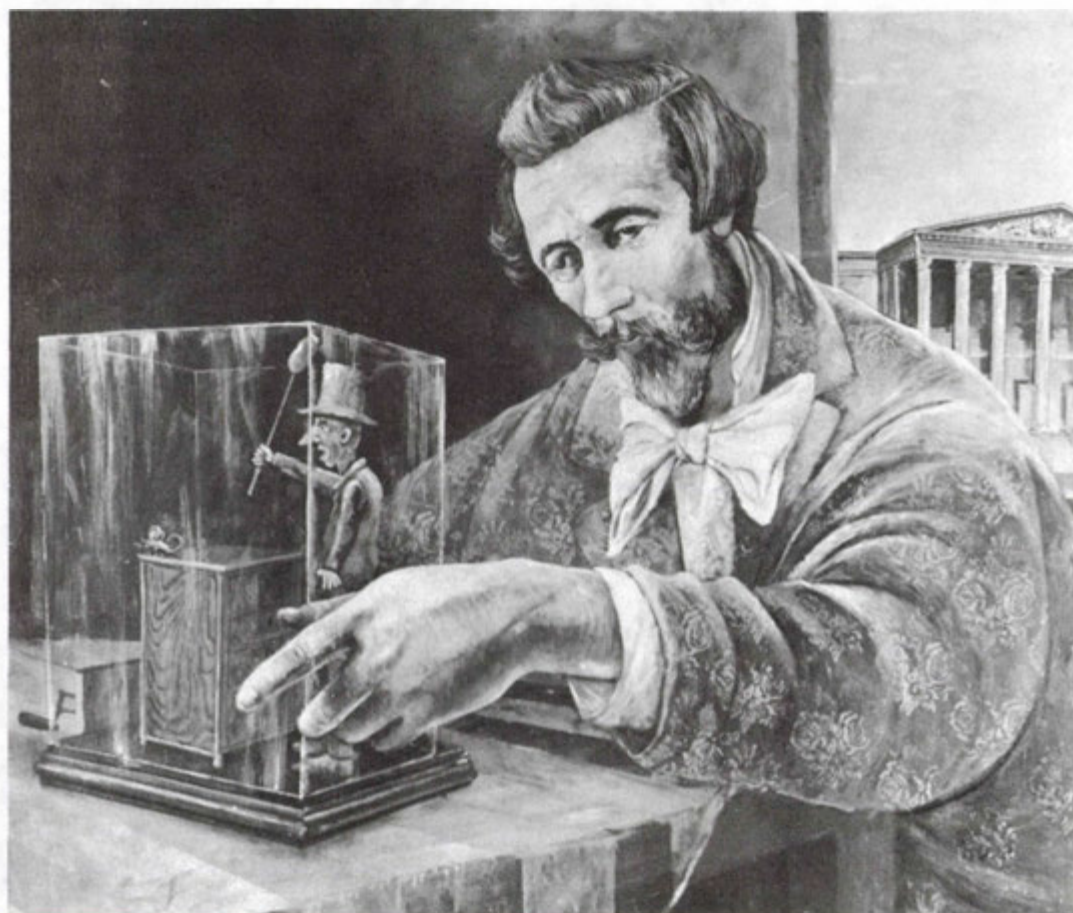
kákat, malacokat, csirkéket, a tépett lángokat, a tébolyult nőszést, zabálást és kicsapongást, amit a csapat véghezvitt). Mondom: megszámláltam a Thorkelleket. Mind szem előtt voltunk. Fent, magasan a fény erősödött; lángolt, mint egy égítést az éjszakai égbolton. Eszembe jutott a könyvmoly barát; elindultam föl a hegyre.

Az éjszaka sustorgott körülöttem, tücskök, szöcskék, kabócák, és odalent a tenger dübörgése a sziklákon. A hátam mögött tomboló tűzvész helyét átvette a sűrű, csillagterhes sötétség. Sietve haladtam a kápolna felé, a rosszindulat és a gonoszság korbácsától hajtva – könyvmoly barát, könyvmoly barát –, és berontottam az ajtón. Fekete voltam és rettenetes, egészen a füttykösöm hegyéig. – Árrrrr! – üvöltöttem. A barát az asztalnál ült, összekulcsolt kézzel, egy vastag kötet fölül görbedve. Pont olyan volt, amilyennek képzeltem: halvány, mint a tej, a tonzúrája körül gyér szőrgyűrűvel; ványadt volt és törékeny. Föl se nézett. Újból ráüvöltöttem, és mikor erre sem jött válasz, csapkodni kezdtem a gyertyákat, a kelyheket, az ikonokat meg a többi babonáságot a cellában. Az agyagedények szétfröccsöntek a padlón, borultak a polcok. A szerzetes csak a könyvet bújta.

A könyvet. Mi az a könyv egyáltalán, Frigg szerelmére? Macskakaparás egy darab tehénbőrön. Meg lehet varrni vele egy köpenyt? Lehet benne mézsört szállítani? Lehet vele hatni a nőkre? Bele tudod kötni a hajadba? Arany és ezüst hevert a cellában szanaszét, a nyomorult meg csak ült a könyv fölött, mintha az világitana vagy beszélne neki, vagy mi. A hülye. A sápadt, nyápic, puha, gyáva hülye. Éktelen düh fogott el a gondolatra – félrelöktem, és fölkaptam a könyvet: vastag lapok, sötét jelek, a titok, a mágia. Fölkaptam a könyvet – én, a költő, a viking, a megsemmisítő, az írástudatlan. Fölkaptam, és figyeltem a vén szerzetes kínlását, miközben egyik rohadt oldalt a másik után behajigáltam a tűzbe. Haha!

Mink vagyunk a vikingok, kőkemények és merészek. Hősi, prima hajóinkon meglovagoljuk a fekete hullámokat, úgy megyünk portyára. Mink vagyunk a vikingok, kemények, mint a szikla. Mink vagyunk a vikingok.

FORDÍTOTTA RÉVBÍRÓ TAMÁS

VAJDA JÁNOS

Oszip Mandelstam

VERS AZ OROSZ KÖLTÉSZETRŐL

I.

Ülj le, Gyerzsavin, lazíts;
Ravaszabb vagy, mint a róka,
Megkezdve sem savanyodna
Nálad a tatár kumisz.
Most Jazikovnak is tölts, s tedd
Orra elé poharát,
Szeretem, hogy olyan öntelt,
Mámoros vénája lüktet,
S versét izzás hatja át.

II.

A dörgést görgés táplálja.
Az ínségünk mit neki?
Dörej-kortyokban magába,
Nyelvet, ízt és színt csodálva,
A muskotályt nyeldesi.
Vízceppgaloppok kopognak.
És jég szemek garmada.
S vízőzönnek, városoknak,
Nem: jázminnak, nem: kapornak,
Nem: tölgykéregnek szaga.

Minden, mint a füge lombja,
Gyökeréig reszketett,
Összerezzen erre Moszkva
S a Moszkva környékiek.
Mennydörgés szekere gördül
Az út fakockáira,
Jár a zápor, s messze dördül
Hosszú patakostora.

S megadón ereszkedik le
Most még a föld, úgy lehet,
S lány hóhércsizmában föl-le
Járkálnak a fellegek.

Vízceppgaloppok kopognak.
És jég szemek garmada,
Rabveríték, patakopp, majd
A fák hírmondó szava.

III.

Sz. A. K.

Szeretem pakliba hányva
 Az erdőt: a tölgy-adut,
 Hogy juharlomb paprikába,
 S tű acélkék sünbe bíjt.

Ott a pisztácia tejjel
 Leforrázva néma lesz,
 Várj, csak ropogatni kezd el,
 Szádba igazt nem veszesz.

Jófajta arra a népség:
 Mind makksapkát hordanak,
 És véres mókusfehérjét
 Forgatnak kerékfogak.

Ott sóska van és madártőgy,
 Tűkből zagyva páva-lét,
 Melyből bámész nagyzolás nőtt,
 És zárt, csonthéjas sötét.

Ott mind háromszögletűek
 A majmoló kalapok,
 Könnyvel szamovárhoz ülnek
 A nagy hóhér olvasók.

S esőcsík zabláí, fékje
 Közt kiegyenesedik
 Prémes szegélyét elérve
 A szörgomba... várj kicsit...

Ott a szörny vágya csak annyi:
 Végjátzmában küzdene, –
 Ló horkan, korhad a pakli.
 Ki kit? Omlás ideje...

Fák. Testvér testvérré támad,
 Így értsd meg, ez a való:
 Mily durva mind, lásd a fákat,
 És meddig annyira jó...

1932

NEM, NEM A HOLD

Nem, nem a hold, – az óralap ragyog
Fénylőn felém, s talán hibás vagyok,
Hogy érzem a csillag tejsuha voltát?

S visszataszít a bátyuskovi gög:
»Hány óra van?« kérdezték egyszer őt,
És így válaszolt: »örökkévalóság«.

1912

ARIOSTO

Európa hideg. Itália sötét.
Mint a borbély keze, a hatalom gyalázat.
Az Adriára, ó, a két nagy ablakszárnyat
Bárcsak lehetne most egyszerre csapni szét.

Mosusz rózsán zizeg a méhek csapata,
A tücsöktest a sztyepp delén telt az izomtól,
A szárnyas paripán súlyos a lópata,
Homokóra aranyt perget sárga homokból.

A tücsökzene-nyelv varázsos egyveleg:
Földközi-parti gög s Puskin szomorúsága,
Mint a repkény, pimasz, s mindent áterezett,
Ő s Orlando hazug, s kész a dorbézolásra.

Homokóra aranyt perget sárga homokból,
A tücsöktest a sztyepp delén telt az izomtól,
És a vállas hazug a holdra repül olykor...

Ariosto, kegyes, te rókanagykövet,
Kardlepke, agavé, virágot nemző spóra,
Hallgattál odafent hold-sármányéneket,
S voltál udvar, halak tudós tanácsadója.

Ó, gyíkok városa, rideg, lélektelen!
Ferrara micsoda fiakat szült boszorkák,
Bírók frigyeiből, s amit adott: a fogság,
S felkelt a tüzes ész napja – odvas helyen!

Ámulunk, ha a kis hentesboltja kinyit,
Elalszik gyereke, s hálóján mennyi kék légy,
A hegyi barika, csacsis barát is élmény,
Ámulva nézzük a herceg tisztjeit,
Kiket fokhagyma, bor, pestis megháborít,
S napnál világosabb: ámulunk veszteségén.

1933

FORDÍTOTTA BAJCSI CECÍLIA

A váltott gyerekek

VEKERDY TAMÁS

Nagypapámék akkoriban – 1879-ben –, még mint fiatal házasok, a Zrínyi utcában laktak, a 46-os szám alatt. Két nagyon rendes utcai szobát béreltek – meg egy udvarit – Zsarkó Imre nagygazdánál. (Nagypám 41, nagyanyám 26 éves volt és negyedik gyermekét várta, már volt egy fia és két lánya.) – A kiscseléd, Sári, a konyhában aludt, a Zsarkóék cselédeivel.

Kemény tél volt az 1879-ről 1880-ra forduló.

Olyan hó volt a városban – Vásárhelyen –, hogy az emberek a hóba vágott kis ösvényeken jártak. Volt, ahol a csizmaszáron is fölül ért. Ahol meg ösvény nem volt, ott taposni kellett. – Egész nap csilingeltek a szánok és a kályhákban ropogott a tűz. (Odakint meg csikorgott és ropogott a hó, ahogy az emberek elmentek – csizmásan – az ablak alatt.)

Szép volt a világ.

(Mindenki otthon volt, hiszen ilyenkor csak a ház körül van munka, az istállóban – csak az iskolások jártak el, meg nagypám, aki a bankba ment. Az iskolások... A nagyok szánkón húzták a kicsiket, szélesítették az ösvényt, és délben késve jöttek és csuromvizesen. Mert hógolyóztak, etettek és fürdettek, hőembert építettek.)

December 14-én, a sublóton, szétrobbant egy pohár. Nagyanyám harisnyát stoppolt a kályhánál, és a pukánást majd a zizegő szilánkszóródást hallva bal kezét azonnal a hasára tette és valóban, a magzat is kétszerháromszor összerándult – majd *forogni* kezdett. Nagyanyám alighanem sikolhatott, mert Sári rontott be a szomszédos szobából – Arankán majdnem átbukott, mert Aranka az ajtóban játszott csuhébabáival és fabábuival, kislovaival; bár lány volt, rajongva szerette a lovakat is.

Ismeritek azokat a poharakat, amik így szétrobbannak; a maradék morzsalék: összezugszorodott kis szabálytalan üveggyolyócskák, nem élesek, homályos-átlátszatlanok (sajátos kristályszerkezet alakult ki bennük). A dolog így egyrészt értelmetlenebb, mint hinnénk – már ami a sérülések lehetőségét illeti –, másrészt ártatlannak a jelenség éppen nem nevezhető, mert ismeretlen – s így mindig fenyegető – erők jelenlétét sejteti.

Sári nagyanyámhoz szaladt – Aranka megdermedt a küszöbön.

– Tekéntetes asszony! Tekéntetes asszony! – kiáltotta Sári, és nagyanyám előtt térdre esve is a hasára tette a kezét, mintha még ott kellene valamit védeni.

De nagyanyám már megnyugodott – már a magzat se *forogott*, még rúgott egyet-kettőt. Nagyanyám megsimogatta Sári fejét – Sári haja szőkésbarna volt, és ugyan lesimította és két varkocsba fonta, a rövidebb és sűrűn növő, még egészen szőke hajszálak finom piheként mindenütt fölmeredtek, és Sári fejét aranyos glóriába fogták.

Sári hozta a söprűt és a személtlapátot, nagyanyám magához hívta Arankát, aki lassú léptekkel jött. Nagyanyám ölébe ültette, és szólt Sárinak:

– A szőnyegről így nem fog menni! – a kisseprű ugyanis az apró üvegdarabokat csak még jobban beszorította a vastag szmírnai szőnyeg szálai közé.

Végül nagyanyám is odatérdelt – Arankát elparancsolva, mert az üveg, hátha mégis, mit lehet tudni – és Sárral együtt kiszedegették.

– Majd még ki is kell porolni – mondta nagyanyám –, így, összehajtogatva vidd ki.

December 18-án, csütörtökön újhold volt. Hirtelen meleg tört be, a hó pénteken – délután – olvadozni kezdett, hogy aztán este újra megfagyjon; undok síkos lett minden.

Szombaton – szombatra virradóra – éjjel után 27 perccel megállt a nappaliban a hatalmas, láncos ingaóra – jóllehet nagypám kedden húzta fel a láncot (a láncon lógó súlyt), s ilyenkor si-

mán eljárt két-három hétig máskor. Kísérteties volt. A súly a lánc felső harmadában állt és nem mozdult, nem ereszkedett tovább.

Nyilván: valami piszok került valahogy a szerkezetbe.

Üvegszilánk?

Nagyapám délután megvizsgálta. Meghagyta, hogy addig senki ne nyúljon hozzá.

Megállapította, hogy az egyik láncszemecske – rejtélyes módon és okból – keresztbe fordult, s így a fogaskerék nem tudta bevenni. Schatz úr – Olivér Schatz, mint magát nevezni szokta –, a Brassóból jött száz óramester (kit nagyapám még szombaton délután kihívatott) azt mondta, hogy ilyet még nem látott, hogy a láncszem a *linzén* át vizsgálva is hibátlan, és hogy a jelenség nem felel meg a fizika legelemibb törvényeinek, lévén, hogy a súlyok – s maga a lánc súlya is – *lefelé* húzzák, s a fogaskerékrendszeren átvezetve *kifeszítve* tartják a láncot, tehát *valakinek* vagy *valaminek* a láncot *egy pillanatra meg kellett emelnie* ahhoz, hogy egy szem így keresztbe fordulhasson. A fogaskerék, ahol ez bekövetkezett – hibátlan. Tökéletes a tengelyszög állása és a rögzítés is. A gyanú Sárira terelődött. Netán Boriskára (ki a szerdai nagyobb takarításnál segített). Ők kinyithatták – nagyapám tilalma ellenére – az üvegszekrényt, hogy a port törölgessek. De az üvegszekrény kulcsa nagyapám mellényzsebében volt!

Schatz úr *linzéit* – nagyító lencséit – rakosgatta a sötétlila bársonybélésű, aranybetűs feliratú fekete fadozban

1706–1856
LEIPZIG

, és ezt mondta:

– Az ember néha hajlik arra a szégyenletes feltevésre, hogy manók garázdálkodnak a környezetünkben.

Schatz úr azon a véleményen volt, hogy az órát megfigyelés alatt kell tartani, és engedélyt kért, hogy a következő öt napban (vasárnap is, ha megoldható) minden délután ugyanabban az időben – 1/2 3 és 3/4 3 között – az órát ellenőrizhesse.

(Az elfordult láncszemcskét apró acélcsipesszel – melynek talpacskáit ráragasztott selyem tette finomabbá – természetesen a helyére fordította.)

Az ellenőrzések nem vezettek eredményre, a szmirnai szőnyeg – párhuzamossá simított rojtjaival – ott fektűt a kandalló előtt, és néhány nap múlva már semmi nem emlékeztetett az eseményekre.

Az idő újra valamivel hidegebbre fordult, és szerda reggeltől ismét – szakadatlanul, megállás nélkül – hullt a hó.

A világ újra békésebb és kedélyesebb lett – s a vágott ösvények oldalfalai lassan már térden fölül értek. Karácsony közeledett.

December 27-én, délután hat óra előtt – de már a kávézás után – megkezdődtek a szülési fájások. A bábaasszony – Nagy Jusztina – ekkor már négy napja kétszer jött napjában: reggel és este. Most is fél nyolcra jött volna – de elszaladt érte Sári. (Már amennyire a múlt hét szerdája óta hulló hóban szaladni lehetett; inkább csak csúszkálva taposni.) Nagy Jusztinát már útközben találta – most elébb indult el.

Könnyen ment a szülés. 3/4 7-re pufók, egészséges leányka született, és – a királynő után – az Erzsébet nevet kapta. (Nagyapám Deák-párti volt.) A kis Zsibikét – Jusztina nevezte így – nagyanyám hasára tették, ahol vidáman rúgkapált, majd hamarosan elaludt.

Bepólyázták és nagyanyám mellé fektették.

Nagyanyám ágya a *belsőszobában* állt, az ablaktól jobb kézre, ahol a sarokban éppen egy bő ágynyi hely volt. A *belsőszoba* az L alakú ház szögletébe eső *utcai szoba* volt. A két *utcai szoba* az L rövidebb, vízszintes szárát foglalta el, és *külsőnek* számított a kert felőli, melynek fala mellett a kapu is nyílt.

A fejtámla volt az ablak illetve az utcai fal felé, hogy a nappal leheveredő olvasni is tudjon – bár nappal inkább a két, hosszában elhelyezett ágy közötti díványra heveredtek. (Azért is az utca felé volt a fejrész, hogy az alvónak, heverészőnek ne süssön a szemébe (nyáron) a korai fény. – Bár: spaletta is volt.)

Este fél kilenckor a konyhában tevékenykedők – nagyapám is a konyhában volt, Zsarkó gazdával pipáztak; a gyerekek már aludtak – velőtrázó sikoltásra riadtak. Nem lehet tudni, hogy ebben a pillanatban már üvöltve ugatott-e a Lúdász kutya – Zsarkó Imre sokat vadászó magyar vizslája –, vagy csak a sikoltásra kezdett ugatni. (A kert felől iszonyú láncsörgés hallatszott, majd az ugatás hamarosan elhalt.)

Sári rontott be először a szobába – a legtöbben azt se tudták először, hogy *ki* és *honnan* sikoltott, annyira *mindent betöltő* és *nem emberi* hang volt (nagyapám fejében meg se fordult, hogy a sikoltó a nagyanyám lehetett).

Nagyanyám egy szál véres ingben állt az ágy mellett, a levegőbe nyúlált, a haja felmeredt, *forgott* maga körül, lihegve kapkodta a levegőt, a szája kék volt, az arca halottsápadt, és reszkető szájjal dadogta:

– A gyerekek! A gyerekek!

A gyerek ott feküdt a helyén, bent, a fal felől, szeme nyitva, és néma volt. Nagypám szerint csúnyább volt, mint két órával ezelőtt, ráncosabb lett és az arca *földszínű*. – Aranka is ott állt már, kis ingben és mögötte – karddal – Józsika (ki ekkor már ötéves volt), és mindketten sírtak (Ilonka nem ébredt fel).

Itt, a szobában elviselhetetlen, üvöltő, vonyító, síró kutyaugatás hangzott, az utca felől, az ablak alól – s az iszonyú hangot láncsörgés és falkaparás kísérte. Döndülések is hallatszottak.

Zsarkó gazda kiment a kertbe, majd az utcára, ahol kedvenc Lúdász kuttyáját látta, *aki* letépte magát a láncról – ott lógott a nyakán még a hosszú darabja –, és átvetve magát a kapu fölé (?) – vagy talán inkább felugorva lenyomta a kilincset? – az utcára szaladt, és most üvöltött, vonyítva, és kaparta a falat az ablak alatt – illetve a fal tövében kezdett gödröt kaparni, hogy a szobába azon át jusson be, s ahogy neki-nekiugrott a gödrnek két mellső lábával, fejét a falba döndülve ütötte be. Zsarkó – életében most először – hiába hívta. Sőt: a láncot megkapva hiába próbálta elvonszolni. A kutya vicserított, s amikor mégis elrántotta, Lúdász a levegőbe ugorva harapásra nyitotta a száját, és kis híján a nyakának esett. Zsarkót jól irányzott ökölcsapása mentette meg – Lúdász a hátára esett, Imre bácsi pedig beugrott a kapun. A kutya visszafordult a fali gödör felé, és nyuszítva, vinnyogva, ugatva tovább kapart.

Dörrenés hallatszott.

Zsarkó lelötte Lúdászt, *aki megveszett* (Zsarkó szerint) –, s az izmos, hűséges kutya ott feküdt az utcán reggelig.

Sári és Zsarkóné visszafektették nagyanyámat (Julianka, Zsarkóné legnagyobbik lánya meg a gyerekeket). Homlokára állott vizes borogatást tettek, és langyos tejjel itatták.

Nagypám odaült a kissámlira és nagyanyám kezét a kezébe vette.

– Mi történt, kedves? Mitől ijedt meg?

Nagyanyám lehunyt szeme alól folytak a könnyek, és csak szorította nagypám kezét.

A gyerek – s ez csak másnap délelőtt tűnt fel – nemigen akart szopni. Igaz, hogy nagyanyám is mintha iszonyodott volna tőle. Kimerült alvás után reggel 1/2 9-kor ébredt fel, csuromvizes volt, és erős fejfájásról panaszkodott.

Felfrissítették az ágyat, kiszellőztettek – Lúdászt már hajnalban elvitték az ablak alól –, a gyereket – kis, *ráncos görcs* – teával itatták.

Délelőtt kijött Weisz doktor. Nagypám kínálására megivott egy fél kupica pálinkát – szilvóriumot –, elrágott egy kis süteményt – *krancnit* –, és meghallgatta nagyanyámat, aki az egészet akkor tudta csak elmondani, amikor Weisz doktor kellemes, meleg, tiszta és száraz kezében a kezét fogta – hüvelykujja hosszában ráfektetve a pulzusán, aztán három ujjal is megtapintotta –, és kellemes illatú, puha, szürke öltönyében fölébe hajolt. (Mandzsettái ragyogtak, ingnyaka hófehér – de már akkor, párizsi módon, a szokásosnál puhább mandzsettákat hordott.)

– Én nem tudom, mi történt – kezdte nagyanyám, és a kellemes, feltisztult délelőttben az esti emlék végre tagolódott és messzebbre tűnt –, azt álmodtam, vagy arra riadtam...

Nagyanyám bizonytalanul megállt. – Itt vagy, Józsiám?

Nagypám közelebb lépett – nagyanyám másik kezével kinyúlt az ő keze után. Felült. A kisgyerek kint volt, a másik szobában.

Nagyanyám suttogóra fogta a hangját.

– Azt álmodtam, azt látom, hogy egyszerre csak egy kéz benyúl, kiveszi mellőlem a gyereket, és egy másikat ejt a helyébe...

– A kimerültség – mondta Weisz doktor bársonyos, megnyugtató hangján –, a kimerültség – és megpaszkolta nagyanyám kezét. – Átküldöm Jusztinát, ő mindent tud, ami előbukkanhat így a szülés körül. Gyermekem! Igyál most sok tejet, és igyál meg naponta két pohárral a teából, amit Jusztinkával átküldök neked. Ha a gyerek nem szopik – de szopnia kell! –, Jusztinka lefeji a melled, és kiskanállal kell próbálkoznod. Csak ha így se megy – akkor jöjjön a Gorzsa Estefánné a Malom utcából. Két hete szült, sok a teje!

Nagypának pedig, már kint a *szalonban* ezt mondta:

– Jó volna, ha szoptatna. De ha megindul a szoptatás, és ismét ilyen zavar mutatkozik, akkor azonnal le kell állni vele, Józsiám, és el kell apasztani a tejet. Meglepő volna három gyerek után – tette hozzá elgondolkozva, míg lassan csurgatta a vizet a kancsóból a mosdótálba, hogy a kezét újra megmossa.

A szoptatás nem ment. Nagyanyámnak bőven lett volna teje – Weisz doktor teája is használt –, és egé-

szen magához jött, a szokott kedvességgel babusgatta a gyereket –, de Erzsébet nem akart szopni. Nyammogott az emlőn, inkább rágt, aztán kiköpte a szájából. Nagyanyámnak fájdalmasan feszült a melle – a gyerek meg mind kisebb lett, egyre ráncosodott. Kanállal is nehéz volt etetni. Vásznot áztattak be a tejbe, azt szoptatták vele. De a teát jobban szeretete.

A hetedik napon elküldtek Kadócsy tisztelendő úrért, a plébánosért. (Nagyapám református volt, és nem adott reverzalist, nagyanyám katolikus. Abban állapodtak meg, hogy a fiúk reformátusok lesznek, a lányok katolikusok. Ezt az egyház – a katolikus – nem ismerte el érvényesnek, de a vásárhelyi plébánosok igen. Szigorúan nézve – a katolikus egyház szemszögéből – nagyanyám a halálos bűn állapotában élt, hiszen házassága se volt érvényes.)

Kadócsy most mégis azt üzenté, hogy ő nem tud eljönni ilyen nagy hóban. *Túl nagy a hó.*

Nagyapám megmérgeződött, és elhívatta Bujtás Istvánt, a református papot.

– Nagytiszteletű uram – mondta nagyapám Bujtásnak még a *szalomban* –, mint vélekedik arról, hogy a feleségemnek valaminő látománya volt? Azon nap éjszakáján, mikor a gyermek született.

– S mi lett volna az?

– Kéz... kezek nyúltak be, s kicserélték a gyereket. Kivették az övét, és mást ejtettek be helyette.

– Ilyesfélét látnak asszonyok... nyilván az izgalmi állapotok... először hallám még mendikáns koromban, a kövecsi tanyán.

A nagytiszteletű úr megkeresztelte Erzsébetet. A gyerek egész idő alatt üvöltött. De ezután jobban evett. És – még éppen az utolsó pillanatban, mert a tejhozam már-már apadóóra fordult – szopni is kezdett.

Három hónapos koráig még eljárt a házhoz Nagy Jusztina, és – hetente kétszer – Weisz doktor is.

A harmadik hónapban történt – szép, koratavaszi estén, még az ablak is nyitva volt –, hogy nagyanyám Nagy Jusztinával beszélgetett. Felidéztek, mi is történt azon az éjszakán, és nagyanyám most hirtelen visszaemlékezett arra a szombati napra, mikor – december 20-án – linzéit Schatz úr a sötétlila dobozba rakosgatva ezt mondta:

– Az ember néha hajlik arra a feltevésre, hogy manók garázdálkodnak a környezetünkben.

Manók?

Koboldok?

És persze ebben a pillanatban nagyanyámnak a sétrobbant pohár is eszébe jutott.

– Psszt! – mondta ujját emelve Jusztina, és szemét kimeresztve fejét lassan ide-oda forgatta, kihúzott gerinccel, egyenes nyakkal –, nem szereti az *eleven nép*, ha szidják! Psszt!, a manók *nem* garázdálkodnak – sutogta –, a manócskák csak tréfálkoznak, a *kedvesek* – tette hozzá hangosabban, majd újra suttogva –, nem szabad őket sértegetni! – és még mindig felemelve tartotta az ujját, a láthatatlanokon merev nyakkal újra körülhordozva a szemit (*ha odanéz az ember, nem árthatnak*).

És hozzátette:

Anó manó

küss banyó

té vagy

még csak

néküm

jó!

Aj! ej! vaja-vej!

három lábon

szalad a

fej!

Szél fújt kint és szellő szaladt be a nyitott ablakon, meglebegtetve a függönyöket, friss levegőt hozott, és biztatóan kélelt kint az alkonyatban a koratavaszi ég.

Nagyanyám csodálkozva hallgatta Jusztinát, akit eddig csak – bár igen jó érzékű, de – józan bábaasszonynak ismert (akiben megbízott még a finnyásan igényes Weisz doktor is).

Arról beszélt Jusztinának, hogy bár összeszedte egy kicsit magát a gyerek, de ő mégis aggódik, mert más mint az eddigi három; hát miben? miben is?, mohón és sokat eszik, és utána is morc és elégedetlen; máskor: nem eszik semmit, szinte koplal egy-két-három napot – mégis szemlátomást gömbölyödik; heteken át végigüvölti az *éjszakákat*, nappal meg, ha nem alszik is, csak *figyel* és csöndes...

Jusztina csöndesen bólogatott és két kezébe vette nagyanyám jobb kezét:

– Talám, talám... váltott gyerek... – mondta csöndesen, és a fejét ingatta.

– Váltott?

Nagyanyám anyja lépett a szobába, Szegedről érkezett, már Jusztina szavait is hallotta.

– Wechselbalg – mondta kedvesen, imádott rosszat mondani –, szervusz édesem, szervusz fiam.

A tündérek, a manók, a koboldok népe – az *Elfek* – néha elviszik az ép, az egészséges embergyereket (különösen, ha ablak közelébe van), és a magukét csempézik a helyére. Ez a *váltott gyerek*, avagy a *Wechselbalg* (a cserélt fattyú) németesen.

Nagyanyámnak megkavarodott a gyomra, megsédült, és egy pillanatra – míg elsötétült, majd kék-lilás színben játszott körülötte a világ – úgy érezte, hogy rosszul lesz.

De aztán ezt kérdezte:

– És akkor? Mit lehet tenni?

Jusztina felmérte, hogy az öreg tekintetes asszony – Hermin mama – előtt beszélhet, és rákezdte:

– Én nem hiszem, hogy a tekintetes asszony próbálkozna...

– Mivel?

– Tüzes lapátra és kemencébe vetni; vagyis csak úgy tesz az ember...

– Miii?

Hermin mama leült.

– Korbácsolni, éheztetni... Magam is így hallottam... és akkor visszalopi a *grüne Frau!*

– De mama! Maga ezt elhiszi?

– Hja!, a régiek többet tudták, jobbat tudták... Das alte Wissen... fesszőfel kell ütögetni, igen, béáztatott pirosas nyírfá fessző...

Jusztina bólogat...

– Aztán ki az útfégre... keresztbe-útra... ott fetni árokba... hagyni feküdni! Aki akarja, fizsi!

– És?

– Te találni helyén rendes gyerek! aki volt tied!

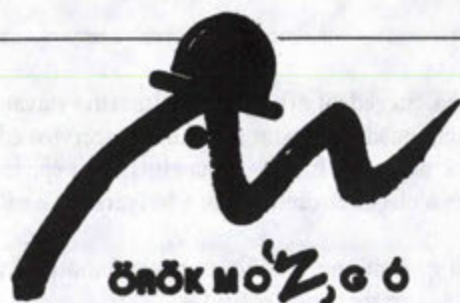
– Tüzes vassal is szokták döfködni – tette hozzá Jusztina. – De én nem hiszem, hogy a tekintetes asszony...

N_{em}.

Nagyanyám tényleg nem döfkölte Bözsit. Soványka maradt a gyerek és kicsi.

De szívósnak mutatkozott.

Meghalt Ilona néneje, majd – néhány év múlva – Józsi bátyja. Ő átvészelte a kórokat, és makacs, akaratos – de álmodozó – gyerekként mind nagyobbra növekedett (de a családban mindig is, felnőtt korában is, a legkisebb volt; később született testvérei – szám szerint hét – hamarosan mind „*lenőttek*”).

ÖRÖKMOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET BUDAPESTI FILMMÚZEUMA

::1991 FEBRUÁR::

LUIS BUÑUEL ÉLETMŰ SOROZAT II. RÉSZ

A második részben a mester valamennyi 1960 után készült és világhíressé lett filmjét vetítjük. Magyarországi ősbemutató lesz a *Tejút* című, 1969-ben készült alkotás.

TRANSZCENDENTÁLIS STÍLUS A FILMMŰVÉSZETBEN

1. ROBERT BRESSON.

A sorozatot Paul Schrader hasonló című könyve inspirálta.

Az első részben Robert Bresson igen ritkán látható filmjeit vetítjük, köztük a *Lancelot du lac* című, Magyarországon még nem vetített alkotását.

A MAGYAR KÍSÉRLETI FILM TÖRTÉNETE II. RÉSZ

Ez a rész az experimentalista magatartás újjászületését vizsgálja; film és tény, narráció és hitelesség, montázs és fikció fogalmainak átértelmezését.

SZERGEJ PARADZSANOV (1924—1990)

A nemrég elhunyt művészre emlékezünk filmjeinek vetítésével.

A HÓNAP FILMJEI

Wim Wenders: *Berlin fölött az ég*

Jerzy Skolimowski: *Fel a kezekkel!*

A részletes programot tartalmazó műsorfüzet és a jegyvásárlásra jogosító tagsági igazolvány kapható a vetítések színhelyén, a Mátra moziban.

(Budapest, VII. Erzsébet körút 39.)

Hogyan lettem alapítvány?

SOROS GYÖRGY

Saját tevékenységem rövid ismertetésével kell kezdenem. Nem kezeskedem minden részlet történelmi hitelességéért, különösen az időpontokért nem, mert szándékosan nem készítettem feljegyzéseket, nem őriztem meg dokumentumokat. Sokkal jobban érdekelt maga a dolog, amit csináltam, mint önmagam megfigyelése.

Körülbelül tíz évvel ezelőtt kezdtem el dolgozni a zárt társadalmak megnyitására. Egy nemzetközi befektetési alap sikeres menedzser voltam, és több pénzt kerestem, mint amennyire szükségem volt. Elkezdtem azon gondolkodni, hogy mit csináljak a pénzzel. Ekkor merült fel bennem egy alapítvány létrehozásának ötlete. Megrögzött egoista voltam, de büszkeségemben túlságosan szűkös mozgástérnek éreztem, ha csak saját érdekeim érvényesítésén fáradozom. Megvallom, gyerekkorom óta meglehetősen erős messianisztikus vágyakat dédelgettem, és mindig úgy éreztem, vissza kell fognom magamat, különben bajba keveredem. Amikor azonban felnőttem, szerettem volna megvalósítani vágyaimat, már amennyire ez lehetséges volt.

Nehéz volt támogatásra méltó ügyet találni. Nem tartoztam semmilyen közösséghez. Magyarországon születtem, zsidó családban. A náci üldözést álneveken vészeltem át. 1947-ben Angliában, majd 1956-ban az Egyesült Államokban telepedtem le. Magyarországot elhagytam, de soha nem lettem igazán amerikai, zsidóságom pedig nem nyilvánult meg törzsi lojalitásban, ami arra vezetett volna, hogy Izraelt támogassam. Éppen ellenkezőleg: büszkén viseltem, hogy kisebbséghez tartozom, hogy kívülálló vagyok, aki képes egy másik nézőpontból szemlélni a dolgokat. Csak a kritikus gondolkodás képessége és egy adott nézőpont fölé emelkedés kárpótolhatott azokért a veszélyekért és megaláztatásokért, amelyek magyar zsidó voltom miatt értek. Rájöttem, hogy szenvedélyesen foglalkoztat a nyitott társadalom eszméje, amelyben a magamfajta emberek szabadon élhetnek. Ennek szellemében alapítványomat Nyitott Társadalom Alapítványnak neveztem el, céljául pedig a nyitott társadalmak életképessé tételét és a zárt társadalmak megnyitását tűztem ki.

A jótékonyági tevékenységgel szemben alapos fenntartásokkal viseltem. Volt egy meghatározó élményem még Londonból. Szegény diák voltam, és anyagi támogatásért folyamodtam a Zsidó Közjótékonyági Bizottsághoz. Elutasítottak, mondván, hogy diákokat nem támogatnak, csak olyan fiatalokat, akiknek van valamilyen szakmájuk. Egyik

téli vizsgaidőszakban hordárként dolgoztam a vasútnál, és eltörtem a lábam. Na, gondoltam, itt az alkalom, hogy ki-sajtoljak egy kis pénzt azokból a csirkefogókból. Ismét elmentem a bizottságba, és hazudtam egyet. Azt mondtam, hogy feketén dolgoztam, amikor eltörtem a lábam, így nem jár nekem állami segély. Ezúttal nem utasíthattak el, de rendesen megizzasztottak: minden héten három emeletet kellett megmásznom mankóval, hogy felvegyem a pénzt. Ugyanebben az időben egyik barátom is kapott tőlük segélyt, aki szintén kijátszotta őket. Ő szerzett ugyan szakmát, de folyton kirúgatta magát a munkahelyeiről. Egyszer csak felhagytak a segélyezéssel, mire küldtem a bizottság elnökének egy szívbe markoló levelet. Nem fogok éhezni, írtam, de nagyon rosszul esik, hogy egy zsidó képes így bánni egy bajba került társával. Az elnök válaszolt: felajánlotta, hogy minden héten elküldik nekem a pénzt, be sem kell mennem érte. Kegyesen elfogadtam, és jóval azután, hogy a lábamról levették a gipszet, majd autóstoppal elmentem Dél-Franciaországba, tájékoztattam őket, hogy a továbbiakban nem tartok igényt a támogatásra.

Sokat tanultam ebből az esetből, és nagy hasznomra vált, amikor már nekem is volt alapítványom. Megtanultam, hogy a kérelmező dolga a pénz megszerzése, az alapítvány dolga pedig, hogy védje magát. A Zsidó Közjótékonyági Bizottság tüzetesen átvizsgálta ugyan a helyzetemet, mégsem jött rá, hogy állami segélyt is kapok. Ezért írhattam az elnöknek akkora erkölcsi felháborodással, pedig én csaltam. Arra is rájöttem, hogy a jótékonyág, mint minden emberi tevékenység, szándékolatlan következményekkel is járhat. A jótékonyág paradoxonja, hogy a kedvezményezett, akár a barátomat is, a jótékonyág személytelen tárgyává változtatja. Ezeket a nehézségeket kétféleképpen lehet leküzdeni. Vagy nagyon bürokratikusnak kell működni, mint például a Ford Alapítvány, vagy teljesen láthatatlannak kell maradni, és nyílt pályázatok nélkül, névtelenül adakozni. Én az utóbbit választottam.

Első jelentős próbálkozásom Dél-Afrikában volt, 1979-ben. A fokvárosi egyetemem a nyitott társadalom eszméje mellett elkötelezett intézménynek tartottam, ezért ösztöndíjakat alapítottam fekete diákoknak, méghozzá elég sokat, hogy hatással lehessenek az egész egyetemre. A program nem igazán vált be, az egyetem ugyanis korántsem volt olyan nyitott szellemű, mint ahogyan hangoztatta, és felajánlásaimat olyanok is megkapták, akiket már felvettek, és csak részben költötték a hallgatói helyek bővítésére. Ártani azonban semmiképpen nem ártott.

A Helsinki Watch és az Americas Watch tagjaként és támogatójaként mérsékelten aktív szerepet vállaltam az

Az írás az *Opening the Soviet System* (Weidenfeld and Nicolson, London, 1990, 163 lap) című könyv első fejezetének (*Personal Involvement*) a készülő magyar kiadás számára javított változata. A 40–41. oldalon olvasható levelet a szerző szíves hozzájárulásával kéziratból közöljük.

emberi jogok védelmezésében. Nyitott Társadalom Alapítványom egyesült államokbeli ösztöndíjakat juttatott kelet-európai ellenzéki értelmiségieknek, és ez a program adta az ötletet egy magyarországi alapítvány létrehozásához. A jelöltek kiválasztása egyre nagyobb gondot jelentett, ugyanis csak szóban tájékozódhattunk, és ez nem volt a legkorrektebb megoldás. Arra gondoltam, hogy nagyon hasznos lenne, ha felállítanánk egy bírálóbizottságot, és nyílt versenyt hirdetnénk. Felkerestem a washingtoni magyar nagykövetet, aki tájékoztatta a kormányt, és legnagyobb meglepetésemre pozitív választ kaptam.

Amikor Magyarországra utaztam, hogy elkezdjük a tárgyalásokat, volt egy titkos fegyver a tarsolyomban: a Nyitott Társadalom ösztöndíjasai készséggel és örömmel álltak a rendelkezésemre. A kormány részéről Barta Ferenc (a Magyar Nemzeti Bank akkori elnöke) volt a tárgyaló partnerem, aki nagy gondot fordított a külföldi gazdasági kapcsolatokra, és engem külföldön élő magyar üzletembernek tekintett, akinek a kedvében akart járni. Ő vitt el a Magyar Tudományos Akadémiára; megállapodást kötöttünk az Akadémia és az újonnan létrehozott New York-i Soros Alapítvány között (a Nyitott Társadalom névvel kapcsolatban kifogásaik voltak). Létrehoztunk egy közös bizottságot, amelynek egy akadémiai tisztségviselő és én voltunk a társelnökei, tagjai pedig független gondolkodású magyar értelmiségiek, akiket mindkét fél elfogadott. Mindkét fél vétőjogot kapott a bizottság döntéseivel kapcsolatban. Megállapodtunk egy független bizottsági titkár kijelöléséről is, aki az Akadémia égisze alatt tevékenykedett volna.

A megállapodás aláírása előtt és után is volt néhány nagyon nehéz tárgyalásunk. A hivatalos fél úgy gondolta, hogy egy jóindulatú, külföldön élő magyarral van dolga, a mesebeli amerikai nagybácsival, akinek csak a kedvében kell járni és aztán ki lehet használni. A független bizottsági titkár szerepével kapcsolatban csaptak össze a leghevesebb indulatok. A hivatalos fél elképzelése az volt, hogy a bizottság meghozná a döntéseit, a bizottsági titkár pedig továbbítaná ezeket a megfelelő végrehajtó szerveknek. A megfelelő szervek természetesen a belbiztonsági rendszer szerves részét képezték. Pattanásig feszült a helyzet. Elmentem Aczél Györgyhez, Magyarország nem hivatalos kulturális vezetője, Kádár János közeli bizalmasához. „Ezt nem tudom elfogadni, veszem a kalapom” – mondtam neki. „Remélem, nem bántódt meg” – felelte ő. Bizony, nagyon csalódott vagyok, mondtam, hiszen oly sok időt áldoztam a tárgyalásokra. Már az ajtónál álltunk, amikor megkérdezte: „Tulajdonképpen mire lenne szükség, hogy működjön az alapítvány?” „Egy független bizottsági titkára.” „Meglátom, mit tehetek.” Kompromisszumot kötöttünk: a bizottságnak lehet egy független titkára, de az Akadémiát is képviselnie kell valakinek, és a közleményeket mindkettejüknek alá kell írniuk.

„Nehéz dolga lesz, hogy egyszerre két gazdát kell szolgálnia”, mondtam, amikor elbeszélgettem az Akadémia jelöltjével. „Csak kettőt?” – kérdezte, amiből én azt szűrtem le – mint később kiderült, rosszul –, hogy a belügyi szerveknek is be kell számolnia. Később jó munkakapcsolat alakult ki közöttünk. A titkárság egyik tagja, akit én választottam, korábban elvesztette az állását politikai tevékenysége miatt. A hivatalos fél tiltakozott az alkalmazása ellen, azzal, hogy „kifogásolható a jelleme”. Választottam ideiglenesen mégis maradhatott, egy évvel később pedig ő lett a bizottság titkára, és azóta is egyenrangú félként dolgozik együtt az Akadémia képviselőjével.

Az Alapítvány számos támogatási lehetőséget hirdetett meg, többek között független és újszerű tevékenységekkel lehetett pályázni. A legkülönbözőbbeket támogattuk, amennyiben azok nem tartoztak állami ellenőrzés alá: amatőr színházakat, környezetvédelmi munkaterveket, történelmi restaurálásokat, családtérapiát, egyesületeket, nyári egyetemeket és rengeteg más. Megpróbáltuk megtalálni a módját, hogy dollárjainkat miként válthatnánk forintra. Egyik legsikeresebb programunk talán az volt, amelynek keretében forintért fénymásolókhöz juttattuk a könyvtárakat és az oktatási intézményeket. A forintot aztán belföldi támogatásokra fordítottuk. Belföldi ösztöndíjakat hirdettünk íróknak és társadalomkutatóknak, külföldi utazásokra azonban nem adhattunk támogatást, az ugyanis a belügy szigorú ellenőrzése alatt működő hivatalos ösztöndíjtanács monopóliuma volt. A Nyitott Társadalom Alapítvány ösztöndíjprogramja azonban továbbra is működött, és ebből nem csináltam titkot. A Soros Alapítvány évkönyvében ugyanakkor elmondtam: nem rajtunk múlik, hogy nem adhatunk külföldi ösztöndíjakat. A hivatalos ösztöndíjak fölött rendelkező Művelődési Minisztérium végül beadta a derekát. Megállapodtunk, hogy a kérelmeket mindkét helyre be kell nyújtani, és hogy független ösztöndíjbizottságunk döntéseit a hivatalos tanács automatikusan jóvá fogja hagyni.

Kifejezetten jól tett, hogy a párt agit.-prop. osztálya megtiltotta, hogy reklámozzuk az Alapítvány tevékenységét. Az újságokban hirdethettünk és megjelentethettünk egy évkönyvet, de ennyi volt az egész. A nyilvánosság így csak fokozatosan szerezhetett tudomást rólunk, valamelyik általunk támogatott tevékenység kapcsán. Gyakorlatilag minden spontán és független kezdeményezést támogattunk. A Soros Alapítvány neve a legváratlanabb helyeken bukant fel. Kezdték legendássá válni, pontosan azért, mert olyan kevés nyilvánosságot kapott. A politikailag elkötelezettek számára a civil társadalom kialakulásának eszközeit, a nagyközönség számára menneji mannákat jelentett.

Ugyeltünk arra, hogy a kormány által is helyeselt programok túlsúlyban legyenek azokkal szemben, amelyeket gyanakodva figyeltek az ideológiáért felelős szervek. A hivatalos szervek magatartása nem volt egységes. A gazdasági ügyekkel foglalkozók általában mellettünk voltak a kulturális ügyekkel foglalkozók többnyire ellenül. Ritkán ütköztünk igazán komoly akadályokba, de ha előfordult, az csak ösztönzőleg hatott. Felemelő érzés a jóért küzdeni, a rosszal hadakozni pedig izgalmas.

Az egyik konfliktusunk 1987 őszén volt. Nem kisebb személyiséget haragítottunk magunkra, mint Kádár pártfőtitkárt. A hetilapban, amely vállalta, hogy rendszeresen közli döntéseinket, felfedezett egy történelmi tanulmányt, ami kedvezőtlen színben tüntethette fel szerepét. A hetilapnak megtiltották, hogy közzétegye döntéseinket, a Művelődési Minisztérium pedig egy körlevélben minden oktatási intézménynek előírta, hogy csak a minisztériummal való egyeztetés után fordulhat az Alapítványhoz. Mindkét eljárás ellen tiltakoztam, és amikor nem kaptam kielégítő választ, kijelentettem, hogy amíg az ügy nem rendeződik, nem látogatok Magyarországra, és az Alapítvány nem nyújt újabb támogatásokat. Ekkor jött az 1987 októberi tőzskrach, és a Magyar Rádió egyik riportere egy telefoninterjúban megkérdezte, hogy azért szüntetem-e meg az Alapítvány tevékenységét, mert tönkrementem. Elmagyaráztam

neki, hogy miért nem megyek Magyarországra. Félreértésről van szó, mondtam, ami nyilván hamarosan tisztázódik. Az interjú elhangzott a rádióban, és az érintettek eléggé kényelmetlenül érezték magukat. Én kerültem előnybe, és rövidesen Magyarországra utaztam, de miközben a miniszterelnök fogadott, a párt propagandafőnöke, Berecz János megtiltotta, hogy interjút készítsenek velem. A tilalom mindössze egy hétig volt érvényben, a moszkvai televízió ugyanis beszámolt róla, hogy Gromiko elnök fogadott a Kremlben, és a kommunista etikettnek megfelelően ezt a magyar tévé is sugározta. Ezen jól szórakoztam.

Ahogy telt az idő, egyre nagyobb figyelmet fordítottunk a számunkra legfontosabb ügyekre. Számos egyetemi szak-kollégiumot (a hallgatók által összeállított tananyag alapján működő önálló tanszéki műhelyt) segítettünk. Ezekből nőtt ki a Fiala Demokraták Szövetsége.

Nem az én feladatom, hogy értékeljem az Alapítvány társadalmi és politikai jelentőségét, én csupán szubjektív értékeléssel szolgálhatok. Az Alapítvány legmerészebb elképzeléseimet is felülmúlta. Hatékonyan, olajozottan és elevenen működik. A kezdeti időszak után alig kellett foglalkoznom vele, ment minden a maga útján. Öröm volt úgy dönteni, hogy tudtam: elképzeléseink valóra fognak válni. Még nagyobb öröm volt, hogy egészen meglepő helyeken is az Alapítvány tevékenységébe botlottam. Egyszer, amikor Budapestről Moszkvába repültem, egy rendkívül művelt cigány férfi ült mellettem. Néprajzkutató volt, cigány táncokat gyűjtött. Amikor bemutatkoztam, elmondta, hogy Soros-ösztöndíjjal utazik. Moszkvában a repülőtéren találkoztam tizennyolc magyar közgazdással, akik Kínába tartottak egy tanulmányútra, szintén alapítványom támogatásával. Felejthetetlen nap volt.

A magyarországi Soros Alapítvány sikerén felbuzdulva és a kínai reformmozgalom ismeretében 1986 tavaszán tapogatózni kezdtem, hogy Kínában vajon létrehozhatnék-e egy hasonló alapítványt. Röviddel azelőtt, hogy hazalátogatott Kínába, találkoztam Liang Henggel, *A forradalom fia* szerzőjével. Jó kapcsolatai voltak a reform híveivel, és ennek eredményeképpen magyarországi alapítványom meghívott tizennyolc kínai közgazdást, hogy tanulmányozza a reformfolyamatot Magyarországon és Jugoszláviában. A látogatás nagyon sikeres volt, mert a találkozókat nem hivatalos csatornákon keresztül szerveztük, így a kínai közgazdászok rendkívül értékes tapasztalatokat szereztek. Találkoztam velük Magyarországon, és Csen Ji-cinek, a Gazdasági Reform Intézet vezetőjének elmondtam az alapítvány tervét. Ezt követően elutaztam Kínába Liang Henggel, aki a személyes képviselőm lett, és a magyar minta alapján létrehoztunk egy alapítványt, amelyben Csen Ji-ci intézete volt a partnerem. Bao Tung, Csao Ce-jang pártfőtítkárra első titkára a bürokrácia útvesztőit megkerülve azon nyomban jóváhagyta az alapítványt.

Később ő is és az alapítvány is bajba került, politikai ellenfelei ugyanis az alapítványra hivatkozva támadták őt. A gondosan összeállított vádiratban azt állították, hogy én CIA-ügynök és kommunistaellenes összeesküvő vagyok. Bao Tung visszavágott, és bőse-

ges információt tárt elébük másik alapítványomról, hogy bizonyítsa jóhiszeműségemet. Ez nem volt nehéz, hiszen szándékaimat soha nem rejtettem véka alá, és 1987-re már Moszkvában is volt egy alapítványom. Maga Gromiko adta rá az áldását a hivatalos kremlbeli fogadással. Kínában ennek ellenére valami magas szintű párttestület úgy határozott, hogy az alapítványt meg kell szüntetni és a pénzt vissza kell adni. A döntés visszavonásához Csao Ce-jang személyes közbenjárására volt szükség. Úgy oldotta meg a dolgot, hogy Csen Ji-ci leköszönt a társelnöki tisztségről, és a Nemzetközi Kulturális Csereprogramok Központja lett az ottani partnerünk, amelynek elnöke, mint kiderült, a biztonsági szervek egyik magas rangú tisztviselője volt.

Ezekről a színpalak mögötti manőverekről vajmi keveset tudtam ugyan, de az alapítvány működésével elégedetlen voltam. Szegény Csen Ji-cit bajba kevertem azzal, hogy túl sok pénzt tartottam fenn az ő intézetének, és igencsak naiv voltam, amikor örültem a lemondásának. Az alapítvány az új felállásban sem működött jobban.

Megdöbentem, amikor megtekintettem egyik létesítményünket: egy mozgó könyvtár, amelyet az úttörők működtettek. Ünnepléses esemény volt – egyenruhás gyerekek, szigorú nevelők, semmitmondó beszédek; a gyerekek élőképet alkotva mutatták be a könyvtár működését. Az egészben az volt a legszörnyűbb, hogy az alapítvány títkárának könnybe lábadt a szeme a gyönyörűségtől.

Ellenséges megjegyzések kezdtek eljutni hozzám olyanoktól, akik valamilyen módon kapcsolatban álltak az alapítvánnyal. Végül az egyik kínai, aki támogatást kapott tőlünk, elmondta, hogy az alapítványt a biztonsági szervek működtetik. Kevéssel ezután Csao Ce-jangot eltávolították a hatalomból, és én ezt használtam indokul, hogy felfüggeszsem tevékenységünket Kínában.

A Tienanmen téri leszámolás után az alapítvány kiemelt helyen szerepelt a Csao Ce-jang és Bao Tung elleni vádakban. A Csao elleni bűnlajstromnak három pontja volt. Az első a „burzsoá elhajlás”, mert túl szelíden bánt a diákokkal; a következő, hogy államtitkot árult el, amikor Gorbacsovnak elmondta, hogy még mindig Teng Hsziao-ping a legfőbb hatalom; végül pedig hazaárulás, mert hozzájárult az alapítvány működéséhez. A hazaárulás mindig a legsúlyosabb vád. Amikor ezt megtudtam a külföldre menekült Csen Ji-citől*, írtam egy levelet Teng Hsziao Pingnek, amelyben közöltem vele, hogy tisztázni kívánom magam, és hajlandó vagyok elutazni Kínába vagy a rendelkezésére bocsátani minden információt, amire szüksége van. Levelem megjelent a nagy példányszámú *Pártdokumentumok híreibe*, amely egyúttal azt is közölte, hogy a vádat ejtették. Viszonylag megnyugtató módon zárult hát ez a rendkívül kellemetlen eset.

Később rájöttem, hogy tévedés volt a kínai alapítvány létrehozása. Túl korainak bizonyult, Kínában ugyanis még nem létezett egy független vagy másként gondolkodó értelmiségi réteg. Az emberek, akikre alapoztam, egy pártfrakcióhoz tartoztak. Velem nem lehettek teljesen nyitlak és őszinték, mert a frakció iránti kötelezettségeik megkötötték a kezüket. Az alapítvány nem válhatott a civil társadalom (azaz az államtól és a párttól független társadalom) intézményévé, mert ilyen társadalom egyszerűen nem léte-

* **Csen Ji-ci beszámolt az alapítvány történetéről** egy interjúban, amit Lu Keng készített vele 1989. október 1-jén Párizsban: *Csen Ji-ci Csao Ce-jang megbuktatásának tervéről – a Soros-ügy teljes története*. Pai Hszing. No. 203. 1989. november 1.

1989. augusztus 2.

Teng Hsziao-pingnek,
Kína Központi Katonai Bizottsága Elnökének
Csiang Cö-minnek,
a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága Első Titkárának
Li Pengnek,
a Kínai Népköztársaság Miniszterelnökének

Uraim,

az Alapítvány Kína Reformjáért és Megnyitásáért (a „Kína Alapítvány”) alapítójaként és társelnökéként fordulok Önökhöz, hogy kifejezzem aggodalmamat azzal kapcsolatban, hogy a Kína Alapítvány munkájában részt vevő több személyt letartóztattak és ellenforradalmi vagy más felforgató tevékenységgel vádolják őket. Tudomásomra jutott, hogy a Kína Alapítvánnyal való kapcsolatok szolgálnak a vádak alapjául.

Levelem célja, hogy információt nyújtsak a Kína Alapítványról és magamról, az alapítóról és anyagi támogatóról, és biztosítsam Önöket: az Alapítvány nyíltan működött, semmilyen módon nem folytatott és nem támogatott felforgató tevékenységet. Minden tevékenysége jóhiszemű volt, és az a szándék vezérelte, hogy segítsen a kínai kormánynak és a kínai népnek. Közölni kívánom továbbá, hogy készséggel bocsátok rendelkezésükre minden, a Kína Alapítvánnyal, tevékenységével és velem kapcsolatos információt. Esetleges kérdéseiket megválaszolandó kész vagyok találkozni a kínai kormány képviselőivel az Egyesült Államokban, vagy e célból Kínába utazni. Remélem, a rendelkezésükre bocsátott információ nyilvánvalóvá teszi, hogy a Kína Alapítvány a kínai kormány és a nép érdekeit szolgálta, ezért a munkatársait ért vádak alaptalanok.

A KÍNA ALAPÍTVÁNY CÉLJA

A Kína Alapítványt azért hoztam létre, mert úgy tudtam, a kínai kormány elkötelezte magát a gazdasági reformok mellett, és kapcsolatokat kíván kiépíteni nyugati vállalatokkal, egyetemekkel és kulturális intézményekkel. Néhány évvel ezelőtt, amikor a magyar kormány hasonló szándékokról tett tanúbizonyságot, a kormánnyal együttműködve kezdeményeztem a magyarországi Soros Alapítvány létrehozását. Azóta hasonló alapítványokat tettem Lengyelországban és a Szovjetunióban, és mindenütt ugyanúgy: a kormánnyal folytatott megbeszélések eredményeként a kormány által javasolt belföldi intézménnyel közösen hoztuk létre az alapítványt. Alapítványaim működését tanács vagy bizottság irányítja. Az alapítvány célját és tevékenységét az adott országban nyilvánosan közzétettük.

Szándékom minden esetben a kormány segítése volt a gazdasági reform és a kritikus gondolkodás terjesztésében. Gazdasági szakember vagyok, és könyvet írtam a gazdasági siker és a kritikus gondolkodás összefüggéseiről. A gazdasági ügyekben való jártasságom révén nagy haszonra tettem szert, és ennek egy részét kamatoztatni kívántam olyan országok gazdasági előrehaladásának segítésében, amelyek megsínyltek a dogmatikus gondolkodás káros következményeit. Magyarországon kezdtem, mert magyar származású vagyok, és szülőhazámat feltétlenül segíteni kívántam. Abban a hitben, hogy a magyarországi alapítvány hasznos szolgálatot tesz, elhatároztam, hogy sikerét megismélem más országokban is, amelyek szintén a gazdasági reform és a nyitottság megvalósításán fáradoznak.

A KÍNA ALAPÍTVÁNY MŰKÖDÉSE

Mint a Kína Alapítvány első évkönyvében megfogalmaztuk: „A Kína Alapítvány általános célja a gazdasági reform és a nyitottság elősegítését szolgáló tevékenységek támogatása Kína szocialista rendszerében. A Kína Alapítvány nyílt pályázati rendszerben támogat intézményeket és egyéneket.”

zett. Sokkal helyesebben tettem volna, ha közvetlenül Csen Ji-ci intézetét támogatom, az inkább megérdemelte volna.

Az 1989-es felkelés után megváltozott a helyzet. A Tienanmen téri megszárlás előtt ha valaki változtatni akart a társadalmon, a párton belül kellett működni. A másként gondolkodó, független értelmiség mozgásterét nagyon szűk volt, mert a társadalom engedelmesen szolgálta a pártot, és elhatárolta magát azoktól, akik a párt nemtetszését váltották ki. A megszárlás után azonban a párt elvesztette az emberek bizalmát, a társadalom most már támogatja azokat, akiket kizár a párt vagy elvesztik az állásukat. Így kezd kialakulni a független, másként gondolkodó értelmiség.

Ebből a szempontból az 1989-es kínai forradalom az 1956-os magyarországi forradalom megfelelője. Remélem, Kínában nem kell majd olyan sokáig várni, mint Magyar-

országon, hogy a forradalom meghozza gyümölcsét. Magyarország annak idején bezárult a külvilág előtt, Kína viszont nyitott maradt. Amikor az országban rengeteg a telefax meg a külföldi, a gondolatok merev korlátait többé nem lehet visszaállítani. Kína nem mondhat le a külföldi befektetőkről és a külkereskedelemtől, nem térhet hát vissza a zárt társadalomhoz. A keményvonalasok már nem húzhatják soká.

Kína után nem sokkal Lengyelországban is létrehoztam egy alapítványt. A Nyitott Társadalom Alapítvány segítségével már működött egy sikeres lengyel ösztöndíj program az oxfordi egyetemen dr. Zbigniew Pelczyński irányításával, és más lengyel ügyeket is támogatottam. Pelczyński, aki rendszeresen járt Magyaror-

Az Alapítvány tevékenységét egy bizottság irányította Kínában. Az első évben (1986-87) a Kína Alapítvány több mint 200 támogatási kérelemből negyvenet, a másodikban (1987-88) több mint kétezerből 209-et hagyott jóvá. A támogatások teljes listáját közreadtuk a Kína Alapítvány évkönyveiben. Ezt végigolvasva mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy a Kína Alapítvány semmiféle felforgató tevékenységet nem támogatott. Egyértelműen a nyilvánosan közzétett célokat kívánta megvalósítani. A Kína Alapítvány munkatársai mind azzal a meggyőződéssel tevékenykedtek, hogy a kínai nép érdekeit szolgálják, és a kínai kormány által jóváhagyott tevékenységet folytatnak.

MAGAMRÓL

Amint már elmondtam, Magyarországon születtem, és angliai tanulmányaim után az Egyesült Államokban telepedtem le több, mint harminc évvel ezelőtt. Először egy befektetési társaság alkalmazottja voltam, aztán 16 évvel ezelőtt létrehoztam a saját befektetési alapomat. Rendkívül sikeres volt, így meggazdagodtam. Számtalan cikk jelent meg újságokban és folyóiratokban arról, miként szereztem a vagyonomat.

Tudomásomra jutott, hogy pletykák terjedtek el Kínában a CIA-val vagy más amerikai kormányügynökséggel való kapcsolataimról. Ezek a pletykák teljesen alaptalanok. A Kína Alapítvány és a többi alapítványom rendelkezésére bocsátott összegek kizárólag az enyéimé. Anyagi helyzetem könnyen ellenőrizhető és igazolható. Mivel tekintélyes haszonhoz jutottam egy olyan gazdasági rendszerben, amely lehetővé teszi jelentős vagyont szerzését, segíteni kívánok a kínai kormánynak a gazdaság megújításában, hogy az egész ország számára gazdagságot teremthessen.

A kínai kormány bizonyára bőséges információval rendelkezik rólam, amely alátámasztja az frottakat. Amennyiben továbbiakra van szüksége, örömmel küldöm el akár a washingtoni nagykövetségre, akár egyenesen Pekingbe.

KÉSZSÉGGEL VÁLASZOLOK KÉRDÉSEKRE

Készen állok válaszolni minden kérdésre a Kína Alapítvánnyal és velem kapcsolatban, akár írásban, akár képviselőikkel találkozáskor, vagy, ha hasznosnak találják, kész vagyok elutazni Pekingbe, hogy önökkel vagy a megbízottjaikkal találkozjak, és rendelkezésükre bocsássam az anyagokat. Ugyancsak készen állok biztosítani a jogi védelmet mindazoknak, akiket az Alapítvánnyal kapcsolatban bármilyen törvénysértéssel vádolnak. Mindent megteszek, hogy ejtsék az ellenük felhozott vádakat, és hogy bizonyítsam: a Kína Alapítvány semmiféle államellenes cselekedetet nem követett el.

A KÍNA ALAPÍTVÁNY JÖVŐJE

Egyelőre felfüggesztettem a Kína Alapítvány támogatását. Amennyiben a kínai kormány tanúbizonyságot tesz a szándékáról, hogy folytatni kívánja a gazdasági reform és nyitás politikáját, és kezdesdék, hogy a Kína Alapítvány munkatársait nem sújtják semmiféle hátrányos következmények, ismét hozzákezdek az Alapítvány támogatásához. Nagy örömmre szolgálna, ha helyreállna közöttünk a baráti és hasznos kapcsolat.

ÖSSZEGZÉS

Isméitem: a Kína Alapítvány kezdeményezésével és tevékenységének anyagi támogatásával kizárólagos célom az volt, hogy segítséget nyújtsak a kínai kormánynak a gazdasági reform és a nyitás megvalósításában. Továbbra is készséggel és örömmel segítek ebben a folyamatban. A Kína Alapítvány munkatársai ellen felhozott vádak rendkívül elkeserítenek. Nyomatékosan kérem, szüntessék meg az eljárást, hiszen a Kína Alapítvány tevékenységének és céljának, valamint az én céljaimnak félreértésén alapul.

Remélem, mielőbbi válaszukkal enyhítik aggodalmamat és nyugtalanságomat.

Tisztelettel
George Soros

szágon, rávett, hogy tegyek próbát Lengyelországban is.

Vállalta, hogy tárgyal a kormánnyal, nekem pedig megvoltak a kapcsolataim az ellenzéki Szolidaritással. Azt hittem, könnyű lesz, de tévedtem. A lengyel fél ragaszkodott hozzá, hogy az alapítvány teljesen független legyen a kormánnytól, és én ezt tiszteletben tartottam. Az alapítvány létrejött, de nem tudott működni, még irodahelyiséget sem talált. A bizottság egyfolytában ülésezett, de nagyon kevés eredménnyel. Még abban sem sikerült megegyezésre jutni, hogy milyen tevékenységet folytasson az alapítvány. Voltak, akik a tudományos tevékenységet tartották a legfontosabbnak, mások ennél nagyobb szerepet szántak neki. Egyértelmű cél nélkül az alapítvány nem válhatott a civil társadalom kialakításának eszközévé.

Tisztában voltam a problémával, de sem időm, sem energiám nem volt, hogy foglalkozzam vele. Amikor a Szol-

idaritás hatalomra került, megkértem a bizottságot, hogy mondjon le, és egy új csapatra bíztam az alapítványt. Zbigniew Bujak, a Szolidaritás egykori varsói vezetője vette át az irányítást, és az alapítvány végre működni kezdett.

Ritkán látogattam Varsóba és általában csak egy-két napra. Ennek ellenére közeli kapcsolatba kerültem Walesa főtanácsadójával, Bronislaw Geremekkel. Jaruzelski tábornok, az államfő is fogadott, hogy áldását adja az alapítványra. Nagyon érdekes beszélgetésünk volt. Javasoltam neki, hogy üljön le tárgyalni a Szolidaritással. Azt mondta, hogy ő tulajdonképpen bárkivel hajlandó tárgyalni, és már próbálkozott is az egyházon keresztül, de a Szolidaritás vezetői árulók, akik rávették a nyugatiakat, hogy gazdasági szankciókkal sújtsák Lengyelországot, és velük semmi dolga. Elmondtam neki, hogy találkoztam Geremekkel, és ő hajlik a kompromisszumra pontosan

azért, mert a gazdaság olyan rosszul áll és az emberek egyre elégedetlenebbek. Jaruzelski sokkal többet tudott Gerekéről, mint én. „Egy felnőtt ember, aki megtagadja a hitét... Kizárt dolog, hogy meggyőződésből tette – mondta. – Én is változtattam a nézeteimen, de utóljára ifjúkoromban.” Kár, hogy ilyen erős ellenszenvet érez, mondtam neki, ez ugyanis megakadályozhatja, hogy kompromisszumra jussanak. Egy demokráciában 50 százaléknál kisebb szavazati arány is elég lehet a kormányzáshoz, ahol azonban nincs demokrácia, ott az egész lakosság támogatására szükség van. A Szolidaritás nélkül ez pedig elképzelhetetlen. Elmondtam neki, hogy a Szolidaritás óriási kockázatot vállalna a tárgyalásokkal, hiszen a nehézipart mindenféleképpen vissza kell szorítani, ez pedig éppen a Szolidaritás gerincét alkotó munkásokat sújtja elsősorban. Ennek ellenére a Szolidaritás hajlandó tárgyalni, mert az egész ország jövőjét tartja szem előtt. A Szolidaritás politikai kockázatvállalásával kapcsolatos fejtegetésem nagy hatással lehetett a tábournokra, ugyanis, mint később megtudtam, másnap ő is ugyanezt mondta el a politikai bizottság ülésén.

Alapítványom Báthory István, erdélyi fejedelem, később lengyel–litván király nevét kapta. Tolmácsomtól hallottam Báthory egyik híres mondását: „A lengyelekért az ember sokat tehet, de velük az ember nem sokra mehet.” Azt hiszem, az alapítvány megfelelő nevet kapott.

A kommunista rendszerek átalakítására szentelt idő, pénz és energia mennyisége megsokszorozódott, amikor elhatároztam, hogy a Szovjetunióban is létrehozok egy alapítványt. Az ötletet az adta, hogy 1986 decemberében Gorbacsov felhívta Szaharovot Gorkijban, és megkérte őt, hogy „Moszkvában tevékenykedjen tovább.” (Szaharov később elmesélte nekem, hogy a beszélgetést megelőző este a telefonvonalat külön erre a célra létesítették.) A tény, hogy Szaharovot nem külföldre kényszerítették, hanem Moszkvába hívták, számomra azt jelezte, hogy jelentős változás történt a Szovjetunióban.

Ugy terveztem, hogy az alapítványnál Szaharov lesz a személyes megbízottam. 1987 márciusának elején Moszkvába utaztam turistaként. Két ajánlásom volt Franz Allerdinck-től, aki Hollandiában egy alapítványt hozott létre a Kelet és a Nyugat közötti médiakapcsolatok támogatására. Az egyik ajánlás a Novosztij hírügyénység egy befolyásos vezetőjének szólt, a másik egy szabadúszó szovjet újságírónak, Michael Brucknak, aki Armand Hammer embere volt a Szovjetunióban. Tudtam jó néhány máskéntgondolkodó nevét is, akik hajlandók voltak beszélgetni külföldiekkel. A körülmények szinte ugyanolyanok voltak, mint tíz évvel korábban, amikor először jártam a Szovjetunióban. Ahogy beléptem a szállodai szobámba, máris megszólalt a telefon. Michael Bruck hívott. Fogalmam sem volt, honnan tudja, hogy megérkeztem. Kiválóan beszélt angolul, ő tolmácsolt nekem a Novosztijnál. Vendéglátónk, a befolyásos vezető, megemlégtette a Szovjetunió Kulturális Alapítványát, amelynek Raisza Gorbacsova volt az egyik patrónusa. Tetszett, amit mondott, kértem hát egy találkozót. Sok-sok telefon volt az asztalán. Felemelte az egyik kagylót, és azon nyomban elintézt mindent. Georg Mjasznyikov, az alapítvány elnökhelyettese fogadott; egy idősebb, széles és csontos arcú, jóképű és nagyon választékos modorú férfi. Elmondtam neki, hogyan működik Magyarországon az alapítvány, és megmutattam a dokumen-

tumokat. Figyelmesen végighallgatott, és egy óra sem telt bele, már a részletekről tárgyaltunk.

Volt néhány érdekes, nem hivatalos jellegű találkozó is. Az egykori politikai bizottsági tag, Mikojan unokája elvitt a legjobb barátjához, egy kiváló történészhez, aki felhagyott a tudománnyal. Szpekuljantnak nevezte magát, vagyis tulajdonképpen bűnözőnek minősült. Megadta nekem egy barátja, egy fiatal kutató nevét és telefonszámát. Miután felhívtam az intézetben, kérésére egy zsúfolt metróállomáson találkoztunk. Találkoztam neves ellenzékiekkel is – Szaharovval, Grigorjanccal és Lev Tyimofejevvel –, ők azonban meglehetősen kétkedve hallgatták terveimet. Szaharov azt mondta, hogy a pénzem csak a KGB vagyionát gyarapítaná. Személyesen nem kívánt részt venni az alapítványban, de megígérte, hogy javasol majd embereket a bizottságba.

Rövid idő múlva kaptam egy hivatalos meghívót a Szovjetunióba. Mint később megtudtam, a magyaroknál lekádereztek, és kedvező véleményt kaptak. A repülőtéren a Kulturális Alapítvány újonnan kinevezett alelnöke, Vlagyimir Akszjonov fogadott. Ő fiatalabb volt, és jól megértettük egymást. Nagy tisztelője volt egyik barátomnak, Mihajlo D. Meszarovicznak, aki a komplex rendszerek elméletének neves szakértője. Ez hamar összehozott bennünket. Akszjonov az alapítvány lelkes híve lett. „Ha nem jött volna, ki kellett volna találni magát”, mondta. Végigjártam a leendő bizottsági tagokat, de eléggé elkedvetlenedtem, mert úgy éreztem, hogy nem találtam olyan embereket, akik függetlenek ugyan, de a hatóságok számára is elfogadhatóak az alapítvány képviselőiként. Még az is megfordult a fejemben, hogy talán a Szovjetunióban sincs civil társadalom, csak néhány szókimondó ellenzéki, mint például Szaharov.

A fordulat augusztusban történt, amikor egy nagy szovjet delegáció New Yorkon keresztül utazott Chautauquába, egy szovjet–amerikai barátságkonferenciára. Közöttük volt Tatjana Zaslavszkaja, a neves szovjet szociológus, Gorbacsov egyik régi tanácsadója, akivel nagyon szerettem volna találkozni. Meghívtam az egész delegációt vacsorára. Emlékezetes este volt. Szinte mozdulni sem lehetett, mégis mindenki kitűnően érezte magát. Csak a delegáció vezetője, egy úrhajós vette rossz néven, hogy nem ő, hanem Tatjana Zaslavszkaja ült a jobb oldalamon. Megbeszéltük, hogy Chautauquában ismét találkozunk, ahol aztán hosszasan beszélgettünk és csodálatosan jól megértettük egymást. Megállapodtunk a bizottság összetételében, és úgy éreztem, hogy sűn van az ügy. Addigra már megvolt a New York-i iroda leendő vezetője is: Nyina Bouis, egy neves műfordító.

1987. szeptember 22-én végre összeállt a bizottság. Jurij Afanaszjev történész, Grigorij Baklanov, a *Znamja* szerkesztője, Danyiil Granyin és Valentyin Raszputyin frók, Tengiz Buacsidze grúz filológus, Borisz Rauzenbah úrkutató és valóságfilozófus, valamint Tatjana Zaslavszkaja voltak a tagjai. Mjasznyikov és én a két, vétőjoggal rendelkező társelnök, Akszjonov illetve Nyina Bouis pedig a helyetteseink.

A bizottság tagjai csodálatos emberek. A szovjet társadalom vezető személyiségei lettek, állandóan a figyelem középpontjában álltak, agyondolgozták magukat, és némelyikük beteges volt, mégis mindig eljöttek, és hosszú órákat szántak a megbeszéléseinkre. Előfordult, hogy vasárnap gyűltünk össze, mert csak akkor tudták szabaddá tenni magukat. Egymástól távol álló nézeteket képviseltek; Bakla-

nov és Raszputyin például közismert ellenfelek voltak, és kizárólag ezeken a bizottsági üléseken voltak hajlandók egy asztalhoz ülni. A helyzet végül elviselhetetlenné vált, mert Raszputyin csatlakozott egy szélsőséges orosz nacionalista irányzathoz. Megkönnyebbültünk, amikor Gorbacsov jelölte őt az Elnöki Tanácsba, és bizottsági tagságáról le kellett mondania. Eleinte azonban nagyon hasznos volt Raszputyin jelenléte, így ugyanis nem bélyegezhettek bennünket kozmopolitának vagy baloldalinak.

Mjasznyikov kezdetől fogva gondot okozott. Velejég bürokrata volt. Rögtön az elején keményen összecsapunk, amikor elmondta neki, hogy ellenzékiek véleményét akarom kikérni a bizottság összetételével kapcsolatban. „Grigorjanc nem kultúremler”, mondta. Csúnyán összevesztünk, de később az ebédnél már olyan barátságos volt, mintha semmi nem történt volna. Mindig maximálisan udvarias volt, de minden alkalmat kihasználta, hogy akadályozza a munkát; végül aztán rendre beadta a derekát, mert a kudarcunkért nem akarta vállalni a felelősséget.

Megpróbáltam találni valaki mást, aki jobban egyetért az elképzeléseimmel. Elutaztam Leningrádba, hogy felkeressem a Kulturális Alapítvány elnökét, Lihacsov akadémi-kust, egy bámulatosan művelt nyolcvankét éves embert, aki megjárta Sztalin munkatáborait. Sokkal jobb társelnök lett volna, mint Mjasznyikov. Amikor megkértem őt, azonnal telefonált valakinek a Központi Bizottságba. Az illető rövidesen visszahívta, én pedig megkértem Nyinát, hogy fordítson nekem. Lihacsov azonban nem szólt egy szót sem, csak bólogatott. Nyilván a híres Kreml-beszélgetések egyikeként voltam tanúja, amikor a hívott fél a kagylónak csak a hallgatóját használhatja. „Nem tehetünk semmit. Csak Mjasznyikov lehet a társelnök”, mondta Lihacsov, miután letetette a kagylót.

A munka végül mégis beindult. Számítógép-adományokkal szereztünk rubelt, a következőképpen: a Számítógép Intézet vezetőjénél jártam, aki elmondta, hogy egy nagyszabású terv keretében több millió számítógéppel szeretnék ellátni az iskolákat. Rögtön ezután azt is elmondta, hogy engedélye van 100 darab IBM AT importálására, és az engedély mindjárt lejár, de nincs dollárja, hogy kifizesse a gépeket. Felajánlottam neki a szükséges dollárösszeget, ha ad cserébe rubelt. „Mennyiért?”, kérdezte. Gondoltam, próba szerencse. „Öt rubel egy dollárért” – a feketepiaci ár-folyam akkor három az egyhez volt. „Rendben.” Huszon-négy órán belül kész volt az írásos megállapodás. Aztán elutaztam Párizsba, és felhívtam az IBM-et, de nem voltak hajlandók tárgyalni velem, mondván, hogy cégük elve szerint nem foglalkoznak közvetítőkkel. Vettem hát 200 tajvani IBM-klónt Bécsben ugyanannyi pénzért, de bonyodalmaim támadtak az engedéllyel. Ránk, mint amerikai alapítványra, COCOM-engedélyezési előírások vonatkoztak, nem úgy a tajvani gyártóra és a bécsi közvetítőre. Washingtonból nem sikerült engedélyt szerezni, annak ellenére, hogy az AT-k elvileg lekerültek a listáról. Végül felhívtam John Whitehead külügyminiszter-helyettest, és megkaptam az engedélyt is, mellé pedig egy levelet, hogy nem kell engedély. Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy az amerikai bürokrácia még a szovjetnél is rosszabb, ezért megemlíttem, a szovjet félnek csak nagy nehézségek árán sikerült kifizetnie a rubelt. A hatóságok számára elfogadhatatlan volt az öt az egyhez átváltási arány, és egy állami intézet nem támogathat alapítványt. Végül azonban némi magas szintű közbenjárással megkaptuk a pénzünket.

Irodahelyiségeinkért is sokat kellett talpálnunk. Végül egy tizennyolcadik századi kereskedő kastélyában kötöttünk ki, egy meglehetősen lepusztult műemlékben. Az épület a Kulturális Alapítványhoz tartozott, és Mjasznyikov mindent megtett, hogy korlátozzon bennünket a használatában. Szovjet barátaim ravasz tervet fundáltak ki, hogyan rázhatnánk le Mjasznyikovot. Szerencsére túlságosan lusta volt, és nem vette észre, hogy miben mesterkedünk, csak amikor már késő volt. A szovjet törvények adta keretek között létrehozunk egy független alapítványt, a Kulturális Kezdeményezések Szovjet–Amerikai Alapítványát, én és Mjasznyikov az Igazgatóság tagjai lettünk, és nincs beleszólási jogunk a bizottság döntéseibe. A bizottságot átkereszteltük Igazgatótanácsnak, Akszjonov és Nyina Bouis kerültek a helyünkre, mint az Igazgatótanács társelnökei.

Mjasznyikov már nem dolgozik közvetlenül az alapítványnál, de ahol csak teheti, továbbra is megpróbál ártani. Szovjet részről a Béke Alapítvány lett az üzleti partnerünk, amely minden egyes dolláromért öt rubelt ajánlott fel. Ez is kimondhatatlan bonyodalmakhoz vezetett. 1988 májusában kötöttük meg a szerződést, de az első hozzájárulást csak 1989 legutolsó napjaiban kaptuk meg tőlük.

Semmi nem szeghette a kedvünket, nekiláttunk a munkának. Pályázatot hirdettünk, és a kétezer beérkezett pályázatból kihirdettük az első negyven nyertest. Ezek között volt két oral history program, ami a Sztalin-korszakkal foglalkozott; aztán a független társadalmi szervezetek archívuma; egy alternatív várostervező csoport; egy ügyvédi egyesület; egy tolokocsikat gyártó szövetkezet; és számos kutatási terv, ami a kihalóban lévő szibériai nyelvekkel, cigány népdalokkal, a Bajkál-tó ökológiájával foglalkozott.

Az alapítvány hivatalos okiratának megszerzése sem ment könnyen. Addigra már létezett egy másik alapítvány, a tekintélyes háttérrel rendelkező Nemzetközi Alapítvány az Emberiség Fennmaradásáért és Fejlődéséért, amely egyszerűen nem volt hajlandó okirat nélkül működni, és egyszeres kitaró küzdelem után meg is kapta. Követtük példájukat, de még a mi esetünkben is harminchat minisztérium jóváhagyása és több hónapos munka kellett az elkészültéhez. Megérte a várakozást. Olyan lehetőségeket biztosít a számunkra, hogy leginkább a Kelet-Indiai Társasáéhoz hasonlítsam. Mire megkaptuk, 1989 februárjában, már az első évkönyvünk megjelentetése is folyamatban volt.

Rengeteg vesződséggel járt a munkánk. A legapróbb dolog is óriási gondot jelentett. Ennek ellenére nagyon élveztem. Sok egyszerű emberrel találkoztam. Magam sem értem igazán, hogy miért, de nagyon jól megértem az orosz értelmiségieket. Apám átélte az orosz forradalmat, jobbára Szibériában, szökött hadifogolyként, és az ő révén bizonyára belém ivódott valami az orosz lélekből. Nagyon jól tudok kommunikálni velük, bár nem beszélek oroszul. Nyina Bouis személyében csodálatos kísérőre és tolmácsra találtam. Remek humora van, ami emészthetőbbé teszi az én gyakorlatias amerikai felfogásomat. Bizonyos szempontból tartalmasabb emberi kapcsolataim vannak a Szovjetunióban, mint az Egyesült Államokban. Úgy érzem, közös értékeket képviselünk. Gorbacsov elképzeléseiről írt cik-kem, ami a *Znamja* folyóiratban jelent meg, egy csapásra az egyik legnépszerűbb szerzővé avatott a Szovjetunióban, és büszke vagyok erre a címre.

Rengeteg időbe és energiába került, de az alapítvány

megvetette a lábát. Tizennyolcadik századi düledező kastélyunkban még este kilenckor is serény munka folyik. A bizottság titkára, Szergej Csernisov rendszeresen napi tizenhat órát dolgozik. Találtunk néhány nagyon tehetséges új munkatársat is. Nyina Bouis három hónapot töltött Moszkvában, és 1989 végére úgy éreztem, hogy már nem a magyarországi az egyetlen jól működő alapítványom.

Tevékenységünket elkezdtük kiterjeszteni a köztársaságokra is. 1989 végén elutaztam Kijevbe, és nagyon hasznos ismereteket kötöttem. Találkoztam a szellemi élet vezetőivel, akik elmondták az ötleteiket. Többségüket elutasítottam, és meglehetősen rosszul is éreztem magam, hogy annyi mindenre nemet kell mondanom. Beszélgetőpartnereim azonban később elmondták, hogy nekik nagyon tetszett az egész. „Nálunk egy hivatalos személy soha nem mond nemet. Ön tíz perc alatt tízszer is megtette. Kifejezetten üdítő volt.” Este elvittek a Dmitro Pavlicsko ukrán költő hatvanadik születésnapját ünneplő összejövetelre. Több száz ember szorongott egy nagy teremben, verseket és dalokat hallgattak, aztán Pavlicsko válaszolt a kérdésekre. 1848 hangulatát idézte ez az este.

Következő utam Észtországba és Litvániába vezetett. Olyan volt, mint egy hivatalos állami látogatás: magángéppel érkeztem, és a 60 perc c. tévéműsor stábja mindenhová elkísért. Utam nagyon eredményes volt: független irodákat hoztunk létre a két balti köztársaságban. Szverdlovskban, Leningrádban és Irkutszkban is létesítünk irodákat, hogy az orosz köztársaságot se hanyagoljuk el.

Az alapítvány létrehozásán munkálkodva különleges helyzetből figyelhettem a civil társadalom fejlődését a Szovjetunióban. Amikor 1987 márciusában ott jártam, a civil társadalomnak nyomát sem láttam. Ez nem csak az én tapasztalatlanságom miatt volt így: maguk a szovjet értelmiségiek sem tudták, hogy szűk baráti körükön kívül mások hogyan gondolkodnak. A független gondolkodás illegálisan létezett. Ez ma már nem így van. Mindenki tudja, hogy hol állnak a többiek. A nyilvános vitákban kialakultak a szerepek és tisztázódtak a különbségek. Az átalakulás álomszerű.

A gondolat és a valóság között mindig szakadék van, amikor a résztvevők megpróbálják megérteni a helyzetet, amelynek részei. A szakadék azután visszahat a helyzetre, mert a résztvevők nem a tényekre, hanem elképzeléseikre és elvárásaikra alapozzák döntéseiket. A gondolat és a tény közötti eltérés így módon az emberi lét alapvető vonása és a történelem hajtóereje.

A szovjet rendszer ennek az eltérésnek a következetes tagadására épült. A dogma uralkodott mind a gondolat, mind a valóság fölött, és a gondolat nem igazodhatott közvetlenül a valósághoz, csak az uralkodó dogma módosítása révén. Ez megnehezítette a módosításokat, és mind a gondolatot, mind a valóságot rendkívül merevvé tette. Egy újfajta szakadék kialakulását segítette elő: volt egy formális rendszer, amelyben a gondolatot és a valóságot egyaránt a dogma irányította, és volt egy személyes világ, amelyben a dogma és a valóság közötti eltérést el lehetett ismerni. Az emberek két táborra oszlottak: az egyikbe azok tartoztak, akik elfogadták a készen kapott dogmát, a másikba pedig a maguk személyes világát élők. Igen éles választóvonal húzódott a kettő között, és rendszerint azonnal megéreztem, hogy egy igazi személlyel beszélek vagy egy géppel.

A glasnoszty meghirdetésével Gorbacsov szétrombolta a gondolkodás formális világát. A gondolkodás hirtelen felszabadult a dogma alól, és az emberek kifejhették va-

lói nézeteiket. Ez oda vezetett, hogy a gondolkodás és a valóság között újra kialakult a szakadék, sőt, minden eddiginél szélesebb lett, mert miközben a szellemi élet virágzott, az anyagi körülmények romlottak. A két szint között eltérés mutatkozik, és ez adja az események álomyszerűségét. A felszabadult gondolat izgalmat és örömet hozott, míg a valóság szintjén a csalódottság a meghatározó élmény, az ellátás egyre szegényesebb, és egyik csapást a másik követi. A két szintnek egyetlen közös vonása van: a zavarodottság. Senki sem tudhatja egészen biztosan, hogy a rendszer melyik részét toldozzák-foldozzák, és melyik működik még. A bürokraták nem mernek sem nemet, sem igent mondani, ezért szinte minden lehetséges és szinte semmi nem történik. Akár ez is lehet az álom egyik meghatározója.

A Kulturális Kezdeményezések Alapítványa ugyanilyen álomszerű. Tulajdonképpen mindent szabad, de szinte semmit nem lehet megvalósítani. Miután Magyarországon már megtanultunk meghatározott keretek között működni, döbbenet tapasztaltam, hogy a Szovjetunióban gyakorlatilag semmiféle előírás nem korlátozza az alapítvány tevékenységét. Egyszer részt vett az ülésünkön a Központi Bizottság egyik képviselője, aki nagy csodálójá volt Afanaszjevnek, bizottságunk legradikálisabb tagjának, és egyetlen ellenvetést sem tett. Nem hittem volna, hogy ezt valaha megérem, na de akkor már régóta nem jártam Magyarországon.

Volt egy körülbelül kilenc hónapos időszak, amikor olyan sok dolgom volt a Szovjetunióban, hogy elhanyagoltam magyar támaszpontomat. Amikor 1988 őszén újra ellátogattam Magyarországra, azt tapasztaltam, hogy mérföldekkel megelőzte a Szovjetuniót. Politikai pártok kezdtek alakulni, és a kommunista párt egyértelműen széthullóban volt. A hivatalos szervek kedvezően kezelték az alapítványt. A Művelődési Minisztérium felajánlotta, hogy ugyanannyival hozzájárul az Alapítványhoz, amennyivel az én éves felajánlásom meghaladja a 3 millió dollárt. Feltehetőleg így akarták megteremteni saját legitimitásukat. Elfogadtam.

Az alapítvány merőben új helyzetbe került: erkölcsi tökéje már messze meghaladta anyagi hozzájárulásomat. Ez olyan távlatokat nyitott meg előttünk, amelyekre korábban még csak nem is gondolhattunk. Az alapítvány megvalósította eredeti célját. Annak idején arra vállalkozott, hogy megszünteti a dogma monopóliumát azáltal, hogy a kulturális és a társadalmi tevékenységek számára alternatív pénzügyi forrást biztosít. A dogma valóban összeomlott, de más volt ezen fáradozni, és egészen más, amikor az ember szeme láttára az összeomlás valóban megtörtént.

Egyszer kivettek egy követ a nyálmirigyemből. A műtét igen fájdalmas volt, és a követ meg akartam őrizni emlékeimnek. Amikor azonban néhány napon keresztül levegő érte, a korábban kemény és oly kellemetlen kő egyszerűen szétporladt.

Alaposan át kellett gondolni az alapítvány céljait. Hatékonyan működünk a létező intézményeken kívül, de eljött az idő, hogy elkezdjük tökéletesíteni vagy átalakítani magukat az intézményeket. Hogy ebben is hatékonyak tudunk-e lenni, az még kérdéses volt. A kockázatot azonban mindenképpen vállalni kellett, különben mi magunk váltunk volna olyan intézménnyé, amely fölött eljárt az idő.

Intézmények átalakításában volt már némi tapasztala-

tunk. Részt vettünk egy programban, amely a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem tantervét újíttotta meg. Három éven keresztül mintegy hatvan oktatót, a tanestület körülbelül 15 százalékát küldtük külföldre üzleti-kereskedelmi kurzusokra, hogy visszatérésük után aztán az egyetemen hasznosítsák a tanultakat. Ezenkívül a budapesti Nemzetközi Menedzserképző Központ egyik alapítója voltam.

Úgy határoztunk, hogy először a humán tudományokat vesszük kezelésbe, mert azok oktatása még mindig többnyire pártbáncok kezében volt, akiket ideológiai alapon válogattak ki. A feladat sokkal nehezebb, mint a Közgazdaság-tudományi Egyetem esetében, mert ott maga az egyetem kezdeményezett, míg itt jelentős belső ellenállásra kell számítanunk.

Két további célt is megjelöltem: az egyik az üzleti-kereskedelmi oktatás, a másik, ami sokkal közelebb áll a szívemhez, a nyitott társadalom kialakulásának elősegítése a térségben. Arról van szó, hogy szeretnék hozzájárulni a térség országai közötti kapcsolatok bővítéséhez és egymás megértéséhez. A szomszédos országokkal kapcsolatos programok jó ideig szigorú tabunak számítottak, de most már semmi nem akadályozhatja a különböző országokban működő Soros-alapítványok szorosabb együttműködését. 1989 áprilisában került sor az első közös programra: egy szeminárium-sorozatot szerveztünk a dubrovnikai Inter-University Centerben. 1990-ben tovább bővült a részt vevő országok köre. Ez a program a tervezett Közép-európai Egyetem magva.

A prágai szelíd forradalom után a stockholmi Charta '77 Alapítvány, amelyet 1981 óta támogattam, Csehszlovákiában is működésbe jött – teljes fegyverzetben, mint Pallasz Athéné. Frantisek Janouch, az alapító és ügyvezető igazgató Prágába utazott, és egy héttel később, december 13-án ott találkoztam vele. Bizottságokat hoztunk létre Prágában, Brnóban és Pozsonyban, és egymillió dollár bocsátottam a rendelkezésükre. Az újonnan kinevezett pénzügyminiszter, Václav Klaus segítségével 100 ezer dollárt ajánlottunk fel a legközelebbi hivatalos devizaaukción, amit a hivatalos árfolyam majdnem nyolcszorosán váltottak be, és ami még meglepőbb, a feketepiaci közel háromszorosán. Az első támogatásokat egy héten belül kifizették, olyan újonnan alakult ellenzéki szervezeteknek, mint a Polgári Fórum (ma már kormányzó párt), és a Lidové Noviny újság szerkesztőségének. Nagyon büszke voltam erre a teljesítményre, de, fonák módon, éppen azok bírálták az alapítványt, akik segítséget kaptak. Irigykedtek Janouchra, mert ő utalta ki az összegeket. Ezt nevezem én a jótékonyág paradoxonjának.

Karl Schwarzenberg herceggel, a Charta '77 Alapítvány másik támogatójával (ma Havel elnök kabinetfőnöke) meglátogattuk Marian Calfát, az akkori ideiglenes elnököt. Udvariassági látogatásnak szántuk, de megható esemény lett belőle, Calfa ugyanis kiöntötte nekünk a szívét. Azt mondta, hogy az utóbbi három hét nagyon megrendítette a világról alkotott nézeteiben. Korábban nem látta be, hogy pártja mennyire elszakadt a valóságtól. Bizalmas beszélgetést folytatott Jirí Dienstbierrel – korábban politikai fogoly, most külügyminiszter –, és akkor tudta meg, hogy az ellenzékiek gyerekeit rendszerint nem vették fel a csehszlovák egyetemekre. (Dienstbier lányának sikerült eljutnia Svájcba.) Calfa mélyszégyellte magát és azt

mondta, minden erejével azon lesz, hogy Csehszlovákiában kialakuljon a demokrácia. Egyetértettünk, hogy a gépiesen engedelmességek parlamentnek feltétlenül Václav Havelt kell elnöknek választania; a népszavazás kiírása csak késleltetni a dolgokat és bizonytalanságot idézne elő. Ha Havel lenne az elnök, az konszolidálná a szelíd forradalmat. „A párt vezetői sajnos nem értenek egyet velem, de nekem, mint ideiglenes elnöknek, vannak bizonyos előjogaim, és ezt ki fogom használni”, mondta. Őszintének hangzott és nagy hatással volt ránk. Hihetetlen helyzet volt: egy elnyomó apparátus vezetője, aki néhány héttel korábban még megverette a diákokat, önként lemond egy ellenzéki javára.

E sorok írásakor (1990. január 11.) épp Romániába készültem, azután pedig Bulgáriába. Szándékom egy olyan alapítványhálózat kialakítása, amelynek legfontosabb feladata a megértés és az együttműködés elősegítése a térség országai között. Ezek teljesen autonóm alapítványok lennének, maguk határoznák meg, hogy miként kívánnak együttműködni egymással. Ha azonban ezt nem tudják megvalósítani, nem támogatom tovább egyiket sem.

Személyes elkötelezettségem ugyanazt a forradalmi utat járta be, mint maguk az események. Ma már jóval többről van szó, mint csupán az alapítványokról – gazdaságpolitikáról és nemzetközi ügyekről. Egészen a közelmúltig szándékosan tartózkodó voltam – sokkal hatékonyabban tevékenykedtem a háttérből. Az a tény, hogy Magyarországon nem léptem a nyilvánosság elé, és nem adtam interjúkat a nyugati sajtónak, nagyban hozzájárult alapítványom sikeréhez. Az utóbbi néhány évben ez azonban megváltozott. Közéleti személyiség lettem, sőt, szinte államférfiként kezdtem szerepelni. Ez a helyzet némileg visszás volt, hiszen nem képviseltem semmilyen államot, de hamar hozzászórtam. Apám, aki átélte az 1917-es forradalmat, azt mondta, hogy forradalmi időkben minden lehetséges, és ez a tanácsa vezérelt.

A történet 1988 júniusában kezdődött Potsdamban, egy kelet-nyugati biztonsági konferencián. A NATO és a Varsoói Szerződés között létrehozandó nagyszabású biztonsági szerződés és a szovjet tömb államainak nyújtandó széles körű gazdasági segítség tervével álltam elő. Javaslatomat megmosolyogták, ahogyan a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* annak rendje és módja szerint be is számolt erről. Ma már talán az olvasó is elismeri, hogy nem is volt olyan rossz az elképzelés.

A washingtoni szovjet nagykövet, Anatolij Dubinyin azt mondta, hogy ábrándokat kergetek. „Azt mondja meg inkább, hogy mi magunk mit tehetünk.” Ezen elgondolkodtam, és a nyár folyamán kidolgoztam egy koncepciót, amelynek értelmében egy piacorientált nyitott szektor épülne be a központilag tervezett gazdaságba. Dubinyinnak tetszett az elgondolásom, és továbbította Moszkvába. Meghívót kaptam Kamincevtől, a Külgazdasági Kapcsolatok Tanácsa elnökétől, aki a helyetteséhez, Ivan Ivanovhoz irányított. Megállapodtunk: alakítunk egy nemzetközi szakértőcsoporthoz, hogy dolgozza ki a koncepciót. A csapat azonban, amelyet a szovjet fél akart összeállítani, alkalmatlan volt. Mielőtt elutazott Moszkvába, meghívtam Dubinyint reggelire, és elmondtam neki, hogy semmi nem lesz az egészből, ha nem karolják fel magasabb szinten. Egyetértett velem, és meggyőzte Rizskov miniszterelnököt, ren-

delje el, hogy minden fontos hivatal vegyen részt a munkában.

Szakértői csoportunk – Vaszilij Leontyev Nobel-díjas közgazdász, Ed Hewett, a Brookings Institute munkatársa, Phil Hansen a birminghami egyetemről, Tardos Márton magyar közgazdász és jómagam – 1988 novemberében elutazott Moszkvába, és találkozott az igen erős szovjet küldöttséggel, amelynek tagjai ma már magas pozíciókat foglalnak el. Megbeszéléseink tetőpontja egy négyórás találkozó volt Rizskovval a Kremblen. Úgy látszott, hogy kedvező hatást tettünk rá. „Jó útnak tűnik, ha egyszer elhatároztuk, hogy hová is akarunk kilyukadni”, mondta. Megegyeztünk, hogy az elképzelést tovább kell fejleszteni, és hogy hat alcsoportot kell kialakítani, amelyek a koncepció különböző szempontjait tanulmányozzák. A megegyezés mögött azonban konfliktus húzódott meg, Ivanovot ugyanis a földrajzilag meghatározott szabadkereskedelmi övezetek érdekelték, a mi célunk pedig az volt, hogy a nyitott szektor révén az egész gazdaság fokozatosan térjen át a piaci elvekre.

Ed Hewett vállalta a nyugati szakértői csoportok megszervezését, és az első találkozóssorozatot 1989 január végére, Moszkvába tűztük ki. Körülbelül húsz emberünk volt nyugati országokból és ennél valamivel több a Szovjetunióból. Én ragaszkodtam a plenáris tanácskozáshoz, mert nem akartam, hogy az alcsoportok bármilyen elől is kitérjenek, mielőtt az alapelvekben megegyeznénk. Ivanov azonban nagyon rövidre fogta a plenáris tanácskozást. Csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet résztvevőknek csak egy része érdeklődik őszintén és támogatja odaadón az ügyet, mások csupán hivatali kötelességből vesznek részt vagy egészen ellenzik az egész elképzelést.

Valaki a „mieink” közül négyszemközt azt tanácsolta, kérjünk találkozót a Központi Bizottság gazdasági osztályával. Ezt meg is szervezték, és egy kis csoportunkat fogadta Vlagyimir Mozsinn. Elmondtuk az elképzelésünket, továbbá hogy a szovjet hatóságoknak össze kellene hangolniuk a munkát, különben a csoportok csak újra és újra ugyanazzal a területtel foglalkoznának. Válaszul Mozsinn tartott egy körülbelül egyórás „gépszónoklatot”, aztán a beosztottja, akit nyilvánvalóan eligazított a „mi emberünk”, feltett néhány lényegretörő kérdést, és végül rátérhettünk az érdemi megbeszélésre. A kért együttműködés azonban nem jött létre. Nagyon tanulságos lecke volt ez a szovjet bürokrácia működéséről, soha nem fogom elfelejteni.

Elmondtam Ivanovnak, hogy a további megbeszélések személyesen nem fogok részt venni, de a Kulturális Kezdeményezések Alapítványa a jövőben is biztosítja majd az anyagiakat. A találkozók néhány hónapig még folytatódtak, de, ahogyan sejtettem, egyre inkább turista-utakká váltak. Végül beszámolómat májusban kellett volna bemutatnunk először a tudósoknak, utána a kormánynak, aztán a pártnak, végül pedig a sajtónak. Erre azonban nem került sor, mert Ivanov halasztást kért más sürgős dolgokra hivatkozva. Örültem, mert a szakértői csoporttal kapcsolatos tapasztalataim alapján már nem tartottam megvalósíthatónak a koncepciót. Rájöttem, hogy a döntéshozó központ megbénult, és a központilag tervezett gazdaság már túlságosan lepusztult ahhoz, hogy kihordja a piacgazdaság embrióját. Mindazonáltal sem az időt, sem a pénzt nem tartottam elfecséreltnek. Sok mindent megtudtam a szovjet gazdaság bomlásáról és a döntéshozó központ széthullásáról, a szovjet résztvevők pedig sokat tanultak a piaci elvekről. Ezenkívül megismerked-

tem olyan emberekkel, akik később meghatározó szerepet kaptak. A csoport tagja volt például Petrakov, aki később Gorbacsov személyes gazdasági tanácsadója és a Satalin-program egyik kidolgozója lett. Azzal a meggyőződéssel távoztam, hogy a szovjet gazdaságon egyhamar nem lehet változtatni. Legfeljebb abban reménykedhetünk: a széthullás folyamata lelassítható annyira, hogy lesz elegendő idő egy sokkal lassúbb folyamatra, amelynek során elsajátítható, miként lehet eredményeket elérni.

Sokkal nagyobb reményeket fűztem Lengyelországhoz, ahol már megtörtént a teljes széthullás, és a választásokon egyértelművé vált a múlttal való szakítás. Az ilyen törés teljesen új alapokat teremt. Lengyelország ezenkívül olyan ország volt, amelynek érdekében mozgósítani lehetett a gazdaság fellendítéséhez szükséges külső segítséget. Feltétlenül bizonyítani szerettem volna, hogy a politikai átalakulás gazdasági haladást eredményezhet, és erre Lengyelország volt a legalkalmasabb terep.

Elkészítettem egy átfogó gazdasági program vázlatát. Három eleme volt: pénzügyi stabilizáció, szerkezeti változások és az adósság átstrukturálása. Kifejtettem, hogy a három cél együtt sokkal jobban megvalósítható, mint külön-külön. Ez különösen igaz volt az ipar és az adósság átszervezésére, mivel ezek a nemzeti mérleg ellentétes oldalait képezik. Amit javasoltam, egyfajta makroökonómiai adósságcsere volt.

A tervet megmutattam Geremeknek és Trzciakowski professzornak, aki a hatalomváltást megelőző gazdasági kerakasztal-tárgyalásokat vezette. Mindkettőjüknek nagyon tetszett. Elkezdtem támogatást toborozni nyugati országokból, de kevés sikerrel jártam. Az úgynevezett Párizsi Klubnak (a kormányzerveknek) való tartozás, ami a lengyel adósság háromnegyed részét tette ki, érinthetetlen volt. Ha egy országnak engedményeket tesznek, ez az összeg többinek is járt volna, engedményekről ezért szó sem lehetett. Ráadásul általában kétségbe vonták, hogy Lengyelország valóban hajlandó egyetlen merész váltással átállni a piacgazdaságra.

Társultam Jeffrey Sachsszal, a Harvard egyetem professzorával, aki hasonló programot javasolt, és lengyelországi munkáját a Báthory Alapítvány révén támogattam. Sachs óriási vihart kavart az elképzeléseivel, és vitatott személyiséggé vált, de sikerült a megfelelő kérdések felé terelnie a vitát. Szoros munkakapcsolatban voltam Stanislaw Gomulka professzorral is, aki az új pénzügyminiszter, Leszek Balcerowicz tanácsadója lett, és végül nagyobb befolyásra tett szert, mint Jeffrey Sachs.

Az új kormány hivatalba lépését követő héten elutaztam Varsóba. Ez volt az első élményem a formálódóban lévő történelemmel kapcsolatban. Tisztán láttam két versengő nézőpont összecsapását. Bakka, a Központi Bank elnöke, akit Jaruzelski elnök nevezett ki, és így nem tartozott felelősséggel a kormánynak, a folyamatosság elvét képviselte. Ez részleges reformokat jelentett volna, és az új kormány az akkori hatalmi szerkezettől függött volna, mert csak ők tudták, hogy mikor melyik fogantyút kell meghúzni. Balcerowicz hozzáállása radikális volt, de a hatalmas feladat miatt ki sem látszott a munkából. Mindössze két embert vitt magával a minisztériumba, rajtuk kívül a már ott lévő állományra kellett támaszkodnia – nem a legjobb

indulás a folyamatosság megszüntetéséhez. Balcerowicz azonban jótányit sem engedett, és a Nemzetközi Valuta Alap washingtoni tanácskozásán ismertette a radikális pénzügyi stabilizációs programot. A Valuta Alap támogatta, és 1990. január 1-jén a program hatályba lépett. A lakosságot nagyon megviselte, de az emberek hajlandók voltak az áldozatvállalásra az igazi változások érdekében.

A programot olyan rövid idő alatt kellett kidolgozni, hogy néhány súlyos adminisztratív hiba is belekerült. Elmondok egy példát. Elvittem Varsóba egy kiváló gazdasági tanácsadó csoportot, hogy megvitassák a lengyel tervet. Amikor a miniszter ismertette az 1990. évi költségvetést, döbbenet hallottuk, hogy 140 százalékos infláció rátára van alapozva. Ez összeegyeztethetetlen volt a Balcerowicz-tervvel, amely egy kezdeti kiigazítási időszak után bérbefagyasztást írt elő. A költségvetést azonban már nem lehetett átirni. Szerencsére az infláció a novemberben vártnál sokkal magasabb lett, és így a bérek 20 százalékos indexálása után a tervet össze lehetett hangolni a költségvetéssel. Sokkal tisztább megoldás lett volna, ha a költségvetést igazítják a tervhez úgy, hogy a megélhetési költségek nem növekednek.

A keletnémet rezsim összeomlása után figyelmemet újra a Szovjetunióra összpontosítottam. Az események hihetetlenül felgyorsultak, és attól tartottam, nincs idő kivárni a lengyel kísérlet sikerét. Csak egy nagyszabású nyugati segítségnyújtás menthette meg a Szovjetuniót a szakadéka zuhanástól. Nézeteimet egy cikkben foglaltam össze, amely a *Wall Street Journal* 1989. december 7-i számában jelent meg, és mindent megpróbáltam, hogy elérjem Bush elnököt, mielőtt Máltán találkozok Gorbacsovval. Csak Lawrence Eagleburger külügyminisztériumi államtitkárig jutottam el. Ekkor határoztam el, hogy írok egy „instant könyvet”, amely „megállítja a pillanatot”.

A könyv megírásával több céloom volt. Az egyik, hogy magam számára is érthetővé tegyem a történelmi folyamatot, amelynek részese voltam. A másik, hogy ezt a világ elé tárjam, s végül hogy befolyásoljam az események alakulását.

A forradalmi korszakok jellemzője, hogy az események gyorsabbak a résztvevők felfogóképességénél. Ezért történhet meg, hogy a vezetők lemaradnak, vagy, a mondás szerint, „a forradalom felfalja saját gyermekeit”. Egyértelműen ez történt Kelet-Európában, s ha a Szovjetunióban nem, az csupán Gorbacsovnak köszönhető, aki rejtélyes módon képes volt megülni a tigrist.

Igyekeztem lépést tartani a forradalommal, próbáltam céljaimat a körülményekhez igazítani. 1989-ben úgy éreztem, hogy az előttem álló feladat messze meghaladja alapítványaim lehetőségeit. Az alapítványoknak háttérbe kellett szorulniuk, és a nyugati magatartás befolyásolása vált elsőrendű feladattá. Vállalnom kellett a kockázatot, és felfednem mind alapítványaimat, mind magamat, hogy világosan kifejtsem elképzeléseimet, és hogy cselekvési keretet nyújthassak a nyugati világ számára. Ugyanakkor azt

is éreztem, hogy elképzeléseimet is újra át kell gondolnom. Az eseményeket átgondolt elméleti keret segítségével kezelítem meg, az irányította tevékenységemet. De ahogy magával ragadott a történelmi folyamat, mind jobban összezavarodtam. Meg kellett állnom, ha csak egy pillanatra is, hogy tisztázzam, mit is csinálok és miért. Az események elsodortak. A hatalom mámorító, és én több hatalomra tettem szert, mint amit valaha is lehetségesnek tartottam, ha ez csak abban nyilvánult is meg, hogy valutát adhattam olyan helyzetekben, amikor rendkívül nagy szükség volt rá. Kétségtelen, ez volt az egyik ok, amiért olyan nagy szerepet vállaltam. De alighanem volt jobb okom is. Meg kellett értenem, mi történik, mert szeretek magamnak azzal hízlelgni, hogy értem a dolgokat. Ez számomra a részvételnél is fontosabb.

Említettem: tevékenységem során egy meglehetősen kidolgozott elméleti keretre támaszkodtam, de ez a keret már elég régi. Először akkor fogalmaztam meg, amikor az 1950-es évek végén a London School of Economics hallgatója voltam. Néhány évvel azelőtt hagytam el a kommunista uralom alá került Magyarországot, és erősen foglalkoztatott a különbség az elhagyott és a választott társadalmi rendszer között. Óriási hatással volt rám Karl Popper filozófiája, és kisebb mértékben Friedrich Hayeké. Két év alatt befejeztem tanulmányaimat, és volt még egy évem a diploma átvételéig. Ezt a lehetőséget arra használtam, hogy néhány esszét megmutattam Poppernek, és folytattam elképzeléseim kidolgozását, miközben először Londonban, aztán New Yorkban dolgoztam. Az eredmény az 1963-ban befejezett *The Burden of Consciousness* (Az öntudat terhei) című könyv lett. A kéziratot elküldtem Poppernek, aki ugyan nem emlékezett rám, mégis lelkesen válaszolt. Felkerestem Londonban, és amikor bemutatkoztam, váratlan módon reagált. „Csalódtam – mondta. – Amikor megkaptam a kéziratát, azt gondoltam, hogy maga amerikai, aki megértette, miről is beszéltem a totalitárius társadalom veszélyeivel kapcsolatban. De maga magyar, maga mindezt a bőrén tapasztalta.” Ennek ellenére biztatott, hogy folytassam a munkát, és úgy is tettem. Ekkor gabalyodtam bele annyira a gondolkodás és a valóság kapcsolatába, hogy már azt sem értettem, amit előző nap írtam. Végül csak sikerült kibogoznom a csomót, és megfogalmaztam valamit, amit a reflexivitás elméletének neveztem. Időközben érdeklődésem a társadalom szerveződésének kérdéseiről a pénzügyi piacokon való pénzszerzés felé terelődött. A pénzügyi piacokat laboratóriumnak tekintettem, ahol kipróbálhatom az elképzeléseimet, és mire elkészült a könyv, *The Alchemy of Finance* (A pénzügy világ alkímiaja), elsősorban pénzügyi jelenségekkel foglalkozott. A nyitott és zárt társadalmakról alkotott elméletem, amit a *The Burden of Consciousness*-ben fejtettem ki, mindvégig ott munkált bennem, és ez lett az alapja a Nyitott Társadalom Alapítványának és mindennek, ami belőle következett. De mint minden elmélet, ez is kifakult, az újabb események feltárták gyengéit, s emiatt felülvizsgálatra szorult.

FORDÍTOTTA PUSZTA DÓRA

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A FEBRUÁRI SZÁM TARTALMÁBÓL

A misszionáriusok nem a piacon
vannak

— az üzlet mozija

A misszionáriusok a piacon vannak

— művészmozi

Gengsztermítoszok — Király Jenő
és Hirsch Tibor írásai

Nicholas Ray: Vállald, hogy rohadt
dög leszel

György Péter: Századvég és televízió

M

DIÓSZEGI OLGA

N

Naptári bejegyzései tanúsága szerint Hajnóczy Péter 1975 februárjában figyelte fel Malcolm Lowryra és regényére, a *Vulkán alatta*. Azonnal felismerte Lowryban a rokon lelket, és ettől kezdve ennek a felismerésnek a bűvöletében élt. Nemsokára megtudhatta egyet-mást Lowry utolsó éveiről, és az öt leginkább foglalkoztató művészi problémák filozófiai háttéréről, ugyanis 1975 áprilisában a *Nagyvilág* néhány kihagyással ugyan, de közölte Douglas Day monográfiájának első fejezetét – *Romba dőlt zseni* címmel –; valamint a *Ghostkeeper* című novellát, amelynek címét – egy beszélő nevet – Tandori Dezső *Kieshaerteto*erként fordított le. Hajnóczy szeptemberben az *Át a Panamán* című regényt is elolvasta.

Ha meglennének a jegyzetei, akkor nagyon egyszerű lenne megállapítani, milyen rokon vonásokat talált a saját és Lowry élete és törekvései között; ám a jegyzeteket más kéziratokkal együtt elnyelte az a titokzatos bőrönd, amelyben írásait tartotta. Ez halála után eltűnt, és azóta sem került elő. Ugyanígy elveszett a *Vulkán alatt* jegyzetekkel ellátott kötete, amelyet életében úgy hordozott magával, mint Lowry az ő *taropachját*. Hajnóczynak az életrajza is meglehetősen kódos; a magyar oldalon a Lowryval való összehasonlításhoz szükséges háttérodalom szinte teljesen hiányzik.

Pályájának kezdetén ő maga is úgy érezhette, hogy teljesen magányosan áll a világban, hogy senkit sem érdekel a személye, és így saját életének jelentőségét és tehetségének titkát neki magának kell műveiben föltárnia. Amíg a kritikusok nem emelték az írók közé, a teljes ismeretlenségben küzdött a művészi és egzisztenciális halálraítéltség fenyegetésével. Ekkor a műveiben szereplő alakok is ilyen kis senkik, az értékektől, a humánumtól megfosztott, szétbomló világban a lét peremére szorított, vereségre ítélt, levegőt kapkodó figurák, melyek végül már személyiségüket is elvesztik, és a környezet részét képező gépies-absztrakt képletté válnak. A pusztulás ellen Hajnóczy szimbolikus-allegorikus – a szabadság vagy az igazság eszméjét képviselő – szereplőket küld harcra, akik a múlt mítoszaiból hozzák a maguk fegyverét.

1975-ben, amikor belépett az irodalmi életbe, azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy a kritika nincs felkészülve a posztmodern irányzatok értékelésére. A harmincas évei felén járó írók tehetséges kezdőnek nevezték, és azon sajnálkoztak, hogy, mint műveiből is kitetszik, számos kortársához hasonlóan alkoholista. A marxista hagyományoknak megfelelően hol a munkásíró, hol a jakobinus örökséget kérték számon rajta, s kapott néhány balos és személyeskedő támadást még halála után is.

„Jakobinus öröksége” az volt, hogy apja neve és magas állása miatt a háború után a család jogfosztott lett, megkapta az „osztályidegen” címkét. A régi jó módot idéző bú-

torok között, a hatalmas Üllői úti lakásban télen csak egy szobát fűtöttek, és az apa nehezen, többnyire fizikai munkával tartotta el feleségét és fiát, aki megbélyegzettként nem számíthatott arra, hogy egyetemen tanulhasson tovább. Éppenszak hogy felserdült, amikor ez a megrendült identitástudat is összeomlott benne, ugyanis véletlenül megtudta, hogy örökbe fogadott gyerek. Ekkor már, az ötvenes évek végén, otthagya a szülői házat, és attól kezdve nehéz testi munkával saját magának kellett eltartania magát. Így lett a teljes deklasszálság állapotában „munkásíróvá”. Azonban a munkások sem fogadták be maguk közé, „éreztek rajta az idegen szagot”; ekkor ivott is már, s így egyre inkább kicsúszott lába alól a talaj. Egyetlen menekvése a hivatása, az írás volt. 1962 táján kezdett el írni, ám írása először csak 1970-ben, az *ÉS*-ben jelent meg. Ezt *A pipacs* című kis karcolatot egyik kötetébe sem vette be, és a posztumusz összestől is hiányzik.

A

Vulkán alatt olvasva Hajnóczy felfedezte, hogy Lowryban az ő összes írói törekvése megerősítést nyer, s személyes sorsuk és karakterük is meglepő hasonlóságokat mutat. Saját magára is érvényesen olvashatta például a *Vulkán alatt* fordítójának, Göncz Árpádnak a regényhez írt utószavában a következőket: (445.o.): „...a mű összeszövődött alkotója életével és alkotója életét jelenti; rejtőzködő és gyötrelmesen őszinte; személytelen ismeretanyagba ágyazott s szinte tapintatlanul személyes; az emberiség féltudatos emlékeit idézi, és mégis pillanatképszerűen helyhez és időhöz kötött.” Az életrajzi részt elolvastva megtudhatta, hogy Lowry és szülei közé már kisgyermek korában beférkőzött az idegenség érzése, a fiút hét éves korától bentlakásos iskolában neveltették. Tizenéves korában sportolt – Anglia ifjúsági golfbajnoka lett. Hajnóczy úszott; a Petőfinek, az Óbudai Hajógyár egyesületének serdülőosztálya volt. Országos bajnokságon is ért el helyezést. Tizenhét-tizennyolc éves korában Lowry is a munkások között, a megpróbáltatások hatására kezdett el igazán inni. Állandó harcot vívott alkoholizmusával, s Hajnóczyhoz hasonlóan, önkéntes elvonókúrára jelentkezett. Ezután rövid időre közvetlen kapcsolatba került a filmmel, ugyanis – 1936 őszén – Hollywoodba ment, ahol filmforgatókönyveket írt. Hajnóczynak a Balázs Bélásokon keresztül volt kapcsolata a filmmel, majd 1975-től a filmgyár kötött vele forgatókönyv-szerződéseket. Lowry 1939-ben, amikor rövid időre ismét Hollywoodban tartózkodott, megismerkedett nagy szerelmével, második feleségével, Margerie Bonnerral. Az írón azonban ekkor már elhatalmasodott az alkoholizmus, s emiatt állandó gyötrelemben és feleségével való örök viaskodásban élt. Hajnóczy ebben is a saját problémáira ismert. Bizonyítékokat kezdett gyűjteni

erre az azonosságra. 1975-ös naptárában például a következő bejegyzés áll:

PIA: VIII. 26. 19.26 – A buszmegállóban.
 Á: Ne igyál! Minek iszol (stb.)! Rosszat tesz!
 M: Te se tudsz mást mondani!

Az M betű lett Hajnóczy szimbóluma, egyszerre jelentve őt magát és Malcolm Lowryt. Írásait M felíratú spirálfüzetekben kezdi kidolgozni, második kötetének már egyenesen ezt a címet adja. Ezzel a gesztussal vállalja műveibe és különböző alakjaiba szétosztott saját magát, mint ahogy Lowry is vállalta és saját életének különböző korszakaival ruházta fel alakjait. Márai neve is M-mé zsugorodik a *Hány óra* és a *Fuvaros* című elbeszélésekben, melyekben az író a társadalmi viszonyokon való és a Márai-novellákban elkezdett morfondírozását folytatja. A *Mandragóra* M-je a frusztrált és perversált, egyszerre kívánatosnak és undorítósnak érzett szexualitást, a szexuális csábítást és izgatót jelent. Az M című elbeszélésben azután – Malcolm, Mexikó, Margerie – minden kulcsszót magába sűrít az M. Az író lényének szétszósztott aspektusai újra egyesülnek e szimbólumban. A sors rendelése szerint a kék zsírkrétával írt nyomtatott nagy M még utolsó útjára is elkísérte: a temetőben – Lowry tollára való baljóslatú jelként – a temetőigazgatóság által meghagyásra engedélyezett sírok a spirálfüzetek nagy M betűivel fogadták a megdöbbenet gyászolókat.

Fekete és fehér mágia

Hajnóczyban Lowry szinte reinkarnálódott, és ő ezt így is fogta fel, hiszen már azelőtt sem volt tőle idegen a lélek-vándorlás gondolata. A példázatszerű elbeszélések – *Az unokaöcs*, *A fűtő* és a mesék – az örök visszatérés gondolatának jegyében születtek. Az író elképzeléseiről sokat elárul az az önironikus kiszólás, mely *A csuka* című La Fon-

taine-álparafrazisban szerepel, és a következőképpen hangzik: „A vadmacska álló nap a legmagasabb tölgyfa tetjén kuporgott, mancsait egy vaskos, *A reinkarnáció és a lélekvándorlás* című kötetten nyugtatva.” Kleist művében Kohlhaas Mihály felesége egy öreg boszorkányban reinkarnálódik. Az első ötletet talán innen kapta Hajnóczy. 1973–74-ben már olvashatta Szadeq Hedáját *A vak bagoly* című regényét, melynek „filozofikuma éppen az örök visszatérés és körbenforgás”,² s melyben a lélekvándorlás folyamatának leírása is szerepel. Az is elképzelhető, hogy tanulmányozta a buddhizmust vagy valamely más hasonló keleti filozófiát, mindenesetre az 1975-ös naptárában található bejegyzésekből kitűnik, hogy valamilyen szinten foglalkozott jógával.

Művészileg azonban a Malcolm Lowryval való találkozásakor tudatosul benne, hogy a reinkarnáció, az örök visszatérés csak egyik jelensége a körköröség átfogó elve szerint felépített világnak. Ekkor az eddig háttérben meghúzódó, de főként *A fűtő*ben már kitapintható elképzelés előtérbe lép, és a valóság képi felbontásával készült novellatípusban a műalkotás struktúrájának szintjére emelkedik. Így Hajnóczy *A szertartás* zárt köreivel egy „zenei” minimal művet hoz létre.³

*A Vulkan alatt*ban a körköröség szemlélete uralkodik a témán és a formán. Nemcsak a mű felépítése körkörös, hanem számos idézetet is találunk, melyben a *kerék* motívuma jelenik meg.

A sok körkörös mozgás spirális örvénnyé olvad össze, amely befelé és lefelé húzza a regénybeli Konzult, míg végül a mélységben reá nem zárul saját énjének pokla, hasonlóan Dante Poklának jégbe fagyott középpontjához, ahol a Sátán van magányába bezárva. Lowry már a *Vulkan alatt* megírása előtt is saját életét dolgozta fel, saját traumáit „írta ki” magából. Hajnóczyhoz hasonlóan, csak sokkal nagyobb mértékben: szinte kizárólagosan, kezdettől fogva saját személye ihlette írásra. Egy idő után azt kezdte érezni,

Ö V A L A T T

Egy közép-európai férfi keservei

— MAGYAR NAPLÓ —

ESTERHÁZY PÉTER

Erotikus év volt ez a tavalyi. Egyesülés egyesülés hátán. Egyesülések jöttek, egyesülések mentek. Egy időben például – régen, de milyen régen! – naponta olvashattuk a napilapban, melyet kézbe vettünk, hogy „Világ proletárjai, egyesüljete!” . Hát ennek a folíratnak vége, a világ proletárjai (legalábbis mint ilyenek) nem egyesülnek többé – egyesült viszont Németország (mint olyan).

Van, aki ezt aggodalommal fogadja, mondván, rendben van ez így, persze, a németek jók, jónak jók, de hogy a jóból is megárt a sok. Hogy talán mégiscsak hercegségek kellenének, azok olyan helyesek voltak, olyan nettek. Mások viszont úgy tartják, végre visszaállt a világ rendje, milyen dolog az, hogy egy ország az két ország, ami egy, az legyen egy, ez nem jó vagy rossz, hanem szükséges.

Az mintha igaz volna, hogy Németország rendszerint vagy túl nagy, vagy túl kicsi, nehezen találja a ritmust, de hogy félni kellene tőle, azt nem hiszem. Igaz, az sem volna jó, ha ő maga nem félné egy kicsit önmagától, ha nem tartana saját magától, ha nem tartaná fél szemét önmagán. De könnyebben tudunk magunktól félni, ha tőlünk nem félnék.

Úgy tetszik, maguk a németek is megosztottak az egyesülés ügyében, mintha erre inkább csak a Deutsche Mark lett volna fölkészülve, és a német agy, szív, lélek kevésbé. Ezt én itthonról ismerem, mi csak magunkkal egyesültünk, nem egy másik Magyarországgal, mégse értünk semmit, mégis állandóan meg vagyunk lepődve – nálunk legfőlegbb annyival egyszerűbb, hogy még-Deutsche Mark sincs. (Olvassa olyik újnómet vitát – messziről nem látszanak nyomasztóan magas nivójúaknak. Inkább ismerősnek mondanám őket, nagyon is magyarosoknak, a felejtés látványos uralmát látni, azt, hogy senki nem akar emlékezni a vereségeire, a félelmeire, a gyávaságaira, a keleti gyávaságra, hogy mi mindent eltiirtünk ezektől a nímándoktól, a nyugati gyávaságra [lásd az egy nímánd főre jutó nyugati ölelések számát], nem akarunk emlékezni az irodalom gyávaságaira, itt és ott, ahogy kevertük-kavartuk a morális és esztétikai szempontokat, és lehet, hogy ez így helyénvaló is volt, vagy legalábbis elkerülhetetlen, csak épp most ezt nem kéne elfelejteni, azt, hogy kevertünk-kavartunk. Ismerős, ahogy – Who's

hogy valamilyen felsőbb hatalom akaratából saját életének történetét, saját jövőjét írja, és hogy a művében történetek be fognak teljesedni rajta. Úgy gondolta, hogy az ember saját személyével való foglalkozás, a magába zárkózás spirálja az egyik irányban végigkövetve az én poklába és végül a pusztulásba visz. A Konzul bezárkózik magába, alkoholizmusába, s egy idő után a folyamat már megfordíthatatlan, nem tud visszafordulni az emberek felé, képtelen a szeretetre, és elpusztul.

Lowryt, bár vonzotta az örvény, nem akart belekerülni. Ő felfelé, kifelé szeretett volna jutni, olyan állapotba, amelyet féken tartott alkoholizmus és harmonikus párkapcsolat jellemez. Ezt a csúcsot jelképezi regényében a vulkán, amelyet a szereplő mindvégig meg szeretne mászni – sikertelenül. Lowry megijedte szereplője tehetetlenségétől, és megpróbálta írásaiban sorsát más irányba kormányozni. Elindult kifelé, a másik irányban, a pokollal ellentétes pólus, Isten felé. Számára azonban csak egy út, egy világ létezett, és a műalkotás is ennek a világnak a része, folytatása volt a maga tükörrendszerével. A műalkotás annyiban különbözött Lowry számára a külvilágtól, hogy azt a maga dimenziójával szeriálisan egyik vagy másik irányban, a pokol vagy az éden felé folytatta. A külvilágot szinte magába szippantotta a mű befelé húzó örvénye. Így kerültek nyers darabokban, montázszerűen bevágva különféle utcai feliratok, filmpalakák és broszúrák a regénybe.

Ehhez hasonló alkotásmódot láthatunk Hajnóczynál *A fűtő*-ben, amikor a jelen valóságát képviselő köznyelvi automatizmusokat változtatás nélkül, montázszerűen vonja be művébe, mely idézetből idézetet csinálva, örvényszerűen szívja be magába a külső valóságot, egyúttal utat nyitva a jelenből a múlt felé, Kohlhaas Mihály ősi, mitikus történe-

tébe, ahol az igazságészme harcol az anyagban való megjelenéséért, médiumot találva magának a varázsló alakjában. Hajnóczynál a történet Kolhász feleségének látomásába torkollik, és ez, mint egy körben lévő kör, az egymásba rakható dobozok közül egy még kisebb, megnyitja az utat a mű belső jövődimenziója felé. A fűtő ugyanazt teszi mint a Konzul: bezárkózik mániájába, mely azonban nem az ital, hanem az igazságészme. Ám Lowry a Konzult egyben az igazságészme képviselőjeként is tudja ábrázolni, anélkül, hogy ezt nyíltan kimondaná; olyannak, aki a Sátánnal szemben elvesztette a nagy harcot. A fűtő a Konzullal ellentétben nem pusztul el ebben a harcban, mert ő nem iszik, s így nem használja rosszra az energiáit, és megmarad fehér mágusnak. Az égi hatalmakkal lép érintkezésbe, és útja az örület felé visz.

Posztmodern

Lowry bonyolult metafiktív kísérleteivel a posztmodernizmus egyik előfutára. Felbontja az irodalmi mű valóságstruktúráját, átjárókat teremt a különböző szintek között. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg nem sokkal később Robbe-Grillet-nél, aki az *Útesztőben* átjárót teremt kép és valóság között, ezáltal labirintust hozva létre. Ugyanígy Malcolm Lowry: ő is teljesen belegabalyodik a különféle valóságsszintekbe; nála a labirintust az írók és művek bonyolult keresztezései teremtik. Mind a két szemlélet fenomenologikus: a valóságot egy külső szemléletől teszi függővé. Malcolm Lowry-nál jelen van ez a külső szereplő, és a végső szemlélő is megjelenik a műben, különféle különös egybeesésekkel, mágikus csodákkal adva hírt magáról. Robbe-Grillet-nél a szemlélő láthatatlan, csak szemlélődése módjának vagyunk alárendelve azáltal, hogy a műalkotásban a valóság az ő szemszögéből nézve jelenik meg. A posztmodern íróknál a megfigyelő nézőpontja gyakran váltakozik.

Afraid of Christina Woolf? – egy kritika egy pillanat alatt gyálzkodásnak minősül, rágalmazásnak és összeesküvésnek, miközben ez a kritika is elfeledkezik arról, hogy miért csak most hallatja hangját, nem ismeri föl, hogy a kritika és a kritika tárgya ugyanannak a hallgatásnak a két oldala, végül is ugyanannak a gyáváságnak és félelemnek... ám hagyjuk, nem akarunk belügyekbe avatkozni, noha ez rossz jel, az, ha az embernek túl sok helyi és személyes vonatkozást kell ismernie, hogy eligazodjék, hogy inkább az számít, kicsoda mondta, és nem az, hogy mit, provincializmus ennek a neve, a provinciális viták jellemzője, hogy csupán a provinciabeliek értik. Én ebben nőtem fel.)

Ennél azonban alapvetőbb dologról akarok szót ejteni. Mert van egy pont, ahol egyértelműen csak veszteséget, vereséget, hiányt és fájdalomt hozott a német egyesülés. Eltűnt valami a világból, ami nélkül – hogy egy példát említsék – én nem én lennék, egész életem másként, vélhetően rosszabbul alakult volna, eltűnt valami, s ennek a jelentőségét, a súlyát kizárólag egy közép-európai és (majdnem) kizárólag egy férfi foghatja föl. Némi megszorításokkal magam is efféle volnék.

A közép-európai férfi a német egyesülés igazi vesztese. Mert nincsen többé, nincsen a teremtésben többé az, amit úgy hívunk: az endékás csajok. Az endékás csajok... Messziről azt el sem lehet képzelni, milyenek voltak, mi mindent tudtak és mer-

tek... Például németül beszéltek. Mégse egy szláv nyelv. Egy román lánnyal vagy csehvel csak oroszul lehetett szidni az oroszokat (ha ez volt a részfeladat). De nem csak németül beszéltek, hanem szóba is álltak az emberrel. Emberségesek voltak, humánusak, kedvesek és áldozatkészek, és számomra ismeretlen okból nagy becsben tartották a magyar férfit mint magyart s mint férfit. (Nem voltak tökéletesek, de hát ki tökéletes? Lengyel lánnyal templomba járni, szerb kisasszony bátyját testvérré fogadni, szlovákkal röplabdázni, endékással óráig fűródni jég-heideg tengerekben: mindennek ára van.)

Ha az ember lehunyta a szemét, az endékás csajt máris körbelengte az oszthatatlan német szellem, Hölderlin, Goethe, Freddy Quinn, azaz máris ott volt áhított Európájában, egyenrangú volt, nem kellett arra gondolnia, hogy ő másodosztályú – mert hiába lebbent esetleg a vasfüggöny, s lelt az ember eneszká típusú lányra, mindig az fizette a cechet, és akkor megint minden eszébe jutott az embernek, szabadság, Jalta, i tak dalse.

Most mondanék akkor pauszál-köszönetet minden endékás csajnak a Hauptstadt der DDR-től Karl-Marx-Stadtig – noha már látni vélem arcotokon az új, emancipált, gögös fintort, már parfümöt is cseréltetek, de én nem felejttem el azt a sok, apró, forró gesztust, mellyel hozzájárultatok egy egészségesebb, kisebbbéli érzésektől mentes Közép-Európa-hoz.

Ti sem vagytok, Közép-Európa sincs. Mi is az, ami van?

Hajnóczy is kezdettől fogva szerette érzékelteni az íróknak a műben való jelenlétét. Erre kétféle módszert alkalmazott; ezek közül az egyik az volt, hogy szereplőjét érezhetően a saját életrajzi adataival ruházta fel. Műveinek egy másik típusában az író ugyancsak érezhetően, de láthatatlanul, külső szemlélőként és alkotóként egy művön kívüli dimenzióból nyúl bele az írásmű valóságába, megbontva ennek a fikcióbeli világnak a struktúráját, az elemeket átrendezve, és néha egy második – az író és az olvasó közé eső – szemlélő elé vetítve (pl. *Szolgálati járat*, *A szertartás*, *Mandragóra*, *A parancs*). Malcolm Lowry kezdetben csak az első megoldással élt; a mű belső, zárt valóságstruktúráját csak a *Vulkán* alatt után kezdte megbontani metaregényeivel és elbeszéléseivel; és több változatban megírt, a történet több lehetőségét kibontó műveivel (pl. *October Ferry to Gabriola*). Ekkor nála is megjelent a külvilágból közbeszóló alkotó, aki azonban csak egy volt az egymás világát szemlélő megfigyelők sorában. A metaregényben az író nem marad láthatatlan, így metafizikus, fantasztikus tartalmakat sem sugallhat pusztán struktúrafelbontó tevékenységével. Lowrynak erre külön ómeneket, csodás jeleket kellett beépítenie a történet belső világába. Ezek maguktól adódtak számára, mert mindig is tele volt misztikus előérzetekkel és sejtésekkel.

Példázató és mitizáló hajlamainál fogva, mint *A fűtőben* is láthatjuk, Hajnóczytól sem volt idegen a csodás elemek alkalmazása. Például, a gazdag történeti és irodalmi hagyományokkal rendelkező vérkút-motívumra építi *A véradó* című elbeszélés témáját. Az alapképlet itt is ugyanaz: a jó és a rossz a főszereplőben feszül egymásnak. A fűtő foglalkozásánál fogva a tűzzel bánik, féken tartva annak pusztító erejét. Mégis, a tűz majdnem felülkerekedett rajta, de a fűtő legyőzte saját magában a pusztító elemet, és az áldozatos szolgálat, a szeretet mellett döntött. A véradó mészáros, aki azért öl, hogy az emberiséget szolgálja. Mindennapi munkája vérontás, a vér felett uralkodik, és ez az „elem” szabadul el benne, hogy ne öljön, hanem életet adjon. Az ölés szenvedést okoz a mészárosnak; ezt sugallja állatai iránt való szeretete és az a szenvedés, amelyet álmában a szétaposott madarakon lépkedve érez. Ezt a szenvedést váltja meg a szeretetében elszabaduló vérről. Ennek az elbeszélésnek a háttérében már nem találunk egyetlen, parafrázisált történetet; Hajnóczy a vérkút östípusát felhasználva itt teljesen önálló művet hozott létre.

A Malcolm Lowryval való találkozás sok meglévő, de még lapangó lehetőséget szabadított fel Hajnóczyban. Már 1975 előtt is kimutatható műveiben a szeretet- és szerelemvágy motívuma, jóllehet ekkor még a szabadság és az igazság utáni sóvárgás a középponti témája. A szeretet- és szerelemvágy ábrázolása a *Vulkán* alatt olvasása után nyer különös fontosságot számára, s ez éppen *A véradó*ban jut legsikeresebben kifejezésre.

Hajnóczy figyelme már az *M* megírása előtt is az alkotó folyamatra irányult, de nem tartotta szükségesnek magának az íróknak a közvetlen megjelenítését. Malcolm Lowry hatására először felerősödött műveiben (pl. *Hány óra*, *A fuvaros*, *Temetés*) az önéletrajzi vonatkozás, és hasonló méreteket öltött, mint a *Vulkán* alattban; majd az utolsó lépést a metafikció felé a *Kieshaertetoert* olvasva tette meg.

Míg Malcolm Lowryt expanziós, a művészet és az én határait feszegető törekvései a hatvanas-hetvenes években jelentkező posztmodernizmus egyik előfutárává avatják, addig Hajnóczy már „vérbeli posztmodern” alkotó. A hatvanas évek ellenkultúrájából indul, ám nála a szabadság és a szabadosság eszménye azonnal erősen reduktív formai kísérletek jármába törve jelentkezik, s ezáltal a középponttól megfosztott „sokszorosítható”, nélkülözhető szubjektum tragikumát jeleníti meg. Ebből a reduktivistá, a művészet és az én pusztulása felé mutató, végletesen pesszimista alkotói szemléletből a Malcolm Lowryval való megtermékenyítő találkozás is segített neki művészetét kiterjeszteni a másik irányba, az expanzió felé. A montázs technika és a pszichedelikus képek alkalmazása azonban nemcsak Lowry hatására válik jellemző alkotói módszerévé. Különösen fogékony lévén a képi hatásokra, sorra fölfedezte magának a kortárs képzőművészet törekvéseit. Azzal egy időben, hogy Lowry művészetét tanulmányozta, ismerkedett meg a *new concept* ttel, s erre az élményére, mely nyilván erősítette Lowry hasonló irányú hatását, *Mandragóra* című elbeszélésében reagált. Az ő értelmezésében koncepttárgyak jelennek meg. Az irodalmi mű ezek segítségével olyan elképzeléseket akar – a képzőművészeti koncepthoz hasonlóan, de saját eszközeivel – utaló információk útján bevonni a művészi közlés összefüggésrendszerébe, amelyek szavakkal nem fejezhetőek ki, sőt, közvetlenül más módszerekkel sem jeleníthetőek meg. Ily módon a mű alkalmassá válik teljesen új tartalmak – *new concept* – közvetítésére. A *new concept* első megközelítését a piros fazék fogalmi vizsgálatában láthatjuk, később az *Embólia kisasszony*, *A vese-szörp* és a *Meghalt a trikóm* (stb.) című elbeszélésekben találkozunk ennek bonyolultabb változatával.

Hajnóczy kezdettől fogva kialakított a maga számára egy kevésbé feltűnő kollázstechnikát. Parodisztikus éllel, beszélt nyelvi automatizmusokat és újságnyelvi politikai frázisokat épített szövegeibe. Később, Lowry követőjeként már feliratokat és hosszabb vendégközvegeket is beiktatott műveibe. Használt azonban egy másféle montázs technikát is. A filmtechnika mintájára, éles vágásokkal eltérő jeleneteket, képeket rakott egymás mellé. Minimalista műveiben a mondatokat is apró darabokra, mozaikképekre szabdalta, és ezek közé csempészett be kivetített belső képeket. Expresszionisztikus szaggatottságukkal már ezek is pszichedelikus művek voltak, bennük a valóság a szemlélő tudatában kétségessé vált. Paradox módon, a reduktivista, minimalista ábrázolásmód is a tudat tágulását érzékeltette, azáltal, hogy szokatlan nézőpontból új, másként csak áttételesen elbeszélhető jelentéseket tudott közvetlenül kifejezni. A már említett apró, látomásos mozaikdarabokat elbeszéléseinek egy típusában történetalkotóvá fejlesztte, a cselekvés mozzanatát hangsúlyozva bennük (pl.: *Szolgálati járat*, *A két ólomkatona*). Ezzel párhuzamosan – először az *M*-ben, Lowry hatására – ezek a képek statikus kompozícióban, már nem montázsszerűen bevágva, hanem az író látomásainak leírásaként is megjelennek, s mintha egy-egy pszichedelikus poszter leírásai lennének. Hasonlítsuk össze például Hajnóczy valamelyik látomásos képét a pszichedelikus poszter következő (Alan Aldridge általi) leírásával: „A pszichedelikus poszter »number 1« sztárja az erotikus rockzenét játszó, csodálatos virágokkal, indákkal, csillagokkal hímzett és festett ruhás, felékszerezett, lapított orrú, vastag ajkú, vékony bajszos, extázist és halált tükröző szemű,

afrófrizurás félvér gitáros, Jimi Hendrix. Hol vörös-kék fényekben, hol földöntúli sugárnyaláboktól körülvéve kerül elénk; máskor lángnyelvek közt méregzöld arccal, lila hajkoronával, vagy elektronikus Gorgó-fejként, a koponyájából kigyózó színes műanyag csövekkel. Egyik remek ábrázolása az ausztrál származású Martin Sharp-tól jelent meg az OZ című underground lapban... A stílus hajszálcsöves terjedési elve folytán Jimi Hendrix és a többi popénekes után azonnal megjelentek a Nouvel Art Nouveau földöntúli sugárkévéjében a politikai élet művésztől egyébként távol álló »sztárjai« is: Lenin, Marx, Fekete Párduc Elridge Cleaver, Ernesto Che Guevara vagy Mao.¹⁰⁴ – Hajnóczynál – szinte recept szerint – megjelenik az M-ben Lenin, az ablakon kihajoló, csokornyakkendős öregúr. Ez a hasonlóság persze egyáltalán nem meglepő, ha ismerjük Hajnóczy alkotói módszerét. Amellett, hogy saját maga is ivott és gyógyszerezett, s így egyfelől saját élményeit, látomásait vethette papírra, másfelől gyakran merített ihletet egy-egy általa kiválasztott plakát vagy egyéb, többnyire újságból kivágott kép látványából. Hedáját városa mellett egy ilyen fénykép volt az előképe például a Perzsiában szereplő romvárosnak, s a Jézus menyasszonya ötletét egy fejedelmeket ábrázoló fénykép adta. Azokat a képeket, amelyek különösen nagy benyomást tette rá, ki is tűzte szobája falára egy bizonyos pontos, meghatározott rendszer szerint elrendezve őket.

Utolsó alkotói korszakában a kollázs- és montázstechnika teljesen eluralkodott alkotói módszerén. A képek most már betétként, konkrétan is beleszerelték a műbe. Ezzel az irodalom kilépett saját közegéből, a nyelvből, hogy az így létrejövő mixed mediát gesztusszerűen felmutassa a pop art által alkalmazott ikonografikus módszerrel. Hajnóczy az irodalom felől ugyanarrafféle indult, mint a posztmodern képzőművészet egyes ágai – a nagy, közös, művészetek közötti területre. Az irodalmi mű szempontjából ez az eljárás a teljes dekonstrukcióhoz vezetett. Az egészen szokatlan kontextusban egymás mellé kerülő anyagdarabok sokkhatást váltanak ki az olvasóban. E törekvésében Hajnóczy és általában az agresszív művészet egyik elődje Dylan Thomas volt, aki verseiben olyan képeket tett egymás mellé, melyeket nem kapcsolhat össze asszociációs szálak, és az így létrejövő ütközésekből származott az új, az olvasót sokkoló esztétikai hatás. Azért érdemes éppen Dylan Thomast kiemelni az elődök közül, mert Lowry és Hajnóczy egyaránt szívesen emlegette őt. Az ő felolvasó körútjai készítették elő a hatvanas évek előadói irodalma számára. 1968-ban jelent meg például John Barth intermedia-gyakorlata, a *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban*, melyet nyomtatásra, magnószalagra és élő hangra írt. Hajnóczy »drámái« is ilyen intermedia gyakorlatok: nyomtatott képük esztétikai szempontból éppolyan fontos, mint nyomtatás nélküli, élő hangos előadásuk. Kései, dekonstruktív művei hatása meglehetősen hasonlít arra, amit a korai neoavantgard kísérleteknél tapasztalunk, s ez a megfigyelés általános érvényű, ugyanis mind a két irányzat egy kísérletező koncepciónak rendeli alá a művet, és ez a szöveg erőszakos szétbontásához vezet.

A szétbontó valóságban tévelygő, valamilyen módon kilúgozott, érzelmeitől megfosztott, allegorikus figurává, szimbólummá, karikatúrává, filozófáló társadalmi títussá lefokozott szereplőkben lappangó szubjektumot Hajnóczy az M-ben hirtelen visszahelyezi jogaiba. A túlradó szemé-

lyes indulatoktól, érzelmeiktől és szenvedélyektől fűtött hang az ellenkező irányba, az új szenszibilitás felé viszi el a mű hangnemét. Az elbeszélés írásakor négy írásművet tartott közvetlenül maga előtt. Az egyik a *Vulkán alatt* volt, a másik kettő a *Nagyvilágban* megjelent Lowry-életrajz és novella, a negyedik pedig az az interjú, amelyet »Hajnóczy, a lapátos ember« címmel a *Magyar Ifjúság* jelentetett meg. Az indító ötletet ez az 1976 májusának első hetében megjelent cikk adta számára, amikor május elsején – mottóként – leírta az első mondatokat. Alkotó módszerében itt egy régi fogáshoz nyúl vissza: az általa kiválasztott művekre analógiát ír. Így veszi át Lowrytól a mottóírási szokását is.

Mint már említettem, Lowryban szintén erős volt az analógiás hajlam, olyannyira, hogy – mint azt a *Nagyvilágban* olvashatjuk –, a »...szó szoros értelmében retteggett attól,... hogy egy kritikus netán kiássa *Ultramarine* című első regényét valamelyik könyvtárból, kimutatja, hogy a szerző Conrad Aikentől és Nordahl Griegtől lopta az anyag egy részét (nem lopta), és rásúti a szélhámosság bélyegét.¹⁰⁵ Látuk, hogy Hajnóczy hogyan írt parafrázisokat más írók műveire, nála az írói módszer része volt, hogy régebbi struktúrákat vegyen föl, és saját mondanivalóját egy másik »mediumművön« keresztül közvetítse. Lowry is egy írói szerepet kínált számára, ez a mostani szerep azonban a legnagyobb mértékig rászabottnak bizonyult. Az analógiás hajlam mindkét írónál összefüggött a visszatérésről alkotott elképzeléseikkel. Lowrynál az örök ismétlődésbe vetett hit okozta a plágiumtól való félelmet. Hajnóczy azonban legyőzte ezt a félelmet; s mint a posztmodern irodalom általában tette, bátran felvette a kesztyűt. Abban Lowry modernizmusa nyilatkozik meg, hogy míg Dantét, Goethét és Cervantest stb. közös európai kultúrkincsnek illesztette műve mitikus háttérbe, addig közeli elődeit felhasználni – bár megtette – plágiumnak tekintette. Hajnóczy azonban huszadik századi elődjét, vagyis Lowryt is bátran beillesztette ebbe a felhasználandó közös kultúrkincsbe. Éppen ezáltal tudta legjobban saját eredetiségét kifejezésre juttatni.

Hajnóczy irodalmi kalandozásaival kereste a neki megfelelő kulturális közeget, tradíciót akart teremteni magának. Amidőn múltat és háttérrel épített, hogy a hátát szilárdan nekivethesse, Lowry, Hedáját és Bierce műveire tált rá. Mindhárom író befolyásolta a bergsoni időszemlélet, melyet Lowry *Garden of Ebla* (1950) című esszéjében említi: »Bergson szerint »az időérzék gátlás, mely megakadályozza, hogy minden egyszerre történjék«, és ha minden egyszerre történne, akkor nem lenne múlt, és ami még fontosabb, nem lenne jövő; az egyen egy mozdulatlan pillanatba lenne bezárva.¹⁰⁶ Hajnóczynál megszűnik ez a gátlás, és – főként a *Szolgálati járatban*, a *Mandragórában* és az M-ben – a szereplő a pillanat foglyává válik, hasonlóan ahhoz, ahogy az *A Bagoly-folyóban*, *A vak bagolyban* és a *Vulkán alatt* egyes jeleneteiben történik.

Nem véletlen, hogy Malcolm Lowry és Szádeq Hedáját művészetétől Hajnóczy egymást erősítő impulzusokat kapott. Mindkettőjük művészete a 20-as évek expressionista német filmjén érlelődött, s ez Lowrynál – aki montázsként filmplakátok feliratait illesztett művébe – még nyilvánvalóbb, mint Hedátnál. Lowryt is élenként érdekelte a keleti, de általában mindenféle miszticizmus. Ő az, aki a szellem bűnbeesését ábrázolva visszanyúl egészen a gnosztikus-manicheus hagyományokig, a rózsakeresztes, ekkor, a kabbalához és a mágikus tudományokhoz fordul Uspenszkij, Swedenborg, Blake, Boehme, Yeats és Charles Stansfield

Jones műveit tanulmányozva. E misztikus könyvekről a *Vulkán* alattban egy listát is mellékel, amikor felsorolja a Konzul polcán sorakozó műveket.

Korábban a különféle szerepek és hagyományok – Kleist, Diderot, a vérkút – a magas kultúra és a szilárd kövült múlt hűvös biztonságát nyújtották Hajnóczy számára: segítő lépcsőket elvesztett identitása megtalálásához. Ezt a paradox módon bizonytalan és jellemzően próteuszi identitást végül egy újabb Doppelgänger, Lowry segítségével találta meg. Az élmény személyes jellegénél és nem kevésbé az újdonsült szerep önbizalomra alkalmas természeténél fogva az új identitás megtalálásával az írói vállalkozás hűsbavágóvá válik Hajnóczy számára. Legalábbis ezt érezni az *M*-ben és *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregényben. (Részletes elemzésüket terjedelmi megfontolásból most elhagyom.)

Plátói tükrök

A számos megfigyelhető párhuzamosság mellett Lowry és Hajnóczy művészeite között van néhány alapvető különbség. Egyszerűbb, ha ezek feltárásához is először a hasonlóságokból indulunk ki. Mindkét művész szeretett álarcot viselni. A *Vulkán* alattban Lowry a Konzul; az *M*-ben Hajnóczy Lowry álarcát ölti fel, s ebben a minőségben (mivel Konzul nincs a közelben) a kabinosét, rávilágítva ezzel arra, hogy felismerte és magának érezte elődjének ezt a hajlamát.

Ez a rejtőzködő hajlam abból táplálkozott, hogy az azonosítással és a névvel magánéletükben is problémájuk volt. Malcolm Lowryt eredetileg Clarence Malcolm Lowrynak hívták, ám ő első keresztnévét utálta, és igyekezett szabadulni tőle, talán csak otthon, szülei hívták így. Hajnóczy keresztnéve eredetileg Béla volt, a „Péter”-t írói névként használta. Otthon anyja Bélusnak szólította, amit ő meglehetősen utált, és igyekezett a névtől szabadulni.

A „ki vagyok én?” és a „ki nem vagyok én?” kérdéséről egy pillanatra sem tudtak megszabadulni, az autentikus én és a külső szerepek határának problémáját reflektorfénybe vonva. Ám ez csak egyik jele volt annak, hogy a valóság hagyományos struktúrája kezdett felbomlani számukra. Az ivással a realitás és a fenomenális valóság közötti gát is átszakadt, és a két folyam átömlött egymásba. Ezek a magánéleti tapasztalatok kihatottak művészetükre, mindketten lebombolták a reális és az érzékelt világ közötti falat a művészi ábrázolásban is, és így a kívülről jövő benyomások és a belülről jövő tartalmak kifejezése között elmosódott a különbség, a belső tartalmak is külső észleletként jelennek meg, semleges tárgyak pedig különleges, baljóslatú értelmet sugároznak.

A „sokszoros én” szemléletéből (Lowry: „beszéljünk erről egy kicsit: a kettős, a háromszoros, a négyszeres, »Én-ről«) ered a világnak egyfajta neoplatonikus értelmezése, amely azonban a művészetet nem kárhoztatja alárendelt szerepre, mert a két író művészetfelfogása ugyanakkor romantikus. Az örökös ismétlésekkel azt a benyomást keltik, hogy minden valakinek a tükröképe, és ez a tükrözés a végtelenségig folytatódik. A műalkotás a tükröződő valóságnak azonban nem abszolút tükrö, hanem csak egy láncszem a tükrök sorában. Hajnóczy így ír erről: „...szürkés árnyak borították a végtelen termet, ahol a végtelen hosszú acélrúdon acélkampókra akasztott áttetsző bronztükrök függtek, moccsatlan arcok meredtek a tükrökből számtalan ugyanegy arcra. Négy-öt száz évenként egy csigasoron átve-

tett láncan a földre engedte őket Megváltójuk, a Mennyországban a Nagy Fazekas. Négy-öt száz évig ott maradtak a földön... a moccsatlan arcok ugyanegy, a saját moccsatlan arcukra meredtek. Aztán újra ott függtek az acélkampókon. A Nagy Fazekas pedig lassan kezébe vette a láncot, és az Üdvözülteket húzni kezdte föl, a végtelen acélrúd felé.”⁹

Mindketten az organikus műalkotás elvét vallották, bár Hajnóczynál nem annyira a növekedés, mint inkább a mozgás és változás volt fontos: „Az ember a művészetben – vagy bármely más alkotó tevékenységében – ... a Nagy Fazekas munkáját utánozta, amely mindig élő, organikus... Az embert törekvései organikus műalkotására ösztökélik, azonban törekvései eredménye, éppen azáltal, hogy megvalósult az, ami számára a legfontosabb, a mű, szükségképpen körülhatárolt lesz, és nem mozgó és változó, amelyet ábrázolásra kizárólag méltónak ítélt. ... Valami élet akarunk alkotni, valami mozgót és elevent...: egy élő *reteklevelet*... Lepipáljuk a Nagy Fazekast!”¹⁰ „Valamit, ami élő, organikus, ábrázolni képtelenség. Tehát, hogy ennek ellenére kísértésbe esünk e felől a dolog felől, úgy vélem, ez a művészet.”¹¹ Ő is úgy dolgozott általában, mint Malcolm Lowry: egy ötletmagból növesztette ki az elbeszélést, ám mihelyt készen lett vele, művét tökéletesnek, organikusnak, megbolygathatatlannak ítélte. Ezzel szemben Lowry folyvást átirta műveit, egy-egy újabb burkot növesztve köréjük. Az organikus műalkotás fogalma az angol romantikából származik, Coleridge, Wordsworth és Keats alkalmazta először és ültette be az irodalmi tudatba. Lowrynál és Hajnóczynál ehhez ugyanaz a zsenitudat társul, mint a romantikusoknál.

Éppen ebből következik, hogy ki nem állhatták a kortárs kritikusokat. Hajnóczy például ezt írja: „Az okos gyerekek, akik a könyvkritikákat írják, mert mást nem tudnak, lecsaptak a pletykára, és kezdték felmagasztalni. Saját maguk miatt. Buzi az mind, egy szál az, hogy a fene enne meg őket. Korunkban, cimborá, a buzik a művészet legfőbb bírái. Ők a nagyfiúk.”¹² És Lowry: „...a természetlen erősfüktől, s az angol irodalom homosapiens iskolamestereitől, ...amint zsarnoki hatalommal diktálják a közlést, mely nem az adott íróval való azonosuláson, élményeinek személyes vagy átértett megosztásán alapszik, nem is az irodalom szeretetén vagy az írás bármily ösztönös megértésén, a közlést, mely még csak nem is függetlenül alakult ki, hanem teljesen a klikkhez tartozás függvényeként, mely klikkek másodlagos feladata pedig, hogy már csírájában elfojtsák minden eredeti kortárs géniusz kibontakozását, bár, ami azt illeti, azt akkor sem ismerik fel, ha ott van az orruk előtt.”¹³ Ez a klikk Lowry számára az új kritika iskolája volt, mely azt tanította, hogy az író szándéka és élettrajza lényegtelen a mű megértése szempontjából, a vizsgálódást kizárólag a szövegre kell korlátozni. A strukturalizmus kezdetei voltak ezek, az 1940-es, 50-es években, hiszen az új kritikusok módszerei már ugyanazok voltak, mint a francia strukturalistáké, akiknek később Hajnóczy, pályája elején, a követője lett. Ezek a törekvések mindenesetre homlok egyenest ellenkeztek Lowry esztétikai felfogásával, a művön kívüli és belüli világ egymásba való átjárhatóságáról alkotott elképzeléseivel. Ő ebből a szempontból, az expanzió elvének érvényesítésével, már meghaladta a korai strukturalistákat. Hajnóczy ezt észre is vette Lowry művészetében, és ekkor ő is tovább lépett a steril irodalmi műtől az intermédiá irányába. Ezzel magyarázható, hogy Hajnóczy dekonstruktivista, expanziós kísérleteinek – képzőművé-

szeti ihletésük mellett – erős romantikus gyökerük és színezetük van.

Ha a Lowryéhoz hasonló strukturalista törekvéseket, huszadik századi elődöket keresünk, akkor szerencsésebb, ha nem az irodalom, hanem a zene területén vizsgálódunk. David Marksonhoz írt, 1951. augusztus 25-én kelt levelében Lowry Schönberg és Berg nevét említi, s mint Sherrill E. Grace megjegyzi, Lowry ismerte a Schönberg által kifejlesztett tizenkét hangos technikát (elterjedt nevén szeriális zenét), és az ismételt sorozatokon alapuló rendszer bátorította saját törekvéseiben. Lowry ihletése ugyanis a film mellett kezdettől fogva zenei természetű volt, pályafutását is dzsesszkomponistaként kezdte. Lowry minimalista törekvéseit ugyancsak párhuzamba lehet hozni a minimal zene hatvanas–hetvenes évekbeli megjelenésével – Steve Reich és Philip Glass törekvéseivel. Ők zenéjükben eredeti törzsi zenét, szertartászenét dolgoztak fel, amelyet Reich Ghanában tanulmányo-

zott.¹³ Franciaországban már a második világháború után megszületett az expanziós „konkrét zene”, mely arra törekszik, hogy zenei szövetbe foglalja a természet, a gépek, a beszéd hangzásait, s e törekvések azóta is tovább élnek a kísérleti zenében.¹⁴

Alapvető különbség még Malcolm Lowry és Hajnóczy Péter között, hogy Lowrynak sohasem voltak száraz, egyszerű realista nyelvet használó frői korszakai. Igaz, az *Ultramarine* és a *Vulkán alatt* első, novellaváltozata ilyen volt, de Lowry mindkettőt hamarosan kibővítette és átstilizálta. Későbbi novellájában, a *Pokolokban* (1950), melyet egy New York-i elmeosztályon (ahová alkoholizmusa miatt került be) szerzett benyomásairól írt, nyoma sincs a Márai-novellákban megjelenő szatirikus hangnak és a realiztikus-naturalisztikus leírásoknak. Itt is körülményes, látomásos, feliratokra figyelő Lowry írja a történetet. Hajnóczy ezzel szemben életszerű realizmussal megírt, csattanóra épülő novellákkal indult, és ugyancsak száraz, lecsupaszított nyelvet használó kísérleteken keresztül érkezett el a romantikus, szentimentális, bonyolult alkotásokhoz.

J E G Y Z E T E K

1. Hajnóczy Péter művei: 130.o.
2. Szörényi László: *Előképek és víziók*: MV. 1980. 12. 103.o.
3. Grabócz Márta: *A szertartás. Zenemű egy Hajnóczy-novellára*: MV. 1983. 2. sz. 38–39.o.
4. *Művészet* 1975. 12. sz. Alan Aldridge: *Nouvel Art Nouveau Psychédélique*: 32.o.
5. *Nagyvilág*: 1975. 4. 562.o.

6. Sherrill E. Grace: *The Voyage that Never Ends*. University of British Columbia, 1982: 20–21.o.
7. Malcolm Lowry: *Át a Panamán*. Bp. 1974: 71.o.
8. Hajnóczy Péter művei: 701.o.
9. Hajnóczy Péter művei: 692–693.o.
10. Hajnóczy Péter művei: 420.o.
11. Hajnóczy Péter művei: 704.o.
12. Malcolm Lowry: *Át a Panamán*. Bp. 1974: 74–75.o.
13. Yehudi Menuhin–Curtis Davis: *Az ember zenéje*. Bp. 1981: 276.o.
14. i.m.: 277.o.

KÖLCSEY FERENC

ÖRÖKÍTSE MEG NEVÉT, CÉGÉT KANDELÁBEREKRE SZERELT
BRONZTÁBLÁKON

Az
Andrássy út
korhű
közvilágítása
közadakozásból

TÁMOGASSA A BUDAPESTI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET
MOZGALMÁT A RÉGI, ANDRÁSSY ÚTI KANDELÁBEREK
VISSZAÁLLÍTÁSÁRA.

A 11 méteres Andrásy típusú kandeláber ára
290.000 FORINT

A 3 méteres Sugárút típusú kandeláber ára
90.000 FORINT

KISEBB ADOMÁNYOKAT IS ÖRÖMMEL VESZ AZ EGYESÜLET,
AZ ADOMÁNYOZÓK NEVÉT KÖZÖS TÁBLÁN ÖRÖKÍTI MEG.
AZ ADOMÁNYOK KÖLTSÉG TERHÉRE ELSZÁMOLHATÓK.
AZ ADOMÁNYOKAT A BUDAPEST V., DEÁK FERENC UTCA 7—9.
ALATTI OTP FIÓKNÁL VEZETETT 218-98055 FOLYÓSZÁMLA
9273 SZÁMÚ SZÁMLA JAVÁRA LEHET BEFIZETNI.

Nádas Péter Hajnóczy Péterről

SZERDAHELYI ZOLTÁN INTERJÚJA

Nagyon megörültem, amikor megkaptam a levelét. Annak ellenére, hogy levelének tanúsága szerint nem voltak közeli kapcsolatban Hajnóczy Péterrel, mégis az volt a benyomásom, hogy ez az ismeretség egyáltalán nem volt közömbös Önnek. Föltétlenül érdekelne, hogy milyen emlékei maradtak? Milyen embernek látta? Egyáltalán, hogyan ismerkedtek meg?

Valamilyen kerti kép van előttem. Úgy emlékszem, hogy Elek Judit kertjében találkoztunk először. Ő éppen ment volna el, én pedig véletlenül éppen jöttem. Arra már nem tudok visszaemlékezni, hogy mikor volt. Amikor hetvenkilencben lett volna egy közös utazásunk Bécsbe, ahová ő végül is nem jött el, és erről telefonálgattunk egymásnak, már ismertük egymást személyesen. Kifejezetten megdöbbenett, hogy mennyire szép ember, és azért is gondolom, hogy annak előtte nem találkozhattunk, vagy még csak fényképet se láthattam róla, mert ennek a döbbenetnek az emléke ehhez a kerti jelenethez kapcsolódik. Akkor nagyon vékony volt, még nem hízott el, vékony, csontos, magas, nagyon szuggesztív arc, nagyon erős vonásokkal. És nem ment el, hanem úgy álltában beszélni kezdett hozzám. Mintha mégis minden pillanatban el akarna menni. De úgy éreztem, hogy nem nekem beszél, hanem csak folytatja azt a monológot, amit tulajdonképpen soha abba se hagyott. És annak sincsen különösebb jelentősége, hogy kinek mondja, mert magának mondja. Az volt a benyomásom, hogy így védekezik a tolvák kérdések ellen. Mintha nem szeretné, hogy bármiről megkérdezzék, maga a kérdés ténye fizikailag sértené, vagy mintha nem szeretné azt a közönséges helyzetet, amelyben az ember arra kényszerül, hogy mindenféle illetéktelen kérdésekre kelljen válaszolnia.

Nem is tett ilyen kísérletet?

Néha megpróbáltam reagálni arra, amit éppen mondott. De később is az volt a benyomásom, hogy ezt nem kívánja. Egyetlen sokfejtű dolgot kívánt: szeretetet, figyelmet, feltétlen odaadást, csodálatot. Ha imádtam és csodáltam volna, gondolom, leköp vagy legalábbis megvet. Nagyon érdekes ember volt, nagyon szép ember volt, de számomra nem volt vonzó ember. Nem volt olyan ember, akinek eszeveszetten kerestem volna a társaságát. Inkább olyan ember volt, akinek az útjából szívesebben kitérek. Nekem a párbeszéd a rögeszmém, ami persze nem kevésbé súlyos betegség, tehát nem akarom azt mondani, hogy én egészséges vagy normális lennék, őt azonban kifejezetten betegnek láttam.

Mit ért ezen a betegségen? Az író sokat emlegetett alkoholizmusát vagy esetleg valami mást?

A környezete általában azt állította róla, hogy alkoholistá. Ezzel szemben én azt állítom, hogy nem volt alkho-

lista. És nem volt elmebeteg, nem volt örült, hiánybeteg volt. Hol az örült, hol az alkohalista maszkját öltötte fel, de én legalábbis nem láttam olyan pillanatában, amikor ne figyelt volna nagyon élesen és nagyon józanul a maszk mögül. Gyönyörű pillantása volt, el nem engedte az embert a szemével. A hatást figyelte.

Érdekes, hogy a műveiben szintén tetten érhető ez a szünet nélkül résen álló, mögöttes figyelem. Feltehető, hogy a tárgytól (deklaratív is) megfogalmazott háromlépésnyi távolságtartás úgyszintén ennek a tulajdonságnak a megnyilvánulása?

Ezt nem tudom. De hiszen azért ír valaki, vagy azért csinál bármit, ami irodalmi vagy művészeti tevékenység, mert ugyanarra az anyagra, amelyre másoknak nincs reflexiója, neki van. Ha pedig ez így van, akkor egyszerre kell élnie és reflektálnia önmagára, mert ezeknek a tevékenységeknek az esetében az anyag sajnálatos módon azonos magával az önreflexiót végző emberrel. Ezért aztán egy alkotótól nem nagyon lehet elvárni, hogy olyan legyen, mint mindenki más, ezek bizony furcsa emberek, és ő is egy furcsa ember volt. Másrészt vele kapcsolatban azért van örökös lelkiismeret-furdalásunk, egyébként nagyon hasonlatosan ahhoz, amit Latinovits Zoltánnal szemben érzünk, azért emlegetünk állandóan alkoholt, elmebajt, azért izgatott és izgat ő minket, mert nagyon hamar és nagyon-nagyon méltatlan körülmények között ment el. Egy prózaírónak hosszú életet kell élnie ahhoz, hogy kifuthassa a formáját. Hosszú életet, nyugodt életet, bizonyos értelemben kiegyensúlyozott életet. A kiegyensúlyozottság hiánya egy csomó írásán látszik. Látszik, hogy hol kellett volna az anyagon még többet ülnie, vagy talán még nagyobb távolságból szemlélnie. Vagy hol kellett volna beismernie magának, hogy bizony kudarcot vallott, ez legfőképpen a Perzsiában látszik. Vagy valamit hol nem tudott megoldani, tehát ehhez ismét hozzákezdni, újra végiggondolni vagy éppen a kudarcot írni le. A körülmények kiegyensúlyozottsága hiányzott az életéből, és ehhez a hiányhoz természetesen jelentékenyen hozzájárult az a társadalmi állapot is, amelyben valamennyien éltünk.

És amelyre végül is mindannyian különbözőképpen reagáltak.

De nem gondolom, hogy bárki akadt volna, aki ne a saját személyes bajainak az elmélyítésével reagált volna. Ez egyszerűen abból következett, hogy a megnyilvánulások nyilvános lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak. És ha a nyavalyák megnyilvánításának nincsen kifelé útja, ha megbillen ez a kényes egyensúly, akkor az ember csak befelé mehet, a saját nyavalyáit mélyítgetni. Ezt nem lehetett megúsni, legfeljebb az alkat igényei szerint válogathatott az ember a megnyilvánulások torz formái között. Hajnóczy ezen a ponton

Részlet a Petőfi Irodalmi Múzeum számára készített beszélgetésből.

kapcsolódik bennem a Latinovits-hoz. Mindketten nagyon renitens alkutú emberek voltak, olyan emberek, akik szívesen köpnek bele a levesbe. És éppen ezért szeretik őket. Bizonyos konvenciókat hihetetlen erővel félresöpörnek, vagy egyszerűen nem ismerik el a konvenciók létjogosultságát. Így utalnak valamire, ami nagyon fontos, ami mindenkinek nagyon fontos, nevezetesen az emberi szabadságra utalnak, a szabadság vágyára és a szabadság igényére, illetve ezeknek az örület hiányára. Az alkohol vagy a téboly ebből a szempontból nem más, mint az életben maradás pusztá biztosítéka. Inadekvát reakciókkal olyan hatást kelteni, mintha örült lennék, és ezzel védetté tenni magam. Latinovitsot valamivel jobban ismerem, és őt se láttam soha örülni. Nagyon okos és nagyon józan ember volt, aki azonban elég gyakran hülyeségeket beszélt. Ha azt mondta neki az ember, hogy most hülyeségeket beszélsz, akkor elhallgatott és másról kezdett beszélni vagy ugyanarról, értelmesen. De a kényelmes környezet általában nem azt mondta neki, hogy most hülyeségeket beszélsz, hanem hagyta magát provokálni ezektől az igazságtalan hülyeségektől, éppen azért, hogy ne kelljen megérteni azokat az igazságokat, amelyekre minden hülyeségével utalt, és azt lehessen rá mondani, hogy örület és bor beszél. Végül is a szeretet vagy a szabadság hiánya, bármilyen paranoid formában nyilvánuljon meg, nem örület. Hajnóczy sem volt örült, de olykor hülyeségeket beszélt, és akkor azt kellett mondani neki, hogy te hülyeségeket beszélsz.

S hogyan reagált erre?

Dührohamot kapott. Aztán minden átmenet nélkül elkezdett rendesen beszélni. Örjögött, mert azok a barátai, akik imádták és csodálták ezt a renitens hajlandóságát, elhitették vele, hogy ő az Aranyszájú Szent János. Ezzel persze a kezére játszottak, mert félt és szorongott és szenvedett, és tényleg nem akart senkivel a párbeszéd helyzetébe belekerülni. De nagyon jól tudta, hogy összefüggéstelen hülyeségeket beszél, hiszen nagyon józan és kritikus ember volt. A színész is csak akkor játszik, ha van közönség. Ha nincs közönség, akkor nem játszik.

Amikor találkozott vele, akkor ez egy ilyen pedagógialag tisztázott kérdés volt az Ön számára?

Mi lett volna a pedagógia ebben? Az égvilágon semmit nem akartam elérni. Legfeljebb minél előbb hazamenni. Egy olyan szerepet játszott, ami őt is fárasztotta meg engem is fárasztott. Egy idő után egyszerűen unalmas volt. Reggeltől estig egy művészetétől szenvedő ember monológját mondta, egy olyan ember monológja helyett, aki reggeltől estig szorong, de hát ebben nekem is volt tapasztalatom, mert én is reggeltől estig szorongok. Legfeljebb más eszközökkel nyihítek rajta. Ezzel a dologgal szemben nekem nem lehetett semmiféle lelki-furdalásom, és így annak se lehetett akadály, hogy kifejezzem unalmamat. Egyszerűen nem lehetett nem észrevenni a szándékosan homályos tartalmú monológok és a józan, gyönyörű tekintete közötti diszcrepanciát. Engem ez az utóbbi egyszerűen jobban érdekelt. A megkettőzött figyelemről hihetetlenül átható volt a pillantása. Később, amikor fizikailag tönkrement, a tekintetének ez a vesébe látó, átható jellege mégis megmaradt. Amikor utoljára találkoztunk, akkor már nem volt. Akkor már nem volt más, mint a merő szenvedés, a csupasz, merő szenvedés, és akkor már

biztosan ennek az eltérítő játéknak sem lett volna semmi értelme. A tekintete is bezárult.

Milyen körülmények között jött létre ez az utolsó találkozásuk?

Semmihez nem tudom kötni, de arra emlékszem, hogy Kisorosiból jöttem be, akkor már itt laktunk a Tárnok utcában, tehát ennek mindenképpen hetvenkilenc után kellett lennie.

Ezek szerint életének utolsó két évében.

Amikor meghalt, akkor én már Berlinben voltam. Az újságban rálapoztam a halálhírére. Nagyon megdöbbenett, a saját gyanútlanágom is. Hiszen amikor utoljára láttam, akkor az volt az érzésem, hogy ez az ember nem sokáig fog élni már, vagy legalábbis a világban nem fog sokáig élni, mert el fogják különíteni, de nem gondoltam, hogy ilyen gyorsan. Fizikailag nagyon erős maradt.

Az elhúzás ellenére?

Volt egy pillanat, amikor föl pattant, átölelt, megszorogott. Szeretetet akart kérni, és szeretetet akart adni. És ebből éreztem, hogy nagyon erős. Ez az utolsó találkozásunk volt az első találkozásunk. Az történt, hogy ő elég gyakran telefonált nekem, én pedig hol visszahívtam, hol meg nem. Azon az estén a feleségem azzal fogadott, hogy a Hajnóczy már többször telefonált. Fáradt voltam, és nem volt kedvem egy végeérhetetlen telefonbeszélgetéshez. Ilyenkor ő monologizált, én hallgattam, próbáltam úgy reagálni, hogy az ne legyen rossz neki, de ne is kötelezzem el magam semmire, mert nem, nem akartam szoros kapcsolatban lenni vele. Fájt, nehezemre esett, és magam is örült vagyok, nem, szóval nem. Nem hívtam vissza, de félóra múlva ismét hívott, és azt mondja, hogy most fogjam az írógépet és azonnal menjek oda hozzá. Minek az írógép, és miért menjek én hozzá? Mert a gépirónő nem tudja elolvasni a kézírását, és neki holnap reggel be kell vonulnia a Völgy utcai kórházba, diktálni akar.

Pertorinihez? Ezt nem említette?

Érdekes. Nem tudtam, hogy Pertorini volt a kezelőorvos. Latinovitsnak is Pertorini volt a kezelőorvos. Nem emlékszem, hogy említette volna a nevét, de biztosan emlékszem, hogy a Völgy utcába. Pertorini a Völgy utcában dolgozott?

Igen.

Ő tehát oda bevonul, és még ennek előtte le kell gépelni valamilyen kéziratát. Senki másnak nem tudná diktálni. Pillanatokon belül legyek ott, vegyek egy taxit. Teljesen praktikus, jószolgálati tevékenységről volt szó, fogtam az írógépet és taxit rendeltem. Odaértem, letertem a gépet az asztalra, befűztem a papírt, vártam, hogy diktálni kezdjen. Ilyesmirel persze szó sem lehetett, mert monologizált. Egy szót sem értettem belőle, egy árva szót sem, csak annyit értettem, hogy a félelmeinek és a szorongásainak a mélypontjára ért. Azt is éreztem, hogy valaki otthon van még. A felesége nem volt otthon. Valaki motozott a szomszédos szobákban, és ezekhez a pusztá zörejekhez kötötte a dühét és a gyűlöletét. Mintha ez a személy lenne minden baj egyedüli oka. Én meg ott ültem az írógép mellett, hallgattam és vártam. Magukat a szavakat se lehetett érteni, mert valószínűleg teli volt tömve gyógyszerrel, és alig forgott a nyelve. És miközben monologizált, valami furcsa tevékenységet is végzett. Az ágy nem volt bevetve, széthányt ágy volt, amiből talán akkor kélhetett föl, és a matrac alól kivett egy kulcsot, a kulccsal kinyitott egy ilyen régimódi íróasztalt, valami szekreterfélért, ebből kivett egy kulcsot és egy vaskazettát, kinyitotta a vaskazettát, abból kivett egy újabb kulcsot, ezzel a

kulccsal kinyitott egy ruhásszekrényt, amelynek az alján ásványvizes üvegek álltak, húzott egyet az ásványvízből, majd az egészet megismételte visszafelé. Visszazárta az ásványvizet, vissza a kulcsot a kazettába, a kazetta kulcsát a szekreterbe, és a szekreter kulcsát be a matrac alá. Ezt újra és újra megismételte, mintha valamilyen utasítást teljesítene. Talán a pszichiátére javasolta, hogy ne csak az italhoz, hanem még az italt pótló ásványvízhez is nehezebben tudjon hozzáférni. Mert nem ez a tevékenység volt a kényszeres, hanem a monológ volt a kényszeres. Közben persze mentek a percek, az időnek nem volt számára többé funkciója, én viszont fáradt voltam, túl sok józanság és túl kevés karitatív érzés volt bennem ehhez az egész dologhoz, tehát folyamatosan próbáltam rávenni arra, hogy végre írjunk, diktáljon. Végül is diktálni kezdett, de nem értetem.

Hogyan diktált? Fölolvasott?

Egy füzetből olvasott. De nagyon nehezen értettem. Olyan rosszul artikulált, hogy nem lehetett érteni, vagy éppen olyan halkán beszélt, hogy nem lehetett hallani a hangját az frógép kopogásától. Pedig szerettem volna mindent úgy csinálni, ahogy egy tökéletes gépfőnök csinálja; nem kérdez, nem gondolkodik, leírja. Ráadásul nem lehetett tudni egészen pontosan, hogy mi tartozik a leírandó szöveghez, mert állandóan motyogott magában. A szöveggel kapcsolatos belső problémáit megbeszélte önmagával, és nem jelezte, hogy ez most nem a szöveghez tartozik. Ha pedig valamit elrontottam vagy nem értettem, akkor üvöltözött, káromkodott, szitkozódott. Nem úgy általában, hanem személyre szabta, és bármiként igyekeztem, sikeresen megbántott. Nem értettem, hogy miért ülök itt, és miért csinálom. És nemcsak írnom kellett és túrnóm, hanem csodálnom minden mondatát. Ha nem csodáltam eléggé, akkor megint csak szitkozódott. Éreznem kellett, hogy miként kényszerülök bele az életnek a logikájába. Néha jeleztem, hogy ebből elég, nem csinálom tovább, vagy föl is álltam, hogy jó, akkor most elmegyek. Ilyenkor mindig kiegyeztem, mert azért mégis fontosabb volt, hogy maradjak. Egy ilyen pillanatban történt, hogy ő is fölpattant, azt hittem megver, de átölelt. A szeretetvágynak ezt az agresszív formáját én enyhén szólva megvetem; önsajnálatra van építve, és nem a másik ember szeretetére vagy tiszteletére. És ez nemcsak az ő betegsége volt, hanem általánosan elterjedt, valamennyiünket érintő nemzeti betegség. Azért szeress, mert nekem rossz! Ezt én nem tudom követni. Négy óra telhetett el, és alig írhatunk le többet, mint másfél oldalt. Egy idő után rájöttem, hogy nem az a fontos, hogy bármit leírjak, hanem az a fontos, hogy valaki ott legyen. Valamivel éjfél után, vagy még később, végre megérkezett a felesége. És ez aztán teljesen világossá tette a helyzetet. Azért kellett ott lennem, nem nekem, valakinek, bárkinek, akárkinek, hogy ezt a négy órát, hat órát, nem tudom én, hány órát, amíg a felesége nincsen ott, valahogyan áthidalja. Neki ez beláthatatlanul hosszú idő lehetett. Olyan hosszú, mint mikor egy beteg gyereket apuka és anyuka magára hagy, és akkor ez a pokol örökkévalósága, holott csak a patikába mentek. Vele is rögtön kiabált, sajnos, nem tudok mást mondani, minősíthetetlen, embertelen hangon beszélt. De az asszonyról ez lepergett. Hihetetlen, hogy milyen szépség sugárzott ebből az asszonyból. Ilyet én még nem láttam. Nem szeretet su-

gárzott belőle, hanem egy kegyes nővér mindenre figyelmes érzéketlensége. Mint aki valamilyen sokkal fontosabb célt követ, tehát nem lehet érzékeny olyan kicsinységekre, mint amilyen egy káromkodás. Néhány szót is váltottunk, de láttam az arcán, hogy az égvilágon semmi szükség nincsen itt rám. Hajnóczy pedig attól kezdve egyetlen pillanatra se méltatott. Gyakorlatilag nem érezte a távozásomat. Ez volt az utolsó találkozásunk.

Az elmondottak alapján úgy tűnik nekem, hogy elég egyoldalú volt a kapcsolat kettejük között. Önnek gyakorlatilag nem okozott mást, csak szenvedést.

Nem, ez nem volt egyoldalú kapcsolat, mert nem volt kapcsolat. Másfelől a szenvedés igazán túlzás lenne.

Szorongás?

Fájt. Szóval, ez fájt. Ami fáj egy emberben a másik miatt. Se tehetségem, se képességem, se akaratom, hogy bármit tegyek, s még ha akarnék, akkor se tudnék. És undorított az önsajnálata. Nem, ez túl durva szó. Gyengének éreztem, és ezért dühös voltam rá. Nem morálisan éreztem gyengének, hiszen ilyen értelemben nem volt gyöngy. Erős volt, túl erős. Hanem művészi, szakmailag találtam túl gyengének ezt az egész öntudatlan és reflektálatlan önsajnálatot. Végül is ő választotta ezt az utat, mint ahogyan Latinovits is maga választotta a sajátját. Fölkültek az önsajnálataknak, s ezért senkinek nem lehet szemrehányást tenni. Nem azt mondom, hogy az önsajnálata ne lenne szükséges, de szakmai szempontból nézve túlsajnálták magukat.

Nem enyhíthetnénk ezt a megállapítást annyival, hogy azt mondjuk: olyan alkotó emberekről van szó, akiknek az ilyen vagy olyan különöségei végül is magas szintű művészet teremtésével jártak együtt?

Ha nem azt kérdezte volna, hogy miként ismertem meg és milyennek láttam Pétert, akkor mindent természetesen nem mondtam volna el. De ezt kérdezte, s ezért igyekeztem rekonstruálni magamban azokat az érzéseket és gondolatokat, amelyeket akkor éreztem.

Éppen ezért kérdezem, mert úgy érzem, hogy ezzel a szakmai ítélettel túllépett az akkori észleletek szintjén. Éppen azt kérdezem, hogy nem lenne-e helyesebb azt mondani: vannak olyan emberek, akiknek az adatott meg, hogy ilyen sorsot éljenek, ilyen pályát járjanak be, míg másoknak az adatott meg, hogy más milyet?

Ha azt állítjuk, hogy egy kultúrán vagy egy emberi közösségen belül különböző emberek élnek, és ezeknek a különböző embereknek az összefüggésrendszere adja ki magát a közösséget, akkor természetesen igaz. Akkor nekem is azt kellene hangoztatnom, hogy vannak ilyen emberek, és vannak másilyenek, és mindegyiknek megvan a maga szerepe a gondviselésben. Csakhogy ezzel a módszerrel nem tudnék beszélni se magamról, se egy másik emberről. Az ember nem tud a gondviselés képviselőjében beszélni önmagáról, ha pedig másokról beszél így, akkor vagy politikus, vagy történész, vagy felfuvalkodott. Nekem nincsenek irodalomtörténeti szempontjaim. És hát szakmailag, szakmailag ez egy befejezetlen életmű. Néhány remekművel, mint amilyen *A fűtő* és *A véradó*, óriási kezdeményekkel, fantasztikus ötletekkel, hihetetlen eruptivitással, kivételes nyelvi fantáziával és igényességgel, de befejezetlen, teljesen befejezetlen. A töredékek és az elvesztegetett lehetőségek tárháza. Ez nem értékítélet, hanem ténymegállapítás. És még azt se vagyok hajlandó elhinni senkinek, hogy ez az

én értékítéletem vagy ténymegállapításom lenne, mert nem hiszem, hogy az általam valamelyest mégiscsak ismert Hajnóczy Péter nevű ember azt a célt tűzte volna ki magának, hogy töredékeket írjon, és idejét nagyrészt neurotikus kényszer-tevékenységekkel, ivászzal és az ivászzatról való leszokással töltse el. Nem ez volt az életterve, ebben mindeki biztos lehet, aki olvasta.

Ellent kell mondanom. Úgy gondolom, hogy Hajnóczy életművével kapcsolatban egyáltalán nem beszélhetünk torzóról. Amit elkezdett, azt igen következetesen és szigorú kegyetlenséggel végbevitte, s ezáltal az életmű egy tökéletesen zárt egységet képez. Korai műveinek társadalomkritikai indíttatásától, amelynek eszmei háttérét a magyar jakobinuságtól, sajátos szereteteszmény vállalása képezi, eljut a csőd felismeréséig, az európai kultúrkör és a vallás tagadásáig, ami egyben a korábbi szereteteszmény kihunyását is jelenti. Egy adott hazai valóságmodellből következő gondolati irányt teljesít be, majd az utolsó szálakat is elvágva, kioltja az életművet. Ugyanakkor azt is érteni vélem, hogy Ön más módon kutatja az önmegvalósítás lehetőségeit, s ebből az eltérő kiindulópontból nézve egy ilyen életmű valóban torzónak minősülhet. Ez azonban inkább az Ön lelkialkata, ideáljai és céljai szempontjából látszik igaznak, s egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy ez a szempontrendszer kiterjeszhető lehetne Hajnóczy művészetére is.

Nézte, azt javaslom, hogy válasszunk szét különböző dolgokat, mert félok, hogy nem értjük meg egymást. Készséggel elismerem, hogy én csak abban a pszichikus adottságrendszerben tudok beszélni valamiről, ami nekem van. Ez világos. És az is teljesen nyilvánvaló, hogy az irodalomban vagy a művészetekben az alkotást jelenti magát a megmunkálendő tárgyat. Az irodalmi, művészeti műsor éppen arról szól, hogy mennyire különbözőek vagyunk, és mennyire különböző módszerekkel munkáljuk meg önmagunkat és egymást. Ebből következően én nem tudok, és nem is akarok irodalomtörténeti szempontok szerint beszélni, ez nem az én szempontom, ez a maga szempontja, dolga, műsora. Ezt a két különböző szempontrendszer kell elválasztani ahhoz, hogy világossá tegyem, mennyire nem ítélek, nem minősítek, hanem valami egészen másról beszélek. Vannak olyan alkotók, akiknél alig észlelünk valami különbséget a kifejezési eszközeik és a megmunkált tárgyaik között. Ezek úgy, ahogy vannak, eleven áldozatként dobják oda magukat, és ez az áldozat aztán nagyon tanulságosan hat másokra. Nagy névsort lehetne összeállítani. A franciáknál a leggyakoribb fajta, a sötétre és az ördögire nekik van a leghathatósabb engedélyük, mert ők a legszabadabbak. De a magyar irodalomban sem ismeretlen az ilyen alkotó. És vannak olyan alkotók, akiket inkább az eszközeik és az eszközhasználatuk jellemez, mert ezek nem dobják oda az életüket. Megkockáztatom, hogy ez a a gyávábbik fajta. Most azt mondtam, hogy én vagyok a gyávábbik. De a küzdelem tárgya mindkét fajta számára azonos, bizonyos eszközöket kell választania, és ez ő maga, és valamit meg kell munkálnia vele, ami szintén ő maga. Ugyanazzal küzd, mint amivel én küszködök, de kísérletileg ugye azt mondtuk, hogy ő bátor, én gyáva. Nem merek olyan éles lenni, bizonyos eszközöket meg se merek érinteni, nem merem a saját életemet kockára tenni. Hajnóczy nem volt gyáva. Éppen az imént említette, hogy a korai írásaiban még szociális megoldásokat keresett, aztán elvágta ezeket a kötődéseket, aztán felmondott az artikulá-

ciónak is, tehát ő is valahonnan valahová juttatta el magát, a valamiből a valaminek a tagadásába, aztán a tagadásból a semmibe. Ami azt mondja nekem, a műélvezőnek, hogy borzalmas az élet, nem bírok élni, nem bírlak benneteket elviselni, nem bírom magamat elviselni. Szörnyetegek vagytok, szörnyeteg vagyok, minden sötét, kilátástalan, se szeretet, se szerelem, még a semmi sem létezik. Ezek nagyon tanulságos kijelentések, de azt mondanám, hogy csupán az ellentétes oldala, a negatívja mindannak, amit a gyávábbik fajtája a lehető legjobban kifinomított eszközökkel és mindenféle élvezetes bravúrokkal pozitívumként igyekszik előadni. Ha tehát én, a gyáva, azt gondolom, hogy nincs szeretet, nincs szépség, csak sötétség van és káosz, akkor még annyit legalább hozzá kell tennem, hogy az agyammal gondoltam mindezt, és ez egy pozitívum. És ezért azt a mérhetetlen szenvedésmennyiséget, amelyet a szeretetnek, a szerelemnek, a világosságnak és szépségnek a hiánya okoz bennem, nem háríthatom át senkire és semmire. Biztosan csak ostoba vagyok, nem jól gondolkodom, és az utolsó lehetetelig arra kell törekednem, hogy megtaláljam ennek a kicsi pozitívumnak megfelelő megoldást. Halálisan biztos vagyok abban, hogy azon a mérhetetlen mennyiségű szenvedésen és negativizmuson keresztül, amelyben élt, ő se törekedett másra. Csak az irodalomtörténet vagy a műélvezet szempontjából pozitívum, hogy ennek a törekvésnek a csődjét mutatta be. De az ő szempontjai szerint, az ő szenvedésének a mérlegén ez nem pozitívum, mert ő nem csődöt akart, hanem szépséget akart, és sokkal inkább, mint bárki más, világosságot akart. Az irodalomtörténet vagy a műélvező azért bólogat ezeknek a hihetetlen léptékű csődöknek a láttán, mert mentesíti magát a saját csődjének a terhe alól. Örvendeznek, hogy az övék nem ekkora, vagy a másikkal magyarázzák a sajátjukat. Nekem a Hajnóczy szenvedése vagy a Latinovits szenvedése, Csáthé, Artaud-é vagy bárkié fontosabb, én nem elégedhetem meg azzal, hogy lám, milyen szép csőd, milyen tökéletes csőd, milyen szépen bemutatta, milyen szépen kifejezte ezt vagy azt. Én a törekvései szempontjából mondom azt, hogy befejezetlen. És jobban azonosulok vele, mint az a műélvező, akit Ön itt velem szemben irodalomtörténetként képvisel. Ugyanis a szenvedésünk tárgya semmiben nem különbözik. Én legfeljebb húzom még az időt. Neki pedig talán nem volt ereje, képessége, alkata, nem tudom miye, hogy húzza az időt, és gyorsabban végigcsinálta.

Jó, jó, köszönöm. Végül is nem arról van szó, hogy föltétlenül ellent akartam volna mondani. Csupán azt szerettem volna, ha fejfejt.

Az egyik a formák által akarja fönttartani az életét, a gyávája. A másik viszont föláldozza a formákat, mert úgyse tudja fönttartani az életét, a bátor. És egy iszonytató negativizmust vág a világ képébe. Csináljatok vele, amit akartok, én nem bírtam ki. Ezt nevezem én önsajnáltnak, amely aztán a befogadó közegben lelkiismeret-furdalásként él tovább. Gondoljon arra, hogy a magyar kultúra a mai napig mennyire nem tudta megemészteni se József Attila, se Latinovits halálát, és Hajnóczyt sem. Ujra és újra megpróbáljuk megemészteni, de darabosan felbűfögjük. Se lenyelni, se megemészteni. És így érik el a legfőbb céljukat. Megkapják a szeretetnek azt a mennyiségét, amit nem tudtak belőlük kicsikarni. Már csak azért sem, mert elutasították. Megengedem magamnak,

hogy ezt a nagyság minden elismerése mellett se tartsam vonzó tulajdonságnak. Amikor megtudtam, hogy Hajnóczy meghalt, talán még ugyanazon a napon vagy másnap, csöngött a telefon, Párizsból fölhívott Sipos Gyula. Hosszan beszélgettünk róla, de olyan hosszan, hogy valahogy úgy délután volt, amikor felhívott, és egész sötét lett, mire befejeztük, pedig a telefon Párizs és Berlin között se olcsó. Sipos valami olyasmit mondott, hogy én lennék a Hajnóczy gyilkosa. Ami persze hajmeresztő állítás, de tulajdonképpen igaz. Bennem a halála után pontosan annyi maradt, amennyi egy gyilkosság tudata. Annak érdekében, hogy

megőrizzek magamban egy formát, én akadályoztam meg abban, hogy ő teljes terjedelmében megnyilvánulhasson. Mert nem tartom illendőnek, hogy mások előtt végezzem el a kényszeres tevékenységeimet, és az ágyneműt például soha nem hagyom elöl, még akkor sem, ha senki nem jön hozzám. És az ember, anélkül, hogy azt akarná, minden mozdulatával jelzi, hogy milyen formák a fontosak. Siposnak igaza van, én vagyok a gyilkosa, mindazok a gyilkosai voltunk, akik képviseltük vele szemben ezt a formát. Egy életres szóló lelkiismeret-furdalás nekünk. Mert az megint egy forma, hogy gyilkolni nem szabad.

TOMPA MIHÁLY

*„Képtelen vagyok
felfogni, miért néznek
mindig száználmas
fajankónak, amikor
kiderül, hogy nincs
véleményem a
metaforáról.”*

FRANCIS BLUDD*

**Megjelent
A Helikon
metafora-
különszáma**

**X. Bludd / Y Suet / Z. Tiers:
Misreading/Misleading*

By Phony Books.

Idézi:

Kálmán C. György,

In:

*Az irodalom, mint
beszédaktus, Bp. 1990.*

Nappali ház

IRODALMI ÉS
MŰVÉSZETI
SZEMLE
1990/4

Beke László
György Péter
Rácz Péter
Marno János
Bacsó Béla
Ludwig
Wittgenstein
Benjamin
Constant

A geoid és a naturalizmus; pathavíszannyá

KARÁTSZON GÁBOR

„A forradalom – epifánia.”

Valósággal mennydörgött az az ódon masina; hiába rak alája még egy összehajtogatott trikót is. El is nevette magát a kölni Hoffmann úr, amikor két éve itt járt. „*Herr Karatschon*, hát maga ilyenén ír? Hát létezik még ilyen írógép, egyáltalán? Miért nem szólt, hoztunk volna magának egy újat.” De ne túlozzuk el a dolgot; igazából lassan, habozva gépelt. Mindjárt már azután. Azon az ő szeretett Olympiáján. Mint akinek keressélnie kell a betűket. Ki tudja, hogy mi hogy van.

Volt egy ilyen bekezdés, az előző fogalmazványából kihagyta, s most éppen ezzel próbált belelendülni a dologba.

„És ennyiben, de csak ennyiben” – kip-kop, tovább – „szüksége volt, előtte és utána, minden megaláztatásra, fájdalomra és mocsokra; ami csak megelőzte, mindre, az Andrássy út 60-ra, Recskre, és arra is, minden borzalomra, ami rákövetkezett: az akasztásokra és a börtönökre. Rákosi nélkül, Gerő nélkül, de Kádár nélkül sem, mézárósaúl, nincsen 1956. október 23. Ő nélkülük nem az, ami. Nincs meg a perspektíva hozzá! Anélkül a nap nélkül pedig az én életem sem sokat ér. Ennyiben tehát szükségem volt nekem is, és, lássunk tisztán, szükségem van ma is Kádárra, Rákosira és Gerőre. Vagyis a világfolyamat nem csupán etikai, hanem, s még sokkal inkább, revelatív természetű.”

Mintha csak volna maga a forradalom mint külön lény, akinek még, tetejébe, szüksége is van, *valamiért*, a fájdalomra! – Különb is, mi az, hogy lény? Mondjuk, aki fájdalmat érezni képes? Mihelyt *fáj*, már *aki*?

Folállt, átsétált a szomszéd szobába. Ott hevert az ágyon a fia, Hamilton (tanult, valami újabb diplomáért); gipszben a lába, óriási gipsz, mint, nemrég csak, neki meg a karja. Úgy látszik, ez (náluk, családilag) egy ilyen gipszes év. „Családi gipszek.”

– Szerinted mi az a geoid? – kérdezte az apa.

Hamilton felkönyökölt.

– Nagyképi kifejezés arra, hogy: a Föld alakja – mondta. De neki éppen erre van szüksége most. *A külön fogalomra*. Mutatta a kezével, hogy ennyit azért ő is tud, a formát.

– Alul-fölül benyomva.

Az egész család így szeret olvasni, fekvé. Világos, ő is.

Vagy kifogásolható pl., hogy az a szó le van foglalva már. Kérdezhetnék, mi revelál mit? A folyamat, önmagát?

Kivel vitatkozom, jutott aztán eszébe; s elkedvetlenedett. Nincs, akit érdekeljenek megfigyeléseim. Még úgy sem, hogy ellenvéleménye volna. Kicsoda hisz ma itt akár egy etikailag rendezett univerzumban is?

Továbbá: lehet-e ma még azzal jönni, hogy az ember élete mely esetben ér mennyit (nem sokat).

S hogy jön ki még ez is, a mások kínhalála árán.

– Igen – mondta Hamilton. – Egy forgási ellipszoid.

Persze, nem Hamiltonnak hívják, igazából. Ilyen azért ma sincs. A névadás (mindig is) irodalmi fogás, hőseinket a kon-

textusból kiemelni. Vagyis hát elhelyezni benne őket. Túlságosan súlyos pl. egy ilyen normális magyar név.

Belapítva a sarkokon; és azonkívül is vannak rajta dudorok meg horpadások. Nem úgy, hogy hegyek-völgyek, érted, inkább valami kvázi-geometriai értelemben.

S most egyszerűen átlépett abba a régi nyárba. Augusztus vége, 1956-ban, Gyimesben. Fönt a havason. Egészen keskeny, V-alakú völgy, fenyves stb.; esteledik már.

Valahogy eltévedtek akkor. Ott szálltak meg egy esztenán, s ott maradtak még két napig. Akkor ismerte meg az Emrit, a Katit. Nézi azon a régi fotográfián, az Emri még egészen kicsi gyermek, a kalyiba, a bárányok előtt; autógumiból készült bocskorában, kezében furulyával. Onnan nézve Pest annyira sápkórosnak tetszett. Ott soha nem történik semmi; semmi érdekes.

De most csak arról a völgyről akarna írni. Azóta mindig csak arra a völgyre gondol. A holdsütés alatt, mélységes mélyen, lent már a sötétben morajlik egy patak. Őt mindez formai szempontból érdekli inkább. Azért is tudakozódott a geoid felől.

Az Emri furulyázott, a Kati énekelt. Néha énekelt is az Emri, de a Kati nem tudott furulyázni. Az Emri csak olyan dalokat énekelt, így szokta elmesélni mindig azt az estét, amilyenek a Bartók–Kodály első lapjain található; a Kati kizárólag operettáriákat és műdalokat. „Oly szép volt, mint az ősmagyar kisaszonnyok egy ilyen régebbi magyar regényben.”

Szerencsétlen hasonlat! És pláne hogy *akkoriban* még azok a regények nem is voltak *annyira* régiek. Mert pontosan 57 decemberéig ezt úgy mesélte mindig, „mint az ősmagyar lányok az Iksz-ipszilon regényeiben”. Rendesen megnevezte még akkor azt az írót. Nem hogy teljesen hasra lett volna esve előtte, de azért tisztelte, nagyon is. Ők, az ő nemzedéke, ők hittek még (egy darabig) abban az irodalomban, még épp ahhoz a nemzedékhez tartozott ő. Nagyon várták hát azt is, azt a könyvet, amely 57 decemberére végre (!) megjelent; s az apja azzal a bizonyos csillagászáttal meg a Kanttal meg a Kenneth Robertsszal együtt beküldte neki azt is a Markóba. Bele lett ütve abba is az ügyészségi pecsét.

Csak hogy az író ehhez a regényhez, amelyen, tudjuk, sok évig dolgozott, sebtiben hozzátoldott még egy aktualizáló utószót, feltehetőleg még a nyáron, 57 nyarán, amelyben a magyarokat a Mózes ellen zendülő puszta zsidókhoz, a Pártot viszont magához Mózeshez hasonlított. Majdnem hogy bevett módszer volt ez akkoriban. Mint néhány évvel korábban egy Fekete nevű esperes (hítségűnek az ő hétfő reggeli áhítatosságai) pl. egyenest önmagát jelölte meg mint új Mózes, aki a ref. egyházat az egyiptomi húsosfakékek mellől kivezeti majd a pusztaságba. Ami, mint beszéltek

utóbb ref. körökben viccesen, sikerült is neki; ő passzolta át az államnak az ő iskolájukat is, a Lónyay utcai ref. gimnáziumot, nem kellett persze hozzá különösebb ügyesség.

Elment azzal a kedve a könyvtől is, attól a monumentális bibliai regénytől. El is veszette aztán, két vaskos kötetet!, ki tudja, hogy; ügyézi pecsét ide vagy oda. A hasonlatok többnyire sántítanak, az egyik lábuk lóláb; és úgyis a Kati szépsége volt a fontos, nem az a „mint”.

S még fontosabb, mondom, a völgy. El van rendezve minden, ha nem is tökéletesen talán, de a térben. Az a fénykép például kirajszolozza szobájának a Fanny szobája felőli ajtajára. Az előtérben, baloldalt, Kati, fehér ingvállban, csípőre tett kézzel, katrincában; mezítláb a fűben. Azután, jobbra tőle, Emri; azután a báránnyok, távolodóban. Vízért a forrásra menni öt perc. Semmi sem önmaga, mindig minden visszavonakoztatódik valami másra. Az ismétlés a lényeg. Úristen, hogy tudott szaladni az a lány! Érted, valahogy úgy rohant. Ő meg kuksol a Markóban, 57 telén. A völgybe pedig, s most ehhez kellene a földi világot leírni, a valóságot, hogy milyen, abba a völgybe a világegyetem, úgy ahogy van, belefér. – Jó szó, hát érted; egyszerűen: ott volt.

Ahogy hever ott a fűben, félkönyéken, a mindenség ott lebeg fölöttük a völgyhasadékban. Egészen közel, mert ők a kalyibával ott vannak már majdnem a legtetejében. Holdastul, báránnyfelhőstül, csillagostul. *Pathaviszannyá*, a földtudat. L. Beckh, i. m., II., 53. old. „Vannak, először is, bizonyos alsóbb elemi lények, akik az illető elemi fok (pl. a földtudat, *pathaviszannyá*) tudatát megtestesítik, magukban. A *Maháparinubbánaszúta* oly lényekként említi őket, akik részt vesznek az emberek érzelmeiben. Fölöttük kezdődnek a voltaképpeni isteni hierarchiák” stb.

Amely „fölöttük”-kel fordult azután szembe bizonyos értelemben a *csan*. És ezzel – ha van szembefordulás, ha nincs – az abszolút nagyság problematikája színre lép. Maga a geoid! Hamilton bizonyára egyetértene ezzel, csak hát az ilyesmirel olyan nehéz beszélni. Vakarta a fejét, nézte a fiát. Ha már

hallgatni róla nem lehet, és éppen erre megy ki a játék, hogy nem lehet, még mindig jobb akkor írni róla. Mivel az írás maga is ilyen relációs rendszer. A közgazdaságtan megoldatlan kérdéseinek megoldásához a buddhista filozófia megoldatlan kérdéseinek megoldásán át vezet az út, gondolta, nem túl határozottan.

Úl a Markóban, és látja Hamiltonon, hogy Hamilton ezt most látja rajta. Akkor a tankok mentek el úgy, hogy már jöttek is visszafelé, most pedig itt van, *még mindig*, ez a Bős-Nagymaros.

Hümmögve visszavonult a saját szobájába. Ezek bizony tönkretették az életét. A régi festők náluk persze rendezebbek voltak, de azért a földi világról készített régebbi rajzok jórésze is: csalóka. Arról van szó, egyszerűen, hogy a Föld tényleg nem egyszerűen egy gömb. De nemcsak erről. Valahogyan az arányokkal volt mindig a baj, a méretezéssel. Sem a helyszínt, sem a cselekményt közvetlen lemásolni nem lehet. Tényleg majdnem úgy volt, hogy nem bízik már csak a kínai fametszetekben. Van az a két nagy gyűjtemény, a *Mustármagkert* és a *Tizbambuszcsarnok*, s ő bámulatosnak találta, hogy most, ez a mostani kormány, 1990-ben, érted, hogy-hogy nem terjeszti őket kedvezményes áron a nép közt, reprint kiadásban. Valamit tenni kéne már, világos.

Akkor is úgy volt, hogy: fölállt, és elszélt a fenyves széléig. Otthagyta kicsit a kis társaságot, „viszamelékezni egykor erre a percre”. Igazán nem volt nagy táv; és már ott is volt kb. a Szt. László király idejében. Hasonlóképp, a Hold mint a mindenség majdnem akkora, egy sziklánál alig valamivel kisebb. Aztán mi volt, járt még aztán Erdélyben sokfelé, hogy majd eljön jövőre is, csavarogni megint egy nagyot; s amikor legközelebb oda visszatérhetett, 1968-ban, akkor már Fannyval, már minden más volt akkor. Mi mihez képest, érted; a kínai fametszeteken mindez jól tanulmányozható. Emrit, Katit meg sem találták, fönt voltak a hegyekben szénacsinálni. Nekik meg csak egy napjuk volt akkor Tarkó állomáson, jönniük kellett vissza már a gyerekekhez, Budapestre.

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja februárban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél nyolckor, a Kamarateremben.

Február 15-én pénteken a 2000 estek gyakori látogatója, a lap reménybeli szerzője, A s c h e r T a m á s színházi rendező lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy nem árthat-e művészetére a szabadság, hogy továbbra is a vidéki színházak felől lessük-e a fényt, hogy mi a véleménye Forgách András *A pincér* című dramolettjéről, melyet a 2000 áprilisi számában olvashatnak majd.

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

AZ ATARI PORTFOLIO ZSEB-PC RÖVID LEÍRÁSA

Az ATARI Portfolio miniatűr kivitelű PC, amelynek képernyője 1-8 sorszor 40 oszlopos folyadékkristályos kijelző

- MS-DOS 2.11 KOMPATIBILITÁS BEÉPÍTETT ALKALMAZÓI PROGRAMOK
- KÉTIRÁNYÚ ADATFORGALMAZÁS IBM PC-VEL
- 16 BITES MIKROPROCESSZOR (80C88)
- 128 KB RAM, AMELY 640 KB-IG BŐVÍTHETŐ BEÉPÍTETT RAM-DISZK
- 40 OSZLOP 8 SOROS FOLYADÉKKRISTÁLYOS KÉPERNYŐ MDA KOMPATIBILIS,
- 225-ÖS ASCII KARAKTERKÉSZLET
- BELSŐ ÓRA

REKLÁMÁRON

24.900 FORINT + ÁFA

1054 Budapest, Kálmán Imre utca 27. Telefon: 132-43-92, 111-20-83.

KOPI-KER